

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Divadelní věda

**POSTAVA SVATÉHO VÁCLAVA
V ČESKÉM DRAMATU
19. A 20. STOLETÍ**

**The Character of St. Wenceslas in Czech Drama
of 19th and 20th Century**

Irena Pulicarová

Vedoucí práce: doc. Zdeněk Hořínek

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2006

**Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.**

10.1. 2006 *Jana Kulic*

OBSAH

I. Úvod	str. 2
II. Kníže Václav jako historická postava	str. 2
V obrazu legend	str. 3
Idea svatováclavská	str. 18
Pohled současných historiků	str. 26
III. Dramatično v životě knížete	str. 30
IV. Kníže Václav jako dramatická osoba	str. 34
Hry o sv. Václavu	str. 34
Záře nad pohanstvem	str. 34
Boleslav podoben mračnu	str. 38
Ptáče z hnízda orlího	str. 40
Novoromantičtí Bratři	str. 49
Hrdina tesaný do kamene (?)	str. 52
Zběsilý bojovník	str. 56
 <i>Svatováclavské milénium</i>	str. 60
 Kníže Václav jako konformní symbol	str. 60
Gentleman ve zbroji	str. 67
Kníže opuštěn svým národem	str. 75
 Boleslav budující	str. 84
Princ z pohádky	str. 88
V. Závěr	str. 91
VI. Prameny a literatura	str. 95

I. Úvod

Záměrem této práce je shromáždit informace o dramatech, zobrazujících sv. Václava, analyzovat je a ukázat, jak byla postava tohoto muže jako dramatická osoba v uvedených dílech koncipována. Zároveň považuji za užitečné promluvit o jeho obrazu vycházejícím z historických pramenů, zmínit, jak chápalo jeho postavu dějepisectví 19. a počátku 20. století a krátce naznačit i pohled současných českých historiků na tuto osobnost. Cenná budou jistě i fakta o politických a společenských poměrech Václavovy doby, z nichž mnohá nebyla některým dramatikům známa nebo jimi byla ignorována. Docházelo tedy nejednou ke značným -záměrným či nechtěným - zkreslením popisu společenské i politické situace v zemi v tomto období. Ovšem nedostatek ověřitelných faktů o životě a činech knížete Václava naopak poskytl nemalý prostor fantazii autorů.

II. Kníže Václav jako historická postava

Historikové čerpají svou znalost o knížeti jednak z legend a kronik, jednak z archeologických nálezů, o jeho fyziognomii pak nověji z antropologicko-lékařských průzkumů jeho kosterních pozůstatků. Mezi nejdůležitější prameny patří I. staroslověnská legenda, vzniklá nedlouho po Václavově smrti – v 1. polovině 10. století, dále legenda *Crescente fide* („Když se šířila křesťanská víra“) ze 70. let 10. století, Gumpoldova legenda vytvořená za vlády císaře Oty II. (tj. mezi lety 975-985), Legenda tzv. Kristiána patrně z období 992-994, případně ještě II. staroslověnská legenda vzniklá pravděpodobně v sázavském klášteře, tedy až v 11. století.¹ Specifičnost tohoto žánru vysvětluje Oldřich Králík: „Chápat legendy jako normální historický pramen vedlo jen k nedorozuměním a nedopatřením. Obvykle se přeceňovala historická informovanost jednotlivých hagiografů, hlavně těch, kteří byli současníky líčených událostí... daleko více narůstala dějová a faktová materie... čistě literární cestou než sbíráním dalších informací.“² Kromě hagiografických textů přináší některé další informace i Widukindova kronika z druhé poloviny 10. století ze Saska, později pak na počátku století dvanáctého i Kosmova kronika česká.

1 Srv.: Hošna, Jiří: Kníže Václav v obrazu legend, Univerzita Karlova, Praha 1986, str. 24-25.

2 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 24

V obrazu legend

Z I. staroslověnské legendy se dozvídáme, že Václava dala vyučovat knihám slovanským „podle návodu knězova“³ jeho babička Ludmila a že si chlapec dobře osvojil jejich smysl. Jeho otec Vratislav jej pak odvedl na Budeč, aby se seznámil i s knihami latinskými. I tam si vedl dobře. V té době ovšem kníže zemřel a „na stolec předků“ byl dosazen právě Václav. Legenda doplňuje, že „Boleslav mu začal být od té chvíle podřízen“. Informuje nás také, že ale „oba byli malí“. Text uvádí, že měl Václav kromě bratra ještě čtyři sestry. Dle autora legendy Drahomíra v době svého regentství „zemi upevnila a spravovala svůj lid“ až do chvíle, kdy Václav dospěl.

Dozvídáme se dále, že knihám rozuměl Václav „jako dobrý biskup nebo kněz“ - a nejen dílům latinským nebo slovanským, ale i řeckým. „Netoliko však v knihách se vyznal, nýbrž - víru naplňuje - všem chudým dobrodiní prokazoval...“ Legendista shrnuje, že Václav „věřil v Boha celým srdcem, všechno dobré činil v životě svém.“ Zmiňuje se také o tom, že Václav „matku vypudil bez příčiny“ a vinu přičítá zlým rádcům, kteří později přesvědčili Boleslava k bratrovraždě. Je zdůrazněno, že Václav přivedl svou matku zpět, činil za svůj skutek pokání a „velmi plakal“. Matka se „radovala z víry svého syna a z dobrodiní, které prokazoval chudým“, například „jestliže některý kněz k němu přišel, byv prodán, on jej vykoupil“. Rovněž se dozvídáme, že „po všech hradech zbudoval kostely velice krásně“ a že „služba boží se konala ustavičně... tak jako u velkých národů“. Zde je naznačeno světcovo směřování k univerzalitě, jež komentuje Dušan Třeštík: „Václav o sobě a o svém státu uvažoval jako o části náležející k onomu velkému kulturnímu celku, který vznikl mezi Rýnem a Labem z dědictví Karla Velikého... učinil 'rozhodný krok' ... ve vidění svého místa ve světě... na koncepční úrovni, vůbec ne běžné u slovanského, nedávno ještě kmenového knížete“.⁴

Z Božího vnuknutí Václav také „vystavěl chrám svatého Víta“. Naopak o Boleslavovi legendista píše, že mu „zasel do srdce ďábel“. Ke svému budoucímu činu byl naveden podlými rádci - „tehdy oni zlí ďáblové pozvali Boleslava a konali ďábelskou poradu o Václavovi, jako v prvních letech Židé o Kristu“. Z dalšího textu vyplývá, že kníže navštěvoval hradiště a další sídla u příležitosti oslav chrámových svátků. Lakonicky je řečeno, že „jel i do hradu Boleslavova“, kde se v neděli slavila liturgie „o Kosmovi a Damiánovi“. Hned poté se chtěl vrátit do Prahy, Boleslav ho však „s politováníhodným úmyslem“ žádal, aby zůstal i na hostinu. Václav jeho prosbě vyhověl a „usednuv na koně, zahájil hru a veselil se“. Autor legendy se domnívá, že knížeti kdosi řekl o plánech Boleslava a vladyků s ním spřátelených, ale Václav tomuto varování

3 Tato a následující pasáže označené úvozovkami, nikoli však čísla, citovány z: Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 35 – 43.

4 Třeštík, Dušan: Počátky Přemyslovců, Lidové noviny, Praha 1997, str. 411.

neuvěřil. „A té noci se spiklenci sešli do Hněvysova dvorce... a řekli: 'Půjde na jitřní, tehdy ho polapíme.'“ Zde i na mnoha dalších místech v textu jsou citovány či parafrázovány pasáže z evangelia a Václavův osud je dáván do souvislosti s Kristovým životem, činy a okolnostmi smrti, což je jedním z významných rysů středověké hagiografické literatury.⁵

Dále legendista vypravuje, že ráno, když zazněl zvon, kníže vstal a se slovy: „Sláva tobě, Pane, žes mi dal dožít tohoto jitra!“ šel do chrámu na mši svatou. „Boleslav jej zastihl ve vratech... Václav se ohlédl a řekl: 'Dobrý náš hostitel byls večer...' Boleslavovi se však k uchu sklonil ďábel a rozvrátil jeho srdce, takže vytasiv meč odpověděl: 'Takhle k tobě chci být (ještě) lepší.' A udeřil ho mečem po hlavě.“ Václav se ho otázel: „Co sis to usmyslel?“ A poté bratra „popadl, srazil a padl na něho“ řkouce: „To ti Bůh, bratře...“ Vtom ale přiskočil Tuža a „řal“ Václava do ruky; ten bratra pustil a běžel k chrámu. „Ale dva ďáblové, Česta a Tira, [jej] v chrámových vratech zabili. A přiskočiv Hněvysovi, probodl mu mečem hrud.“ Legenda dále sděluje, že na hradě byl zároveň s Václavem zabit Mstina, přičemž ale není řečeno, zda a v jakém vztahu ke knížeti byl, a další muže stihlo buďto rovněž usmrcení nebo se „rozprchli po krajích“. Dozvídáme se také, že vrazi „pozabíjeli i jeho malé děti a boží služebníky oloupili a vyhnali je z hradu“. Z první části tohoto sdělení vyplývá, že Václav měl potomky a je tedy možné, že byl i ženat, byť to další legendy ani jiné prameny nepotvrzují.

Tira poté ostatním vrahům navrhl, aby zabili i Drahomíru, Boleslav to však odložil na později. „A rozsekavše Václava odešli, aniž ho pochovali.“ Kněz Krastěj ale tělo knížete „zakryl jemným plátnem“ a kněžna matka je pak umyla a oblékla. Pak Václavovo tělo položili doprostřed kostela. Legendista sděluje dále, že se Drahomíra zalekla smrti, hrozící i jí, a uprchla „do Charvát“. Kněz Pavel poté Václava pohřbil. Dále je poznamenáno, že „jeho krev, která se po tři dny nechtěla vsáknout do země, třetí večer, jak všichni viděli, vystoupila v chrámě nad ním. A tu všichni žasli.“

Je vyjádřena naděje, že se v budoucnu uskuteční ještě větší zázrak. Mezi ně by jistě bylo možné počítat i skutečnost, že nevěřící a některé Václavovy nepřátele „Pán navštívil svým slitováním a obrátil i zkamenělá srdce k pokání“. Stejně tak i Boleslav prosil o odpuštění své viny a na důkaz změny svého smýšlení „dal přinést tělo svého bratra... z hradu Boleslavi do slavného města Prahy“, kde bylo uloženo v kostele sv. Víta „po pravé straně oltáře Dvanácti apoštolů“. Legenda pak končí modlitbou za Václavovu duši a provoláním slávy Ježíši Kristu.

Tato tzv. I. staroslověnská legenda se na rozdíl od dalších sledovaných textů nezmiňuje o příčině ani způsobu Ludmiliny smrti a na kněžnu Drahomíru pohlíží velmi pozitivně. Nedožíváme se také nic o boji a případné dohodě s Jindřichem I. Ptáčníkem či o politických konfliktech v zemi. Václav je legendou charakterizován jako „dobrý a spravedlivý panovník, boží ctitel a Kristův milovník“.

5 Srv.: Hořna, Jiří: Kníže Václav v obrazu legend, Univerzita Karlova, Praha 1986, str. 26.

Na Václavův život je nahlíženo z náboženského a teologicko-existenciálního hlediska; jde o líčení života člověka, jenž z pohledu křesťanství uspěl, stal se Kristovým „věrným a dobrým služebníkem“⁶, v čemž vytrval až do konce. To je dokumentováno výčtem jeho skutků, odpovídajícím návodům z evangelia⁷, stálostí, horlivou zbožností a důstojným přijetím smrti.

Legenda *Crescente fide* ze 70. let 10. století přináší o životě knížete nejen více informací, ale i ty, které zhruba odpovídají výčtům dobrých skutků z předcházejícího textu, doplňuje o další detaily. Výpověď tohoto díla je tedy obsáhlejší a v mnohém konkrétnější.

Dozvídáme se, že kníže Vratislav, jenž „pilně setrval při křesťanském náboženství“⁸ měl staršího syna Václava, který „božím vnuknutím již od útlého věku vždy toužil po vzdělání“. Otec jej tedy poslal do Budče, „aby ho tam cvičil v žaltáři jistý kněz, zvaný Učen“ a Václav se „s chápavou myslí rád pustil do učení a den ode dne se stále více zdokonaloval“. O tom, že by byl budoucí kníže vzděláván na popud své babičky Ludmily, se legenda nezmiňuje. Nesdělují ani, v knihách jakého jazyka byl Václav vyučován. K problematice současného působení slovanské a latinské liturgie a s ní související kulturní, případně politické orientace v knížectví té doby poznamenává Oldřich Králík, že „pružinou kulturní aktivity v přemyslovských Čechách“ nebyl boj proudu latinského a slovanského, který se ze situace 19. a počátku 20. století anachronicky promítá do Václavovy doby, nýbrž „tuhý zápas s pohanstvím“.⁹ Podle něj je např. legenda tzv. Kristiána „pádným svědectvím o koexistenci obou proudů“¹⁰, neboť se v ní se stejnou sympatií hovoří o aktivitách kněží vyslaných z Řezna i o působení následovníků Cyrila a Metoděje. Historik doplňuje, že tento „dvojí kulturní proud nepostupoval izolovaně, (ale) navzájem se ovlivňoval“.¹¹

Legenda pokračuje zprávou o Vratislavově smrti a následné volbě Václava „za vévodu na místě otcově“¹². Tento „mladíček, i když již byl v hodnosti knížecí, nijak nezapřel svého dobrého vychování. Byl totiž věrný a moudrý, v řeči pravdivý, na soudu spravedlivý...“

6 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 43. Touto poznámkou končí citace z I. staroslověnské legendy.

7 Pasáž z I. staroslověnské legendy „všem chudým dobrodiní prokazoval... nemocné služebníky živil, vdovám nedával ukřivdit, všechny lidi, chudé i bohaté miloval... všechny odíval a krmil...“ je parafrází několika evangelijních textů, např. Mt 25,31-45.

8 Tato a následující pasáže označené úvozovkami, nikoli však číslovkami, jsou citovány z: Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 45 – 61.

9 Králík, O.: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 21.

10 Tamtéž.

11 Tamtéž.

12 Volbu uvádí legenda *Crescente fide* na rozdíl od I. staroslověnské legendy, která sděluje jen, že „dosadili na stolec předků Václava“. Legenda tzv. Kristiána říká, že Václav „na stolec otcovský od všeho lidu byl povýšen“.

rovněž boural vězení a pozutíval všechny šibenice.“ Dále jsou líčeny Václavovy milosrdné skutky, odpovídající Kristovu požadavku z Matoušova evangelia,¹³ tedy podobně jako v I. staroslověnské legendě, zároveň „osvědčoval také pokoru, trpělivost, mírnost a především lásku“. Půvabně působí zmínka o tom, že „své vojsko vybavoval nejenom zbraněmi, ale i nejlepším oděvem“, což ve svém dramatu použila příznačně autorka, jedna ze dvou dam, jež se o zpracování václavského tématu pokusily - Gabriela Preissová. Sám Václav byl ovšem „na těle oblečen drsnou žíněnou košilí a přes ni ozdoben královským rouchem“. V postní době „putoval do kostelů od města k městu po strmých stezkách pěšky a bos“, v čase žní „vstáváje ještě v noci, tajně vycházel do polí“, aby tam žal pšenici, ve svém domě z ní vlastnoručně získal mouku a pak upekl hostie. Vyráběl i víno, „aby tak mohli kněží přinášet Pánu oběť spásy“. Autor legendy také sděluje, že Václav „z vnuknutí božího předvídal budoucnost“. Jako příklad uvádí předpověď Ludmiliny smrti a následného pronásledování kněžstva. Poté je vyličen, jak k vraždě kněžny došlo: „Václavova matka, která zůstala pohankou, vešla v radu s nejukrutnějšími muži... a ty pak poslala ze záští k své tchyni... aby ji zavraždili... Tehdy také oloupili mnoho kněží... o vše, co měli, a vyhnali je ze země“. Ústrky a křivdy se nevyhnuly ani budoucímu knížeti - „doráželi na něho spoustou hrozeb požadující, aby vystřízlivěl z duchovního vzdělání, a hlídali ho“. Když jeho strážci „obětovali modlám berany a selata a pojídali z těchto ohavných žertev“, Václav se od nich vzdaloval a čítal si z knihy, kterou stále nosil při sobě, ukrytou pod šatem. Jakmile však kníže dospěl, svolal „všechny své muže i matku a vytýkal jim jejich nevěru i zatvrzelost srdce“. Poté prohlásil: „Ale byl-li jsem dosud ve vaší moci, od této chvíle vypovídám vám poslušnost a chci sloužit Bohu“. A ihned povolal z vyhnanství kněze a otevřel kostely, takže „křesťanské náboženství počalo vzkvétati a ďábel utrpěl přemnohou újmu“. Také mnoho kněží z Bavorska a Švábska, kteří se dozvěděli o tomto obratu, „proudilo k němu se svatými ostatky a knihami“. Politickou situaci v zemi líčí, jak vidíme, autor *Crescente fide* velmi odlišně od svého staroslověnského předchůdce.

Za další státnickou informaci lze považovat zmínku, že kníže „z bitev vycházel vítězně“ a také, že surovce nebo ty, jež se „bezdůvodně toulají, popíjejí v krčmách a odpadají od křesťanství, ... dával... přísně mrskat mnoha bičí“.

Václav byl, jak píše legendista, „urostlé postavy a těla tak cudného, že si vroucně přál prožít život neženat“. Zda se však oženil či nikoliv, autor neprozrazuje. Následuje líčení kvality jeho víry i misijního působení na okolí.

13 „Tehdy řekne král těm po pravici: Pojd'te, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa. Neboť jsme hladověli a dali jste mi jíst, žíznil jsem a dali jste mi pít, byl jsem na cestách a ujali jste se mne, byl jsem nahý a oblékli jste mě, byl jsem nemocen a navštívili jste mě, byl jsem ve vězení a přišli jste za mnou... Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.“ in: Bible, český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha 1993, Mt 25, 34-37, 40.

„Tehdy však jeho mladší a horší bratr jménem Boleslav dal se ošálit ďáblou lští“ a spolu „s bezbožníky“ začal připravovat Václavův skon. Kníže o tom věděl a „sám nepochybně toužil dojiti smrti mučednické; nepřál si však, aby se to stalo rukou vlastního bratra, protože ho měl rád...“ V té době Václav „pojal úmysl“ vystavět chrám. Obrátil se tedy s prosbou o svolení na „zbožného biskupa města Řezna jménem Tuto“. Ten „s jásotem řekl: ‚Toto vyřídíte mému synovi, blahoslavenému Václavovi: Tvůj kostel již stojí...‘“ Kníže pak sám „s pomocí boží“ položil základní kámen chrámu zasvěceného sv. Vítu.¹⁴ Chtěl se také vydat do Říma a se souhlasem papeže se stát mnichem. Zamýšlel totiž dle autora legendy vzdát se vlády a předat knížectví bratrovi, čemuž ovšem dosud bránila skutečnost, že uvedený kostel ještě nebyl dostavěn.

Tehdy poslal Boleslav bratrovi pozvání „jakoby na hostinu, ve skutečnosti však na smrt“. Legendista poznamenává, že ani toto nebylo Václavovi tajemstvím. Na hrozící nebezpečí ho kdosi přímo na hradě upozornil, ale on „nechtěl utéci, znovu vešel mezi hodovníky a chopiv se číše... pravil...: ‚Ve jménu blahoslaveného archanděla Michala vypijeme tuto číši s prosbou, aby nyní uvedl naši duši k pokoji věčného radování, amen‘“. I tuto pasáž popisují autoři zatím uvedených legend rozdílně – Václav v Crescente fide ví, co ho čeká a na varování nezareaguje, protože tuší, že mučednická smrt, která ho vbrzku zastihne, je podle Boží vůle jeho údělem; ve staroslověnské legendě kníže nemá potuchy, co se chystá a varovným hlasům neuvěří. Počínaje legendou Crescente vzniká jakási tradice, charakterizující knížete jako člověka s prorockým darem. Uvědomuje si, do čeho jde, a jde dobrovolně.

Před úsvitem na cestě do kostela potkal kníže bratra, jemuž řekl: „Včera jsi nám pěkně posloužil, Bůh ti to oplat!“ Boleslav ale vytasil meč a ťal Václava do hlavy se slovy: „A dnes ti chci takhle posloužit!“ Svou ranou však „pro strašlivou bázeň“ způsobil jen lehké škrábnutí, bratr mu vytrhl meč z ruky a „byl by ho mohl snadno přemoci, ale nechtěl se sám poskvřít“. Boleslav pak zavolal na své kumpány, kteří vyběhli ze skrýší a „drásajíce Václava mnoha ranami mečů i kopí jej zabili“. V textu pak následuje datum tohoto činu 28. září, ovšem bez udání roku, a zmínka o tom, že jeho tělo bylo chvatně uloženo do hrobu a že prolitá krev nemohla být po tři dny smyta. „Zlovolníci“ pak zamířili do Prahy, kde povraždili Václavovy přátele a pronásledovali kleriky. Legendista ovšem sděluje, že vrazi knížete byli štvání zlými duchy a zemřeli buďto štekajíce jako psi nebo alespoň „setrvali až do smrti vychrtlí a ohluchlí“. Dále se dozvídáme o zázraku, jenž se udál při tajném převozu Václavova těla do Prahy, kdy byl vůz náhle přenesen přes rozvodněnou řeku. Následuje výčet Václavova přímluvného působení, zvláště vysvobození vězněných, unesených či pronásledovaných, ale i zázračná uzdravení, mezi jinými i ochrnutého muže „ze země Franské“.

14 Zsvěcení chrámu sv. Vítu jako znak evropanství srv. např.: Třeštík, Dušan: Počátky Přemyslovců, Praha 1997, str. 429 a následující.

Legenda končí rozsáhlou modlitbou k „nejblaženějšímu panu Václavovi“ za vytrvání ve víře, zbožnost, odpuštění hříchů a věčnou spásu.

„Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily“¹⁵ neboli Legenda tzv. Kristiána začíná předmluvou, vysvětlující důvody autora „mnicha břevnovského, ze všech mnichů ani názvu posledního nezasluhující, křesťana pouze podle jména“ k napsání tohoto textu: „Shledávaje, že utrpení blaženého Václava i báby jeho blažené paměti Ludmily... v rozporných skladbách a nikoli úplně bylo vyloženo, uznal jsem za vhodné požádati vaši svatost¹⁶..., abych z vašeho rozkazu i povolení směl je poopravit, nebo chybě-li něco, vyptati se ještě z doby té kmetů nebo... lidí nábožných, kteří skutky jejich buď na své oči byli viděli nebo z doslechu od jiných se o nich dověděli, a tu doplniti.“ Dodává, že se tohoto úkolu ujímá „nikoli z nějaké vypínavosti“, neboť je „všelike uhlazenosti výrazové neznalý, v řeči nadobro nezkušený“ a navíc mnoha hřichy obtížený; přes tuto „nezpůsobnost“ a „nedostatečnost prevelikou“ pokouší se mnich „s důvěrou v pomoc těchto svatých písmem zaznamenati, jak se věci mají“. Poznává dále, že „kdyby ostatky... tak vynikajících svatých v zemi Karlovců spočivaly..., dávno by děje tyto písmem... zlatým byli vymalovali, zpěvem responsorií a antifon a povzbuzujícími kázáními ozdobili...“ My však, pokračuje autor, „... nedůstojně se k nim chováme... jakoby nevěřícími zůstáváme a jim sloužiti nechceme. Tolik aspoň budiž o naší nedbalosti řečeno.“ Po těchto sžíravých a svým způsobem prorockých slovech počíná legendista vyprávění – nejprve o působení slovanských věrozvěstů na Moravě, kde mimo jiné z Cyrilových úst zazní, že „lid ten je tvrdé šíje a nadobro zabeđený a neznalý cest Božích“, zmiňuje se o sňatku „hadačky panny“ s „rozvážným mužem Přemyslem“, následném založení knížecího rodu a především o knížeti Bořivoji, jenž od biskupa Metoděje spolu „s třiceti bojovníky, kteří přišli s ním“, přijal křest. Kromě politických problémů, jimž musel vládce čelit, sděluje legendista, že Bořivoj založil kostel sv. Klimenta a další zasvěcený Panně Marii, byl „prvním zakladatelem míst svatých, shromažďitelem kleriků a vzdělavatelem náboženství, byť tak skrovně rozšířeného, jako tehdy bylo“. Dále se dozvídáme o jeho manželce Ludmile, Slaviborově dceři z Pšovska neboli Mělnicka, která „jakož rovna mu [Bořivoji] byla v bludu pohanském, obětujíc modlám, tak i v náboženství křesťanském ho napodobila, ba předčila... a stala se vpravdě služebnicí Kristovou“. Z jejich svazku vzešli tři synové a tři dcery. Spytihněv, „všemi ctnostmi a přímo pověstí svatosti neobyčejně se skvějící“ zakládal chrámy a shromažďoval kněze, ve věku čtyřiceti let „opustil tento svět a vznesl se ke hvězdám“. Poté se ujal „otěží vlády“ bratr jeho Vratislav, pojav za manželku Drahomiř ze země

15 Tato a následující pasáže, neoznačené číslem, jen úvozovkami citovány z: Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 58-87.

16 Je jím míněn „tříkrát blažený svatý pražské církve Boží druhý biskup Vojtěch“.

pohanských Slovanů „Stodor“, „ženu, kterouž přirovnati jest k oně Jezabeli, jež v zlobě své utracovala proroky, nebo k Evě, manželce prvního člověka, která Kaina i Abela porodila“.

Dále autor líčí zbožnost a dobré skutky ovdověší kněžny Ludmily, jež byla „všelikých plodů dobroty plná... štedrá, v bdění neúnavná, v modlitbě nábožná, v lásce dokonalá, v pokoře neznající míry, v péči o sluhy Boží... čistá...“

Dozvídáme se rovněž o činech jejího syna Vratislava, jenž poslal Václava, „hocha vroucí mysli“ na hrad Budeč, „aby tam v zákoně Božím a v Písmě byl vyučován“. Václav „hošík bystrého vtupu, Duchem svatým jsa osvěcován, hluboko si vštěpoval v paměť všechno, co slyšel od učitele...“ Po otcově smrti byl na knížecí „stolec... ode všeho lidu povýšen“. Vzhledem k jeho „věku chlapeckému nebo jinošskému“ byl spolu s bratrem Boleslavem rozhodnutím velmožů svěřen do výchovy Ludmile. „Vidouc to však matka těchto hochů, jež jako vdova osobovala si žezlo po svém manželu, ďáblem se dala popuditi a všelikým záštím své jedovaté duše vzplanula proti služebnici Boží Ludmile.“ Domnívala se totiž, že skutečnost, že její synové byli svěřeni tchyni, naznačuje, že Ludmila postupně „všecko panství uchvátí“ a ona sama naopak je „zbavována... vlády i statků“. Proto začala usilovat o tchyninu smrt. Ludmila ale „poznávši to“ ujistňovala snachu, že netouží po vládnutí a navrhla dokonce návrat vnuků k matce. Tímto gestem však Drahomír pohrdla a „nejen přijmouti, ale ani vyslechnouti ji nechtěla“. Tchyně se proto „přestěhovala z hradu hlavního... na hrad jménem Tetín“, kde se „tím více... perlami ctností ozdobujíc, čím jistěji věděla, že brzy pronásledovateli bude dostižena a palmy mučednické sobě zaslouží“.

Autor se zmiňuje o Václavově předpovědi Ludmiliny smrti a pronásledování kněžstva – jde o totožnou informaci, kterou známe už z legendy *Crescente fide*, rozšířenou o další podrobnosti. V následující pasáži se věnuje popisu této vraždy. Vrahové Tunna a Gommon byli velmožové, jež Drahomír „se silnou tlupou“ poslala na Tetín. Ti, „vyrazivše dveře, s divokým povykem se vřítili do komnaty“ a po krátkém rozhovoru a poté, co je Ludmila požádala, aby, „přišli-li ji zahubiti“, ji sřáli, „ukrutní... kati... [však] provaz na hrdlo jí hodivše, zardoušením ji zbavili života pozemského...“ Vrazi pak z Tetína odnesli veškeré cennosti a vrátili se se zprávou o vykonaném rozkazu k Drahomíře. Legendista dále popisuje hrůzné konce zmíněných velmožů, jež se své paní po čase znelíbili. Poté se dozvídáme o Ludmilině pohřbu a o zázracích, které se daly na její hrobce, až Drahomír „poručila, aby nad hrobem blažené Ludmily vystavěli dům na způsob kostela... ke cti blaženého Michaela archanděla, aby – ukáže-li se tam ještě nějaké znamení – nikoli zásluhám blažené mučednice, nýbrž svatých, jichž ostatky by tam byly uloženy, se přičítalo“.

Zatím Václav dorostl a „květem přepůvabného jinošství zářil“. Jeho matka s „některými syny Belialovými“, závidíce mu „jeho činy a přesvaté snahy... jali se naň velmi dotíratí, vyhrožovali mu a jiných přemnoho přikoří mu činili.“ Václav to trpělivě snášel –

s kněžími se scházel tajně a stále při sobě skrytě nosil duchovní knihu, v níž si při vhodných příležitostech čítal, jak víme již z předchozí legendy. „Posléze posílněn od Boha a statečností se opásav, povolal matku svou a všechny velmože... a obořil se na ně... : Proč, synové zločinců,... bránili jste mi, abych se naučil zákonu Pána našeho Ježíše Krista a poslouchal jeho přikázání?“ Záhy došlo k roztržce mezi vévody, stojícími na Václavově straně, a ostatními, „kteří se přimkli k nešlechtné straně bezbožné paní“. Kníže se proto rozhodl vyhnat matku, utišit rozbroje a nastolit mír. Teprve pak Drahoň zнову „uvedl do vlasti“, moci v zemi už ale nenabyla.

Kníže poté poslal na Tetín „nábožné muže“, aby přenesli ostatky Ludmilina těla na Václavův hrad. „... vnuknutím Ducha Svatého byl ujištěn, že působením Boží milosti...uzří tam nějaká znamení.“ Díky statečnosti otce Pavla, který stál při Ludmilině boku až do její smrti, došlo k odkrytí náhrobku a přítomní spatřili „tělo svaté, všeho porušení uchráněné“. Dopravili je pak do Prahy, kde je zamýšleli za přítomnosti velkého zástupu „věřících i nevěřících“ pohřbit v bazilice. Vykopáný hrob se ale zalil vodou, v čemž spatřovali přítomní zvláštní znamení. Václav tedy vypravil poselstvo do Řezna a tázal se na radu biskupa Tutona, jak s tělem světice naložit. Nakonec došlo k dohodě, že Tuto pošle do Prahy svého „spolubiskupa“, neboť sám není pro pokročilý věk cesty schopen, aby baziliku vysvětil a zároveň pohřbil tělo kněžny. Tato informace je cenná mimo jiné tím, že se dozvídáme jméno řezenského biskupa, do jehož diecéze patřily i Čechy, a víme o jeho vstřícném nebo minimálně kladném postoji k tomuto českému knížeti. Tzv. Kristián zmiňuje biskupovo jméno ještě, když chce Václav vystavět chrám sv. Víta a žádá jej o svolení. Tuto při té příležitosti nazývá Václava „svým přešťastným synem“ a vzkazuje mu radostná slova vesměs totožná s podáním v *Crescente fide*: „Kostel tvůj již před Pánem stojí, překrásně vystavěn.“

Legendista se dále zaměřuje na líčení Václavových ctností, jichž podává rozsáhlý seznam, spojuje jeho činy s přikázáními evangelia. Dozvídáme se tedy, že byl „pravdomluvný v řeči, spravedlivý na soudu, věrný ve všem, co mu svěřeno, míru lidské dobroty překonávaje“. Autor pak pokračuje výčtem ctností a milosrdných skutků ve shodě s *Crescente*, jimiž kníže „od útlého mládí znamenitě kvetl... kříž Kristův na své údy klada...“ Také chodíval „v době postní – ještě zimní – ledovitou a srážnou stezkou bos od hradu k hradu, chrámy Kristovy pěšky navštěvuje“, takže jeho stopy bývaly zbarvené krví. Dále „pro uchování cudné čistoty, k níž se zaslíbil, chodil v předrsné košili žíněné“, přes níž nosil „nejkrásnější roucho knížecí“. Tuto ctnost zmiňuje mnich břevnovský ještě na jiném místě: „Vznešený v tváři, v cudnosti maje zalíbení, ačkoli tato ctnost je řídká i u ženatých...“

I v tomto textu se dozvídáme, že Václav žal a dále zpracovával obilí a vinnou révu k mešní oběti, „přívětivě vždy rozmlouval s tichými, avšak na neurvalce... na lidi oddané obžerství a pijanství... božským rozhorlením býval popuzen. Jestliže je nemohl

jinak postihnouti, aspoň pod záminkou společného stolování je k sobě pozval a ohromnými důtkami je zbil...“

Autor také sděluje, že Václav chtěl putovat do Říma „k prahům blažených apoštolů Petra a Pavla“ a požádat tam papeže, aby jej „oblékl v roucho mnišské a na klerika ostříhal“. Poté by se vzdal vlády a předal knížectví svému bratru, „příliš, běda, oddanému věcem světským“. Sám si přál „v pokojném ústraní něco málo oveček Kristu Pánu přimnožiti“. Legendista, stejně jako jeho předchůdce a mnozí následovníci, se takto snaží demonstrovat, že Václav nebyl vládychtivý, nelpěl na své moci a světské slávě. Byl tedy chudý v duchu v tom nejryzejším evangelijním smyslu, tedy pokorný, vnitřně svobodný, na bohatství a počtách nezávislý. Nepostrádal tento podstatný rys pravého křesťana.

Další údaj, který napomůže Václavův život časově určit, se objevuje v následující větě: „Dálo se pak toto za časů Jindřicha krále saského, jenž si u nich první z milosti Kristovy korunu na hlavu posadil a s nimž byl tento blažený muž [Václav] spjat ustavičným přátelstvím.“ To je ovšem jediná zmínka o Jindřichovi i o jejich vztahu s Václavem v celém tomto textu.

Dále legendista hovoří o Boleslavově úmyslu, jenž mu byl implantován zlými lidmi, kteří „litovali, že byli nuceni špatných zvyků zanechat a věci nedovolených že nesměli páchat“, aby svého bratra zabil. Václav ale „vnuknutím Ducha svatého“ o všem věděl. Byl na bratrův dvůr pozván na slavnost sv. Kosmy a Damiána. Po svém příjezdu našel vše „dvojmo připraveno“ – „hostinu... s velkým přepychem a skrytě ozbrojených nepřátel silnou tlupu“, jak to uchystal Boleslav, „ze všech stran... probodán šípy ďábovými a chtivostí panování rozpálen“.

Večer na hostině i ráno vraždy je líčeno identicky s údaji v legendě *Crescente fide*, text je ovšem doplněn množstvím detailů dokumentujících Václavovu zbožnost, předvídaní budoucnosti díky darům Ducha svatého i skutky milosrdenství zatím nejmenované. Výmluvně působí vsuvka, jíž se autor obrací k zadavateli legendy: „Čteš to, milostivý biskupe, a podivuješ se, kterak to, což, jak víš, stěží by dokázali mužové církve s milostí nejvyššího Boha, velmi svědomitě vykonal muž stavu laického, a to kníže a vladař národa, který i nad jiné národy za divoký svou přirozenou povahou bývá pokládán.“

Legendista zdůrazňuje pozoruhodnost kalkulu vrahů, kteří věděli o Václavově zbožnosti, takže „nikdo nepochyboval, že on před úsvitem půjde k bráně svatosti, aby tam modlitby vykonal“. Boleslav ještě předchozího večera „byl poručil kněžím chrámu svatých Kosmy a Damiána..., aby mu [Václavovi] nikterak nedali do kostela vkročiti, by snad od svých věrných zbrojnošů nebo komorníků, kteří ještě na ložích byli, nebo od lidí, kteří by se sběhli, nebyl vysvobozen“. Následuje dodatek „a aby nenastala potřeba zločinným prolitím krve zhanobiti a poskvřniti chrám“. Trefně dává autor toto pokrytecké uvažování do souvislosti se shromážděním lidí, požadujícím v evangeliu Kristovu smrt, kteří se rovněž „báli vkročiti do pretorie Pilátovy, ale Pána usmrtiti se nebáli“. Kněz, vida Václava

přicházet, skutečně „podle příkazu zlosynů zavřel dveře chrámové“. Slova, která si bratři vyměnili, jsou v Kristiánově podání košatější než v předchozích variantách příběhu – Václav praví: „Zdráv buď provždy, bratře můj, a statky tohoto života i budoucího oplývej, přijmiž tebe Kristus k věčné své hostině, jako jsi ty včera mne... v takové hojnosti pohostil“. Boleslav „tase meč, který mu visel skryt pod pláštěm, odpověděl: Včera ovšem, jak chvíle toho žádala, nyní však bratr bratru takto poslouží.“ Poté ho ťal dvakrát do hlavy, ale „hrůzou nad neslýchaností svého činu byl bidák tak ochromen, že... nic nezmohl...“ Václav zachytil jeho meč se slovy: „Jak špatně si počínáš, když mne zraňuješ!“, načež ho „chytil a k nohám svým porazil“. Po výčitce, kterou Boleslavovi vmetl do tváře, mu meč vrátil a „na ruce... od něho krváčeje, do chrámu rychle pospíchal“. Boleslav pak „mocným hlasem křičel“ na své společníky, jichž vyřítla se „celá tlupa ze skryší... s mnoha meči a kopími, a těžkými ranami ho [Václava] probodavše, odpravili ho u dveří chrámových.“ To se událo, jak uvádí legendista, „dne 28. září, zatímco se nebe radovalo a země kvílela, léta vtělení Páně devítistého dvacátého devátého“.

Legendista se stručně zmiňuje o Václavově pohřbu, jenž se odehrál „ne jak se slušelo na mučedníka“, ale o to vítanějším byl světec „Pánu svému a spoluobčanům nebeským“. Dozvídáme se dále ve shodě s Crescente o tom, jak krev knížete nemohla být z kostelní zdi po tři dny smyta, i o pronásledování Václavových přátel a jejich rodin („dítka jejich za živa v hloubi řeky Vltavy utopili“) i kněží a kleriků. Poté autor líčí děsné konce vrahů a jejich pomahačů i těch, kteří „aspoň souhlasem se hrozného toho zločinu stali účastní“. Následují peripetie s přenesením světcových ostatků, do nichž mocně zasahuje několik zázraků. Zmíněna je zde i Václavova sestra Přibyslava, která „když ji Pán zprostil jha manželského, všecka se oddala službě Boží“. Tato část končí zprávou o slavném pohřbu a uložení světcova těla v bazilice sv. Víta, kde „z milosti Páně pro zásluhy svatého mučedníka Václava dějí se... přímo nescíslné zázraky...“ Dozvídáme se i o krutém osudu Podivena, jenž byl „bojovník... účastník a druh jeho ve všem, co mučedník dříve konával“. Po návratu z vyhnanství do vlasti jej Boleslavovi lidé zajali a v lese oběsili.

Autor vypráví také o vleklých bojích knížete s kouřimským (zlicským) vévodou, po nichž bylo dohodnuto, že se spolu utkají jen představitelé obou táborů. Když proti sobě vyšli, ukázal „Bůh kouřimskému... nebeské vidění, svatého totiž Václava, jak na jeho čele se skví obraz kříže svatého“. Zličan pak odhodil zbraně a padl mu k nohám. Tuto epizodu, zmíněnou až v samém závěru legendy, využili, jak uvidíme později, mnozí dramatici ve svých dílech.

Zajímavý je také Život Václava, knížete českého¹⁷ od Gumpolda, biskupa mantovského, dílo pravděpodobně starší než výše uvedený Kristián. Podle něj byl Václav „hoch nápadné sličnosti a roztomilé

17 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 37.

povahy¹⁸ a později, když byl zvolen knížetem, „velmi bystře zvolil pravou cestu tak, že ani neopomíjel toho, co měl konati v rámci svých světských povinností, ani se... nemusel strachovati, že něco zanedbá pro bažení po věcech nebeských...“ Časově ovšem řadí Gumpold Václava do doby „nejjasnějšího krále Oty“ a vládu Václavova strýce Spytihněva, „jenž vedl správu knížectví pod svrchovaností královou“, vřazuje do období panování „přeslavného krále Jindřicha“. Když Václav dospěl a fakticky se chopil vlády, pronesl ostrá slova k velmožům, jež se ho předtím snažili ve věcech křesťanství zviklat. Ti, „pocítivše ráznou sílu svatého vévody, odložili z donucení zpupnou nadutost svých srdcí a přestali strojiti, byť jen na krátký čas, obvyklé úklady proti muži podivuhodné svatosti“.

V souvislosti se založením chrámu sv. Víta je i zde zmíněna postava řezenského biskupa Tutona, „muže naprosto bezúhonného“. Václav se poté chystá do Říma, aby tam oblékl mnišské roucho, ale jeho cesta je zmařena vzrůstajícím se spiknutím, podněcovaným Boleslavem. Ten pozval bratra k sobě na hostinu (svatí Kosma a Damián zde zmíněni nejsou), ale „zločinci s meči ukrytými v šatech“, kteří se chystali proti knížeti vypadnout, vždy „klesli zpátky na sedadla... jsouce zbaveni síly i rozhodností“. Jak doplňuje autor, „zřejmě dosud ještě nepřišla hodina jeho utrpení Bohem usouzená“. Na tomto místě zřetelně vidíme paralelu s evangelijní scénou Kristova zatčení, popisovanou sv. Janem.

„Za ranních červánků Boleslav... s několika nohsledy... zběsile vyrazil, a jsa opásán mečem, postavil se uprostřed cesty proti prostnému muži.“ Bratři si vyměnili několik slov a Boleslav dvakrát „udeřil, co nejvíce měl síly, světce do temene hlavy“. Rány Václavovi nijak neublížily, takže se Boleslav rozmáchl potřetí - meč mu však z ruky vypadl. Kniže jej uchopil za jílec a obrátil se na bratra s výčitkou. Ten pak „hlasitě křičel... a předstíral, jako by byl... zraněn výpadem bratrovým a donucen k sebeobraně“. Vzápětí přispěchali Boleslavovi stoupenci a „jako o závod probodávali jeho údy kopími a meči“. Smrt „přestatečného bojovníka Božího“ datuje Gumpold 28. září, rok však ani on neuvádí. V závěru legendy se autor věnuje popisu zázraků, souvisejících jednak s přenesením světcových ostatků a dále s vyslyšením proseb lidí vězněných, zajatých či chromých, podobně jako je tomu v ostatních textech.

Bez zajímavosti není ani pasáž z úvodu legendy, kde autor hovoří o šíření křesťanství v Evropě. Příběhu o knížeti Václavu Gumpold předeseílá: „Naší pozornosti se nabízí krajina severní, nad ostatní drsnější a ve víře opožděnější, kterou sama milost Ducha svatého ráčila získati pro křesťanské vyznání obrácením sice pozdním, ale požehnaným.“

18 Tato a následující neoznačené pasáže jsou citovány z: Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str 37-53.

Pozdější legenda Oriente iam sole ze 13. století připomíná událost, dokreslující zvláštní milost, již byl kníže obdarován, i viditelnost, hmatatelnost jeho sepětí s Kristem. Jedná se – vedle již zmíněného boje s kouřimským vladykou – o další situaci, kdy se na Václavově čele objevuje zářící kříž: císař „svolav shromáždění knížat do jednoho města, konal dvorský sněm“.¹⁹ Stalo se však, že se tam Václav dostavil jako poslední až třetího dne. Císař a ostatní účastníci se zatím dohodli, že ho nikdo neuvítá a nevzdá mu poctu – „kdo by před ním povstal a místo mu nabídl, bude hlavou za to pykat“. Jakmile však „svatý vévoda vkročil do sněmovní síně, císař první ze všech před ním povstal a vykročiv mu vstříc a ruce mu podávaje posadil ho vedle se na trůn...“. Posléze ostatním knížatům vyličil, že přichozího Václava „doprovázeli andělé...“, jeho tvář se zaskvěla neobyčejným leskem a na čele se objevil jasně zářící kříž...“ I ostatní vévodové se pak k němu po císařově vzoru chovali s příkladnou úctou a „povstávali před ním jako před svým náčelníkem“. Císař pak obdaroval Václava na jeho vlastní přání ostatky sv. Víta a „ještě mnoha jinými dary, třebas si jich nežádal“. Kníže potom „získav svobodu své vlasti, která dříve byla poplatná, navrátil se domů se slávou“.

Motiv setkání Václava s císařem, při němž kníže Božím zásahem nebo – „moderněji“ – silou své osobnosti vládce ohromí, získá jeho respekt a náklonnost, a zajistí své zemi politicky příhodnější zázemí, je pro dramatiky vděčným námětem, jehož zpracování nalezneme ve velké většině václavských divadelních her.

O specifičnosti hagiografické literatury z 10. a 11. století a jejím zásadním významu pro poznání raných českých dějin říká historik Oldřich Králík, že se jedná o památky „neobyčejně důležité – už z toho důvodu, že jsou to památky skoro jediné“.²⁰ Upřesňuje, že až s napsáním Kroniky české děkanem Kosmasem na začátku 12. století „začíná mluvit naše minulost [dnešnímu člověku] zřetelnou řečí“.²¹ Jde tedy o velký mezník „v dějinách naší vzdělanosti, ale i ve vývoji národního vědomí“²², před nímž existovaly „s největší pravděpodobností od začátku 11. století nějaké analistické zápisy“²³, známé ovšem jen v nejužším kruhu vzdělanců. „Jinak byly,“ jak dodává historik, „jen dvě literární formy, v nichž se mohlo reflektovat společenské vědomí, hrdinský zpěv a legenda.“²⁴ Vzhledem k tomu, že hrdinský zpěv „se šířil ústním podáním [a] byl produktem pohanského prostředí, vymizel skoro beze stopy“.²⁵ Ne tak legendy – ty nejstarší z nich „do jisté míry suplovaly za kroniku, neboť byly věnovány domácím světcům a už z toho důvodu se dotýkaly národních dějin“²⁶ a ani z hlediska požadavku moderní historie, respektive osvícenské historické kritiky na tzv. očitého svědka, tj. současníka událostí a jejich bezprostředního pozorovatele nelze nejstarší legendy zcela diskvalifikovat.

19 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 93.

20-21 Tamtéž, str. 8-11.

22-26 Tamtéž.

Literární historik Hošna dokládá, že tzv. Kristián „zdůrazňuje historický přístup, shodující se s požadavky antického i raně křesťanského dějepisce, totiž pravdivost líčených událostí, doložených svědky nebo pamětníky“.²⁷

Přesto jsou ale legendy především „tendenčním literárním útvarům“, jehož záměrem není zaznamenat „objektivní životopis svého hrdiny“, ale „literární formou legendy bojovat za vítězství a upevnění křesťanského náboženství“.²⁸ Rané legendy jsou podle Králíka dokumentem o velké ideové bitvě, oslavování svatí pak „svědky Kristovými v dramatickém zápasu proti pohanství“.²⁹ To považuje Králík i ve Václavově době za reálně přítomné a dosti silné. Argumentuje například skutečností, objevující se v několika legendách, že Ludmila byla před svou konverzí horlivou pohankou, a dále, že Drahomíra skutečně mohla vášnivě vyznávat pohanství, jak líčí hagiografické texty, a nebyla jen chladnou křesťankou, k čemuž se přiklánějí někteří historikové. Králík tvrdí, že svár chladně trpěného a vášnivě vyznávaného křesťanství je problémem až doby sv. Vojtěcha. Vedou ho k tomu i údaje v legendách shodně uváděné, že po Vratislavově smrti došlo k vyhnání kněží, zavření křesťanských chrámů a pronásledování věřících. Tuto tezi podporuje i fakt, že severně či severozápadně od českého knížectví pohanství nebylo v této době výjimkou.

Sv. Václav je legendami líčen jako milosrdný, laskavý a zbožný člověk, tedy dobrý křesťan, který ovšem – ve shodě s evangeliem a Kristovým osobním příkladem – dokáže být nekompromisní a rázně vzniklé nepřístojnosti řešit. Je charakterizován ovšem nejen jako poctivý řadový křesťan, ale jako křesťanský panovník, jemuž byla svěřena moc, aby ji moudře a v souladu s Boží vůlí uplatňoval, což vzorně činí. Ve Václavově obrazu, jak jej vykreslují legendy, se propojuje kvalita jeho veřejného působení s kvalitou vnitřního, duchovního života, jedno u něho druhé podmiňuje. V tom je kníže Václav, byť třeba jen jako „literární“ postava, nesmírnou inspirací a respektovaným vzorem, což ukazuje jeho oblíbenost v Čechách napříč staletími. Pokora a zbožnost, jimiž byl prodchnut, ho vedly k touze cele se zasvětit Bohu, což reflektují legendisté zmínkou o Václavově rozhodnutí putovat do Říma a požádat papeže, „aby jej oblékl v roucho mnišské“.³⁰ Zásady, jimiž by se měli křesťanští panovníci řídit, formuluje církevní otec sv. Augustin takto: vládnout spravedlivě, nemít zálibu v pochlebých řečech a kolenech, která se před nimi v prachu koří, být si vědomi své lidskosti, vykonávat svou moc k šíření Boží cti a slávy, nemstít se a snadno odpouštět, trestat jen pro ochranu a obranu státu a nesytit se hněvem vůči protivníkům, tím víc se stranit rozkoší, čím víc jim jsou přístupnější, raději ovládat svou žádostivost než cizí národy a činit toto vše ne pro lichou slávu,

27 Hošna, Jiří: Druhý život svatého Václava, ISV, Praha 1997, str. 44 .

28-29 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 8-11.

30 Tamtéž, str. 75.

ale z lásky k věčnému štěstí. K předpokladům dobrého křesťanského vládce pochopitelně patří ještě milovat a ctít Boha a přinášet mu za své hříchy oběť pokory, zkroušenosti a modlitby.³¹ V legendách naplňuje kníže Václav tyto zásady vrchovatě.

Specifikem legendy jako žánru je její zaměření na ty vlastnosti a činy světce, jež dokládají ryzost a hloubku jeho života z víry, který představuje spolu se svým dramatickým závěrem, mnohdy mučednickou smrtí svědectví o Kristu, zpečetění autentičnosti a smysluplnosti života s Bohem vlastní krví. Skutky světce i odhodlání pro víru a věrnost Kristu zemřít, slouží posluchačům/čtenářům jako důkaz reálné možnosti čerpat od Boha sílu pro ctnostný život, překonávání či přijímání těžkostí a nesnází i vytrvalost v dobrém – přes ústrky, pronásledování, nespravedlnost – až do konce, byť jakkoli krutého. Příkladné světcovo působení a statečnost i ve věcech posledních jsou významnou a následováníhodnou odpovědí na stálý boj křesťanstva s ďáblem, jehož jsme všichni zváni se na Kristově straně zúčastnit. Příběh o svatém rovněž připomíná eschatologický rozměr lidského života, respektive smrt a existenci po ní jako nedílnou součást pozemského putování. Světec je příkladem, jak završit život dobrou smrtí, tedy obstát tváří v tvář fyzickému konci. Reflexi této skutečnosti vkládá Jaroslav Durych do úst Boleslavovi po vraždě: „Jenom jediný byl smrti hoden, jen jediný smrti neučinil hanbu a to byl můj bratr!“³²

V legendách, zvláště Kristiánově, je Václavův život vřazen do obsáhlejšího celku dějin spásy, respektive tvoří součást historie misijního působení křesťanů v zaalpských zemích.

Zatímco je uvedený pohled na knížete václavským hagiografickým textům společný, liší se ve vidění světcevy matky Drahomíry. I. staroslověnská legenda, jak již bylo řečeno, ji líčí jako křesťanku, těšící se z víry a zbožnosti svého syna, *Crescente fide i tzv. Kristián jako pohanku „jak rodem, tak i hanebností skutků“³³, jež vchází „v radu s nejukrutnějšími muži“³⁴. Těžko říci, zda příčinou tohoto rozporu je snaha latinských autorů vybudovat dramatickou antitezi Ludmila-Drahomíra nebo zda jde o skutečný odraz přítomnosti pohanství v knížecí rodině. Na hodnocení Boleslava, Václavova „mladšího a horšího bratra...[který] se dal ošálit ďáblovou lstí...“³⁵ se legendy shodují. Byl „poháněn vnuknutím ďábelským a krutě proti bojovníku Božímu vyzbrojen zuřivou zlobou.“³⁶ „Nepřítel pokolení lidského“ Boleslava „svedl*

31 Vybráno a upraveno podle: Hošna, Jiří: Druhý život svatého Václava, ISV, Praha 1997, str. 46.

32 Durych, Jaroslav: Svatý Václav aneb Kvas na Boleslavi, Ladislav Kuncíř, Praha 1925, str. 97.

33 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 66.

34 Tamtéž, str. 31.

35 Tamtéž, str. 32.

36 Tamtéž, str. 46.

mnohými domluvami zlých lidí... a proti jeho přesvatému bratru zbraněmi vražedné nenávisti ponoukal³⁷.

Stručně se o sv. Václavu zmiňuje i Kronika česká děkana Kosmase. Dozvídáme se, že Vratislav „pojal za manželku... Drahomiř z tvrdého kmene lutického - i ona sama byla k víře křesťanské tvrdší než skála... Ta porodila dva syny: Václava, Bohu i lidem milého, a Boleslava, bratrovraždou kletého“.³⁸ Dále se však autor rozhodl „pomlčeti“³⁹ o podrobnostech Václavova života, neboť se s tím čtenář jistě seznámil v jiných dílech včetně „Života a umučení - přesvatého našeho dědice a mučedníka Václava“ či v „Oslavě umučení téhož svatého muže“.⁴⁰ Kronikář poskytne jen dataci jeho skonu 28. září 929. Na následujících stranách však ještě prozradí několik zajímavých detailů: během hostiny, při níž se připravovala vražda, se Boleslavovi narodil syn – „z výborné manželky výtečné dítě, jemuž po oné události bylo dáno jméno Strachkvas“⁴¹, jehož otec zasvětil na usmíření své viny Bohu.

Tato stručná zpráva nás informuje o zcela nové skutečnosti, legendami nezmíněné – že Boleslav byl ještě za života svého bratra ženat a že už v té době měl potomka. V dílech některých dramatiků se právě narození dítěte a jeho zamýšlené křtiny stanou záminkou pro Václavovo pozvání do Boleslavi, tedy nikoli jen slavnost sv. Kosmy a Damiána, jak shodně uvádějí legendy.

Další zajímavostí, kterou Kosmas zmiňuje, je Boleslavova roztržka s předními muži z lidu, týkající se stavby nového hradu, jež se odehrála v mládí, tedy ještě v době panování jeho bratra. Boleslav požadoval, aby mu „po římském způsobu vystavěli hradní zeď velmi vysokou dokola“.⁴² To tázaní odmítli s tím, že ani neumějí, ani nechtějí učinit, co jim nařizuje, a rázně se ohradili proti robotnictví, jímž je Boleslav hodlal zatížit. Po výhrůžkách vладыky i vášnivých proslovec kmetů se Boleslav natolik poddal svému hněvu, že „chytíl jednoho, který byl první mezi staršími, za kšticí a ťav, jak mohl nejsilněji, usekl mu hlavu jako chabou makovicí“.⁴³ Ostatní pak padli na kolena a přislíbili hrad vystavět. I tato epizoda, byť jen v podobě evokace Boleslavovými žalobci či samotným Václavem, bývá dramatiky využívána jako příležitost k zobrazení jednoho z prvních konfliktů mezi bratry, stejně jako jejich povahové rozdílnosti.

Významným, ba hlavním zdrojem informací byla zvláště pro romantiky Kronika česká Václava Hájka z Libočan. Autor v ní v příslušných kapitolách velmi podrobně líčí události ze života knížete a doplňuje je mnohými detaily, vycházejícími z dosavadní

37 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 75.

38 Kosmova kronika česká, Melantrich., Praha 1950, str. 38.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž.

41 Kosmova kronika česká, Melantrich, Praha 1950, str. 39.

42 Tamtéž, str. 41.

43 Tamtéž, str. 42.

legendistické produkce. Výjimečné Václavovy kvality jako zbožnost, milosrdenství, statečnost jsou podloženy vyprávěním o jeho četných dobrých skutcích i moudrých rozhodnutích. Hájek popisuje motivy v této práci již zmíněné, například zázrak na „říšském“ sněmu, svolaném Jindřichem, i obraz kříže a zjevení andělů při souboji s kouřimským vévodou. Drahomíru líčí kronikář velmi negativně jako pohanku krutě pronásledující křesťany, nespravedlivě soudící a trestající, která dlouhodobě usiluje Václavovi o život. Zprvu se jej sama snaží otrávit a pak proti němu podněcuje Boleslava. Za své hrůzné činy se později i s „kočářem“ a koňmi propadne do země. I Boleslav je jednoznačně zápornou postavou. Knížete Václava charakterizuje kronikář jako dobrého a schopného vládce se zbožným a cudným srdcem mnicha.

Na předchozích stranách jsme přibližně shrnuli, jak vidí osobnost sv. Václava legendy převážně z 10. a 11. století a jaké podrobnosti k těmto pohledům dodávají pozdější české kroniky.

Václavův obraz, zaznamenaný či dotvořený legendami, působí velmi kompaktně, byť i jednotlivé hagiografické texty se v některých detailech a jejich interpretacích různí. V průběhu staletí se do pojetí jeho osobnosti projektují dobové ideály, jež některé prvky a jevy ze života knížete zdůrazňují či naopak potlačují.

„Idea svatováclavská“

Toto postupné proměňování interpretace i klíče k poselství osobnosti sv. Václava, toto utváření „idey svatováclavské“⁴⁴ považuje historik Karel Stloukal za cenné právě proto, „že je kolektivním výtvořem národního povědomí, na němž spolupracovalo celých deset století“.⁴⁵

Podle něj se představa sv. Václava „jako mučedníka za víru, světce a přimlouveče za národ u Boha“⁴⁶ mění už v 11. století ve vladaře, sedícího na trůně, jehož lze spatřit na českých mincích počínaje vládou knížete Jaromíra či v kodexu Vyšehradském. Ve 12. století získává kníže podobu rytíře – jeho svatozář nahrazuje kopí, meč a štít a bývá zobrazován ve válečném postoji nebo i na koni. Historik doplňuje, že kopí sv. Václava spolu s praporem sv. Vojtěcha bylo nošeno v bitvách jako válečná zástava před vojskem. Těsně před povýšením Čech na království se obraz světce dostává i na pečetě a sv. Václav je považován nejen za ochránce zemského míru, ale i strážce spravedlnosti a právního řádu v zemi. Úcta ke svatému knížeti se ve 13. století rozšiřuje na Moravu a do dalších oblastí.⁴⁷

44 Tento termín je hojně používán in: Stloukal, Karel: Sv. Václav a Svatováclavská idea v našich dějinách, Politický klub Československé národní demokracie, Praha 1929.

45 Tamtéž, str. 37.

46 Tamtéž.

47 Václavův portrét je ve 14. století i na pečeti Krakova. (srv. Stloukal, K.: o.c.).

Tzv. Svatováclavský chorál, vzniklý ve druhé polovině 12. století, byl v následujících obdobích rozšiřován o další text – v době poručnické vlády Oty Braniborského údajně přibyly verše „Utěš smutné, odžeň vše zlé“, v 15. století pak dalších šest slok včetně slavné a často citované: „Ty jsi dědic české země, rozpomeň se na své plémě, nedej zahynouti nám ni budoucím.“⁴⁸

Stloukal, provázeje čtenáře dále vývojem „idey svatováclavské“, uvádí, že od doby Václava II. bývali čeští panoši pasováni na rytíře starobylým světcovým mečem. V období vlády Karla IV. dosahuje středověká úcta ke sv. Václavu vrcholu. Historik navíc tvrdí, že sám král a císař má se svatým knížetem „tolik rysů... společných, že to až překvapuje“.⁴⁹ Je to jednak duchovní spřízněnost, zbožnost, v politice pak opora o církve i vyhledávání rádců z řad kněží. Kromě asketičnosti, která byla dle Stloukala oběma vlastní, je spojuje i snaha přiblížit „národ český pokročilejší civilizaci západní“.⁵⁰ Karel zasvěcuje kostely, kaple, oltáře doma i v cizině tomuto světcovi, nad jeho hrobem staví novou podobu svatovítského chrámu, k jeho počtě nechává sepsat latinskou legendu *Crescente religione christiana*. Pražská univerzita, postavená pod ochranou sv. Václava, má pečeť, na níž před tímto světcem klečí její zakladatel král Karel. Dalším výrazem jeho úcty bylo zhotovení korunovačních klenot, věnovaných sv. Václavu. Koruna měla spočívat na jeho lebce, odkud ji mohl panovník při korunovaci či jiné výjimečné události vyzvednout na jediný den. Musel přitom složit poplatek dvě stě hřiven stříbra.⁵¹

Husitství, vyjma radikálního křídla táborů, odmítajícího obecně kult svatých, v uctívání sv. Václava pokračovalo. Jeho obraz a část textu svatováclavského chorálu se dochoval mj. na husitské pavěze.⁵²

Sám Jan Hus v několika svých kázáních, označuje sv. Václava za „dobrého vojína Kristova“ a „našeho mučedníka a patrona“.⁵³ Ke svatému knížeti se ale v modlitbách utíkala pochopitelně i katolická strana.

V prohlášení Pražanů z r. 1420, vyzývajícím k obraně země proti křižákům, zazní prosba o pomoc sv. Václava, „dědice našeho“, „nejkřesťanštější království bylo vysvobozeno od křivdy a ujistění našeho jazyka“.⁵⁴

Stloukal zdůrazňuje, že „do idey svatováclavské vstupuje nový prvek-národnostní“⁵⁵, jenž lze zřetelně rozpoznat i při zpěvu chorálu

48 Fakta o době vzniku písně a jejím rozšíření čerpána ze 7. dílu *Všeobecné encyklopedie*, Diderot 1999, str. 345; hypotézu o vlivu období braniborského na text chorálu uvádí v citovaném díle na str. 43 Stloukal.

49 Stloukal, Karel: o. c., str. 40.

50 Tamtéž.

51 Tento zajímavý detail uveden in: Obrasová, Pavla, Vlk, Jan: *Maior Gloria*, Paseka, Praha-Litomyšl, 1994, str. 149.

52 O tom více viz např. Obrasová, P., Vlk, J.: o. c., str. 170.

53 Stloukal, Karel: o. c., str. 42.

54 Tamtéž, str. 43.

55 Tamtéž.

v pozdějších letech - např. roku 1526 při volbě Ferdinanda Habsburského českým králem.

V době humanismu vzniklo několik děl, hlásících se ke sv. Václavu - text Hilaria Litoměřického, namířený proti Jiřímu z Poděbrad, či satirická báseň Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, kritizující nevysokou úroveň soudobých mravů. Za vlády Jagellonců byly opět raženy mince s podobou sv. Václava a také došlo k opravě a nové výmalbě Svatováclavské kaple na Pražském hradě. Autor výzdoby Mistr litoměřického oltáře vytvořil cyklus inspirovaný václavskými legendami, zobrazující světce jako spravedlivého panovníka, ochránce církve a dobrého, poctivého křesťana.

Rozmach protestantismu v 16. století způsobil oslabení svatováclavské úcty.⁵⁶

S příchodem členů Tovaryšstva Ježíšova do Čech se ale situace mění. Katolická religiozita, spjatá jezuity s vlasteneckým podtextem, je postupně obnovována, mimo jiné i zásluhou divadelních her, jejichž častým námětem byl právě život sv. Václava. V říjnu roku 1576 byla uvedena hra Mikuláše Salesia, později text Jošta Branda „Svatý Václav aneb křesťanské Čechy“ a dále dílo „Mučedník sv. Václav, patron Čech a Moravy“ autorů Classovizia, Zeidhubera a Dingenuera.⁵⁷ Jménem zemského patrona byl rovněž nazván seminář, založený Tovaryštvem roku 1559.

Roku 1605 je arcibiskupem Zbyňkem II. Berkou z Dubé vyhlášen svátek sv. Václava znovu za zasvěcený, účast na mši svaté je tedy v tento den pro věřící závazná. Později pražští arcibiskupové usilovali o to, aby svátek zemského patrona byl zařazen i do tzv. římského kalendáře a tak byl potvrzen jako světec celého křesťanstva. K tomu došlo roku 1670.

V období po bitvě na Bílé hoře, „ve vypjaté době jakéhosi permanentního národního obrození na jedné straně a z toho plynoucího barokního patriotismu na straně druhé“⁵⁸ je Václav svými ctiteli vnímán převážně jako kníže-bojovník, zastánce práv, „vůdce národa“.⁵⁹ Zajímavým dokladem vyhocení interpretace jeho postavy může být obraz Karla Škréty Svatý Václav jako obránce Prahy proti Švédům. Je to právě baroko, jež výraz „národní“ nahrazuje synonymem „svatováclavský“ – roku 1670 vzniká z podnětu Matěje Václava Šteyera nakladatelství českých knih „Dědictví svatého Václava“, v němž je vydán český překlad Bible – „Bible svatováclavská“, neboť čeština je považována za „svatováclavský jazyk“, jímž hovoří „svatováclavský lid“.

Chorál „Svatý Václave, vévodo české země“ je opět rozšířen o další, velmi naléhavé sloky, např. „Tys sláva rodu našeho, /pochvala jména českého,/ rozpomeň se na rod svůj, viz bídu naši, /při nás stůj!
... Vypros u Boha milosti,/ ať slavných předkův hrdinství/ užíváme,
v paměti máme / jich statečnost, bohobojnost.“⁶⁰

56 Obrasová, P.; Vlk, J.: Maior Gloria, Paseka, Praha-Litomyšl, 1994, str. 178.

57 Tamtéž, str. 182.

58 Tamtéž, str. 183.

59 Tamtéž.

60 Tamtéž, str. 184.

Významnou stopu v české barokní kultuře v souvislosti s kultem sv. Václava zanechal jezuitský kněz, historik a spisovatel Bohuslav Balbín. V díle „Epitomae rerum bohemicarum“ popisuje dějiny Staré Boleslavi – místa, kde došlo k umučení knížete a které je proto podle něj duchovním srdcem Čech. Ve své slavné práci „Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praepusque bohemica“, „Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště českého“ se rovněž obrací ke sv. Václavu s vroucí prosbou o obnovu českého národa, stejně jako vyčítá mnohým jeho příslušníkům lenost a liknavost, jež jsou podle něj hlavní příčinou úpadku českého jazyka a kultury. Literárního a buditelského významu Balbínova si povšiml i historik Stloukal, jakkoli jeho hodnocení nepostrádá tendenční negativní pohled na Tovaryšstvo. Balbín je pro něj jedním „z těch vzácných protireformačních Čechů, kteří ani v šatě jezuitském nepřestali s národem cítiti a získali si velkých zásluh o udržení českého vědomí v porobeném lidu...“⁶¹

Až nespravedlivě kritický k působení církve v období baroka je prohusitsky orientovaný dějepisec počátku 20. století František Michálek Bartoš: „Bílá Hora vrátila český národ vyznání, jež pevně věří v účinnost přímluv svatých a uvrhla jej zároveň v tolik béd a neštěstí, na pokraj záhuby, že se věru s úzkostí ohlížel, ke komu by se utekl o pomoc“.⁶² Dle něho nabyla úcta václavská „v tomto ponížení zabarvení bolestného i buditelského“ a dostoupila „velikosti a dojemnosti v pravdě tragické“.⁶³

V roce 1680 byla na Koňský trh umístěna jezdecká socha zemského patrona od Jana Jiřího Bendla.

Po roce 1800, kdy se začal utvářet „moderní český národ“, respektive pojetí moderního českého národa, je sv. Václav čím dál více chápán jako symbol jeho vytoužené svébytnosti. Dle autorů knihy Maior Gloria ustupuje významně v interpretaci sv. Václava náboženský rozměr jeho osobnosti a víra v jeho pomoc „je stále více vírou v romantického pomocníka stojícího v čele blanických rytířů“.⁶⁴ Později se „předmětem zbožné úcty českých vlastenců... stává národ sám o sobě a ne jeho věční ochránci“⁶⁵, kteří přestali být „zástupci a symboly celého národa... [ale] byli chápáni už jenom jako předmět náboženského kultu katolické církve“.⁶⁶ Svatý Václav začal být v této době mnohými interpretován především jako odtažitý asketický mnich, který byl slabým vládcem a uznal dokonce poplatnost Čech německé říši, čímž poškodil Slovanstvo. Ve věci zbožnosti, milosrdenství, asketičnosti se novodobí hodnotitelé vlastně shodují s dávnými autory legend, přisuzují však – na rozdíl od legendistů – těmto vlastnostem vysloveně negativní výklad.

61 Stloukal, Karel: Sv. Václav a svatováclavská idea v našich dějinách, Praha 1929, str. 45.

62 Bartoš, F. M.: Kníže Václav svatý v dějinách a v legendě, ČIN, Praha 1929, str. 47.

63 Tamtéž, str. 48.

64 Obrasová, P.; Vlk, J.: o. c., str. 193.

65 Rak, Jiří: Bývali Čechové, Nakladatelství H&H, Jinočany 1994, str. 39.

66 Tamtéž.

Jak výmluvně poznamenává šlechtický tajemník Velc v roce 1847 ve svých pamětech: „... byl-li [svatý Václav] za svou pobožnost a soukromou dobročinnost vyhlášen za svatého, patří do chrámu... Jako osobnost historická nemá prázdného významu, ba vladaření jeho bylo Čechům patrně škodlivé, ať nedím záhubné...“⁶⁷

Karel Havlíček Borovský v jednom ze svých epigramů sv. Václava spolu se sv. Janem Nepomuckým ironizuje přípodotkem: „... jeden nás učil mlčet a ten druhý platit“.⁶⁸ Byl to ovšem Havlíček, kdo v roce 1848 navrhl přejmenování Koňského trhu na Václavské náměstí.

Postoj představitelů kultury a politiky ke sv. Václavu se v 19. století zdá být poněkud rozpolcený.

Vědec Bartoš s uspokojením zdůrazňuje: „vítězstvím osvícenství, třeba jen mezi vůdčími duchy našeho obrození, končí v životě našeho národa navždy vláda katolicismu... Inteligence se od něho odkloňuje trvale... víra v pomoc a přímluvu jakéhokoli světce... mizí úplně a v hodnocení knížete převládá zcela hledisko světské...“⁶⁹ „Se vztahem k světčům je srovnatelný i vztah obrozenecké společnosti ke katolickému kněžstvu,“⁷⁰ dodává historik Rak. Jejich poslání jako duchovních rádců i služba Bohu modlitbou a obětí je upozadována a je od nich naopak požadována oddanost „národní věci“, tedy agitace pro obrozenecké hnutí, propagace aktuální buditelské literatury, nákup českých novin apod.

Události roku 1848 byly rovněž spjaty se sv. Václavem, respektive s jeho symbolikou. Výbor, hájící zájmy Čech, byl pojmenován „Svatováclavský“, slavná mše 12. června se konala u sochy světce na Koňském trhu a jméno knížete nesly i ozbrojené národní gardy, později přejmenované na Svornost, ztvrdivší posun své orientace říkadlem J. J. Kolára:

„Kdo jest Čechem srdcem, duchem,/ nejen ústy, aneb sluchem,/ komu Hus a Žižka platí/ více nežli všichni svatí,/ toho chrání pekla vzdor./ Svornost, Svornost, český sbor.“⁷¹

„Svatováclavskému dědictví“ se dostalo znovu všeobecné pozornosti při převozu korunovačních klenot do Prahy v létě roku 1867. Obrovská shromáždění lidí, vítajících české královské insignie, byla dle historiků „mohutnou vlasteneckou demonstrací“.⁷²

Obecně ale liberální a radikální kruhy české politiky druhé poloviny 19. století viděly v katolické církvi oporu „centralistického a národním snahám nepřátelského režimu i brzdu společenského pokroku“.⁷³ Bohužel patřilo k podstatnému rysu „našeho historismu, že jevům a institucím, které byly z nějakého hlediska nepohodlné

67 Rak, Jiří: Bývalí Čechové, nakladatelství H&H, Jinočany 1994, str. 40.

68 Tamtéž, str. 41.

69 Bartoš, F. M.: Kníže Václav Svatý v dějinách a v legendě, ČIN, Praha 1929, str. 50-51.

70 Rak, Jiří: o. c., str. 42.

71 Bartoš, F. M.: o. c., str. 55.

72 Srv.: např. Obrasová, Pavla; Vlk, Jan: Maior Gloria, Paseka, Praha-Litomyšl, 1994, str. 199.

73 Rak, Jiří: o. c., str. 43.

v současnosti, bylo odpíráno kladné hodnocení i kdykoli v minulosti“.⁷⁴

Předchozí úvahy lze stručně shrnout do závěru, že duchovní dědictví bylo stále více oddělováno od toho, co je považováno za národní. Ani na oslavovaném Janu Husovi nebyla příliš oceňována hloubka jeho víry a zbožnost, nýbrž jeho „vznešený program věčného, poněvadž nikdy neukončeného zápasu o pravdu a spravedlnost“⁷⁵, neboť ten dal „našim dějinám všecku jejich velikost a světovost“.⁷⁶ Do dvacátého století tak „pokroková“ česká historická tradice „vchází ve znamení protiklerikálního boje s dominujícími reminiscencemi husitskými“⁷⁷.

I přesto je například v roce 1897 českým sněmem usneseno zřízení sochy sv. Václava v horní části Václavského náměstí.

Rozpuštění českého sněmu 26. července 1913 vyvolalo v Praze protirakouské demonstrace, při jedné z nichž účastníci manifestace ozdobili sochu sv. Václava revoluční vlajkou. Během války se konaly poutě do Staré Boleslavi s prosbami o přímluvu sv. Václava za šťastný návrat českých vojáků.

28. října 1918 proběhlo před pomníkem zemského patrona shromáždění občanů s vyhlášením vzniku Československé republiky. Sv. Václav začal být vděčně chápán také jako symbol vhodně spojující „starší a v lidu stále převládající katolické tradice s bezvěreckým či reformačním akcentem vznikající státní československé ideje“.⁷⁸ Kromě žurnalistů, historiků a spisovatelů „středu“, kteří se většinou „snažili o spravedlivé ocenění historické úlohy katolické církve v českých dějinách“⁷⁹ a tedy i významu osobnosti sv. Václava, nebyly ve dvacátých letech výjimkou ani urážlivé útoky na tuto instituci i na postavu světce. Například redaktor Národních listů Jan Herben nepřijemně ve své publikaci „Bílá hora“ z roku 1920 vyhrotil disparátnost české historické tradice: „Český národ jest t. č. vlastně dvojí: jeden jest pro Husa, Žižku, Prokopa, Chelčického, Blahoslava, Jiřího, Komenského a Žerotína, a druhý jest pro sv. Václava, Karla IV., Liechtensteina, Slavatu, Martinice a Jana Nepomuckého“.⁸⁰

28. září bylo přesto vyhlášeno roku 1925 státním svátkem, neboť ve sv. Václavu „po dlouhá staletí národ viděl svého chránce...“, jehož jméno srostlo se symbolem naší státní moci korunou svatováclavskou...“⁸¹

V roce 1924 byl zřízen „Výstavní výbor mileniový pro oslavy svatováclavské“, pověřený přípravou oslav tisíciletého výročí mučednické smrti národního patrona, přestože podle Bartoše

74 Rak, Jří: Bývali Čechové, H&H, Jinočany 1994, str. 43.

75 Bartoš, F. M.: o. c., str. 61.

76 Tamtéž, str. 62.

77 Rak, Jří: o. c., str. 45.

78 Obrasová, Pavla; Vlk, Jan: Maior gloria, Paseka, Praha – Litomyšl 1994, str. 217.

79 Rak, Jří: o.c., str. 46.

80 Tamtéž, str. 45.

81 Placák, Petr: Svatováclavské milénium, Babylon, Praha 2002, str. 20.

„od doby, kdy národ v husitství dospěl, je kult [sv. Václava] v krizi, která roste každým stoletím... co tedy zbývá, je kult tradice, která se vyžila, kult kultu, který pozbyl obsahu a smyslu a je navždy mrtev“.⁸²

Akce, jež se na oslavu milénia uskutečnily, byly jednak charakteru státnického - projevy ministrů, „hold národa“ u Myslibekovy sochy, krojový průvod, otevření „velechrámu sv. Víta“, svatováclavské posvícení na Slovanském ostrově, ohňostroj a slavnostní osvětlení Prahy, jednak církevního - noční adorace ve „velechrámu“ s promluvami význačných představitelů církevního života vrcholící slavnou mší sv., dále korunovace lebky sv. Václava „zvláštní členkou“ za provedení Dvořákovy mše Missa in D, průvod s lebkou k Vyšehradu, výstav ostatků a staroslovanská mše sv. s hudbou J. B. Foerstra a hold dětí sv. Václavu s prohlídkou korunovačních klenot.⁸³ Oslavy byly doplněny řadou kulturních akcí, mnohdy zahájených už na jaře jubilejního roku. Přímo v rámci týdne slavností od 22. do 29. září se v Národním divadle odehrála premiéra dramatu Stanislava Loma „Svatý Václav“, v Městském divadle na Vinohradech pak stejnojmenné dílo Gabriely Preissové.

U příležitosti milénia vyšel také sborník obsahující studie českých historiků o osobnosti sv. Václava. V těchto textech nešlo „jen“ o shrnutí faktů a vyličení života knížete, ale rovněž o jeho zasazení „do rámce ‚národních‘ dějin v jejich soudobém pojetí, které odráží aktuální ‚dějinnou‘ zkušenost společnosti a z toho plynoucí sebenazírání“.⁸⁴ Negativní postoj Františka Michálka Bartoše, docenta na Husově evangelické teologické fakultě, jež rovněž přispěl svým spisem do miléniové diskuse historiků, dokládá i interpretace vraždy sv. Ludmily a jejího vnuka, kterou chápe jako důsledek Václavovy zkázně proněmecké politiky, k níž se dal zlákat dary „jako knihami a ostatky, ale jistě i dary světskými, o nichž legendista pomlčuje“.⁸⁵ Zdůrazňuje pak, že Václavova vláda byla „dobou velkých zápasů stranických, politických“. Na otázku, oč v nich běželo, si sám autor odpovídá, že „jistě ne o křesťanství“, neboť Boleslav „nebyl nikterak horším křesťanem nežli jeho bratr“, jelikož „založil-li Václav kostelík na pražském hradě, postavil přece Boleslav na svém hradě kostelík neméně veliký“.⁸⁶

Poněkud více do hloubky jde ve své studii přední český historik Josef Pekař. Poučeným rozbořením hagiografických pramenů, zvláště Kristiánovy legendy, jejíž pravost dokázal, i dalších textů podává obraz o knížeti a jeho době v souvislosti s vývojem v sousedních evropských zemích. Dokládá, že tolik diskutované „poddání se Němcům“ je mylnou interpretací kusých pramenných zpráv – „přináležitost Čechů k říši, jež v době Václavově přes občasná

82 Bartoš, F. M.: *Kníže Václav Svatý v dějinách a v legendě*, ČIN, Praha 1929, str. 60-61.

83 Fakta o programu oslav milénia čerpána z přílohy v knize Petra Placáka *Svatováclavské milénium*, Babylon, Praha 2002, str. 185-187.

84 Placák, Petr: o. c., str. 61

85 Bartoš, F. M.: o. c., str. 25.

86 Tamtéž, str. 19-20.

přerušeni měla již stoletou historií, neznamena... podrobení nějaké říši německé: byla uznáním svrchovanosti císařské, impéria nadnárodního, jež se považovalo za dědice moci císařů římských... Sv. Václav... v náboženské horlivosti své zemi svou ... otvíral vlivům křesťanské Evropy... [a] panoval v době, kdy okupace Uher Maďary vyloučila politiku, hledající opory v druhém císařském dědictví Říma, v Byzanci...⁸⁷ Na otázku, proč tedy vůbec došlo k Jindřichovu vojenskému tažení před Prahu, odpovídá Pekař, že „od let čtyřicátých 9. století, tedy po víc než osmdesát let... byli vykonavateli a představiteli... moci říšské vůči českým kmenům Bavoři... ale v době Václavově stali se nositelem královské moci říšské... Sasové... Jindřich si musil uznání své svrchovanosti nad Bavorskem a zeměmi k němu příslušícími... vynutiti vojenským tažením... Ze všeho plyne..., že boj o svrchovanost nad Čechy... (byl-li vskutku boj takový) byl bojem mezi nároky Sas a nároky Bavor... boj o Čechy, ne s Čechy“.⁸⁸ Význam Václavovy osobnosti pak shrnuje historik takto: „zásluha křesťanského života, již proslul Václav v dalekém sousedství na západě, nemohla... zůstat bez hlubokého účinku na představu o povaze a významu jeho kmene a jeho země. Vyniknouti horlivostí náboženskou v službě Kristově znamenalo... u všech křesťanských národů totéž, co by v řeči naší doby bylo vyjádřeno úsilím o nejvyšší cíle kulturní.“⁸⁹ Svou studii Pekař uzavírá úvahou, že „tradice svatováclavská je v nejvlastnější podstatě své výrazem touhy po nadpřirozeném posvěcení, po nebeském autorisování, po zbožnění citu a vědomí národního. Ta snaha smířiti a spojití v jedno profánní a svaté, lidsky národní a božské měla... nemalou sílu mravně výchovnou: nemohla dovolávati se pomoci svatého patrona národního, leč tam, kde modlitba její byla srovnatelná se zásadami práva a pravdy.“⁹⁰

Jiný český historik Václav Novotný zdůrazňuje klady Václavova přilnutí ke křesťanství a považuje je za hlavní přínos jeho vlády. Proti pokrokářským kruhům hájí světce „poukazem na to, že ve skutečnosti není protivy mezi sv. Václavem 10. století a Janem Husem 15. století“, který se svévolnými výklady „v novodobém národním hnutí stal symbolem sekularizovaného českého nacionalismu a nábožensky vyprázdněného pokrokářství“.⁹¹

První léta po vzniku republiky, ale ještě i oslavy Svatováclavského milénia, lze označit za období boje o sv. Václava. I jeho osobnost byla předmětem diskusí o smyslu českých dějin.

87 Pekař, Josef: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, str. 44-45. Studie Svatý Václav, z níž je citováno, vyšla poprvé v roce 1929 v několika vydáních, např. in: Zvláštní otisk z Českého časopisu historického, roč. 35, 2. vydání, Praha 1929.

88 Tamtéž, str. 45-46.

89 Tamtéž, str. 50.

90 Tamtéž, str. 62.

91 Srv.: Placák, Petr: Svatováclavské milénium, Babylon, Praha 2002, str. 70.

Pohled současných historiků

Jak pohlíží dnešní historiografie na sv. Václava v populárně – vědeckých publikacích, jež bývají doporučovány středoškolským studentům jako doplňková literatura a jsou poměrně oblíbené i mezi laickými zájemci o historii, naznačí následující přehled. Nastíní zároveň, jaký je současný výklad života a činů tohoto knížete.

Kolektiv autorů prvního svazku Dějin zemí Koruny české Ivana a Petr Čornejovi, Ivan Rada a Vratislav Vaníček hodnotí knížete Václava, za jehož životopisná data považují přibližně rok 907-935, jako „na dobové poměry“ značně vzdělaného panovníka. Uvádějí, že „porazil a podrobil si kouřimského knížete (podle tradice Radslava), vzápětí však musel čelit odvetnému útoku vojsk saského Jindřicha I., jenž si předtím podřídil i Bavorsko“. Poté Václav složil Jindřichovi „obvyklý slib věrnosti“ a zavázal se k odvádění tributu, „udržel si však panovnickou svrchovanost“. Následně začal kníže „rozvíjet cílevědomou politiku, kterou by Čechy dosáhly silnějšího a respektovanějšího postavení v souvislosti s přeměnami střední Evropy“. Od krále Jindřicha si vyžádal rámě sv. Víta „(jehož ostatky byly dříve přeneseny k posílení křesťanství do Saska ze Saint-Denis u Paříže)⁹² a založil na Pražském hradě kostel zasvěcený tomuto mučedníkovi.⁹³ Ovšem „prosaská církevní politika“ rozvíjená Václavem se nesečkala „se všeobecným pochopením u předáků“, neboť „důslednější christianizace hluboce zasahovala rodové pohanské zvyklosti a rozšiřovala moc vládce jako „Kristova zástupce“, což bylo jednou z příčin jeho zavraždění družiníky jeho mladšího bratra Boleslava. Poté byli v duchu krevní msty „vybíjeni Václavovi stoupenci i s rodinami“. Autoři pak vysvětlují, že pravděpodobně hlavním důvodem Boleslavova útoku na bratra byl „typický problém raného středověku, kdy státní moc byla zosobňována panovníkem, ale také souvisela s nároky všech dalších členů dynastie... Každý z nich mohl za určitých okolností shromážďovat předáky, budovat hrady a tvořit vlastní říši... Neexistovala dosud ‚idea státu‘ jako instance nadřazená dynastií a předákům...“⁹⁴

Historici ještě podotýkají, že Václav byl „výjimečným panovníkem, ale velmi schopný byl i jeho mladší bratr Boleslav“ a v závěru kapitoly se věnují kultu sv. Václava i jeho babičky sv. Ludmily, kteří „stojí na počátku českého nebe“, jehož časný vznik

92 Tato a přechází citace: Kol. autorů: Dějiny zemí Koruny české I., Paseka, Praha 1992, str. 35.

93 Josef Pekař k obdarování knížete těmito ostatky dodává, že šlo nejen o dar obrovského významu, ale i o výraz hluboké sounáležitosti či přátelství darujícího k darovanému, neboť Sasko do té doby nemělo žádného svého „národního“ světce, tj. nemělo svého přímlovce u Boha, takže sv. Vít vzhledem k přítomnosti svých ostatků na saské půdě tuto funkci „suploval“. Jejich předání Václavovi do jisté míry znamenalo přenechání pomoci sv. Víta českému knížectví. (Pekař, Josef: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, str. 44 a následující).

94 Kol. autorů: o. c., str. 36.

„legitimoval“ jak charismatickou autoritu přemyslovské dynastie, tak místo Čech v křesťanské Evropě“.⁹⁵

Jiný český historik Petr Hora v prvním dílu svých *Toulek* českou minulostí začíná svůj výklad o knížeti Václavovi zdůrazněním, že téměř jediná fakta, jež o něm máme, pocházejí z legend, což jsou „z hlediska historie prameny nevalné ceny“, protože „nereferují o tom, co se událo, ale o tom, do jakého šatu převlékla kdysi skutečné děje církevní propaganda“.⁹⁶ Poté začíná autor dramaticky, zároveň však poněkud zjednodušujícím způsobem líčit život knížete, opíraje se právě o informace pocházející z legend. Ironizuje jej záhy sdělením, že vedle skutků milosrdenství a přípravy obětí „pochvě a pravidelně platí německému vládci Jindřichu I. Ptáčníkovi roku 929 dojednaný každoroční poplatek sto dvacet volů a pět set hřiven stříbra“⁹⁷, což je údaj, který se ale v legendách, na něž se v této části textu autor odvolává, nevyskytuje.⁹⁸

Hora dále spekuluje o roku boleslavské vraždy a o jejich důvodech, o Václavově možném manželství či alespoň zplození syna a pak se značným nadhledem „vyjasňuje“ dobové okolnosti Václavovy kanonizace. Autor si je rovněž jistý, že „Václav zahynul jako politik, panovník. Mučedníkem se stal s půlstoletým zpožděním teprve ve chvíli, kdy církev potřebovala domácího světce“⁹⁹. Líčí dále dějiny Václavova kultu a poznamenává, že „býval... zneužíván k prosazování vysloveně reakčních myšlenek“, neboť „rozporuplnost uměle modelované Václavovy osobnosti to umožňovala“.¹⁰⁰ To dokládá historik shrnutím, že přece „legendy obdařily knížete i moudrou pokorou“, jež ho přivedla k tomu, že „ve jménu mírumilovnosti, rozumu a křesťanské lásky se... pokojně sklonil před německým panovníkem, po první pohrůžce zbraněmi se... poddal... [a] uvolil se odvádět poplatek míru... Hle, jak měkký, dobrý člověk byl Václav!“¹⁰¹

Z textu vyplývá poměrně jasně, že autor, svými výroky blízký „pokrokovým“ úvahám o sv. Václavu z dvacátých let minulého století, hledí „s očima upřenými k budoucnosti... k jiným cílům, než byly mocenské a ideologické cíle křesťanské církve“ a že jej, stejně jako „moderní, ateisticky smýšlející tvory z konce dvacátého století už Václavova osobnost neoslovuje“.¹⁰²

Budiž historikovi alespoň symbolickou obhajobou, že své dílo tvořil v první polovině 80. let. Ve třetím vydání *Toulek* v roce 1995 však již svůj radikální předrevoluční názor poopravil a v závěru

95 Kol. autorů: *Dějiny zemí Koruny české*, Paseka 1992, str. 36.

96 Hora, Petr: *Toučky českou minulostí*, Práce, Praha 1985, str. 170.

97 Tamtéž, str. 171.

98 Tento údaj je obsažen jen v *Kosmově kronice české*, i když ve zcela jiných souvislostech a s knížetem Václavem je spojen až interpretací Františka Palackého, to Hora ostatně ve vedlejším textu svého výkladu o několik stran později (str. 174) sám připouští.

99 Hora, Petr: o. c., str. 176.

100 Tamtéž.

101 Tamtéž.

102 Tamtéž.

kapitoly, pojednávající o sv. Václavu, naopak ocenil sílu poselství této osobnosti, již vnímají i lidé, kteří se o historii jinak nezajímají.

Zcela jiného charakteru i závažnosti je studie Emanuela Vlčka, přinášející zajímavé údaje o věku a fyziognomii knížete. Přitažlivá je i tím, že pracuje s hmatatelnými pozůstatky Václavovy osoby a jejich prozkoumáním rozšiřuje, potvrzuje či vyvrací některá fakta s ní spojovaná. Antropolog Vlček nejprve shrnuje poznatky o sv. Václavu z legend a dalších pramenů i interpretace některých historiků. Sám jeho význam stručně vyjadřuje takto: „Novokřtěnecké nadšení se u něj pojí s hlubokým vzděláním ve věcech víry i morálky a s opravdovou snahou prosadit křesťanské zásady do života tehdejší společnosti“.¹⁰³

Poté už se badatel zaměřuje na jednotlivé fáze výzkumu – informuje o místech, kde Václavovy ostatky v průběhu staletí spočívaly, o opakovaných exhumacích, ukládání částí ostatků do relikviářů či oltářů i o osudu výzdoby hrobu, která částečně vzala za své v době, kdy její správci či strážci upadli do dluhů. Popisuje také archeologický výzkum hrobu, který v roce 1911 prováděli prof. J. Hnátek a J. Matějka, díky němuž byly nalezeny části Václavovy kostry dosud považované za ztracené. O pravosti ostatků svědčí „mnohonásobné písemné autentiky, tradice o pohřbech, převozu a přechovávání pozůstatků po celé tisíciletí v rotundě sv. Víta, později ve Svatováclavské kapli v románské bazilice a v pokladnici gotické katedrály“.¹⁰⁴ Všechny části kostry byly prozkoumány a rentgenologicky vyšetřeny. „Posléze byla kostní tkáň... podrobena sérologickému vyšetření na stanovení skupinových vlastností ABO systému“, na základě čehož byla provedena purifikace ostatků, „aby v úctě byly chovány pouze nesporné pozůstatky“.¹⁰⁵ Z detailního průzkumu s využitím několika kritérií pro odhad věku jedince vyplývá, že se kníže Václav dožil asi čtyřiceti let, což je údaj velmi rozdílný od tradované interpretace, že kníže zemřel jako mladý, maximálně sedmadvacetiletý.¹⁰⁶ Podle lebky, na níž se nacházejí i stopy po ranách, se pokusili antropologové rekonstruovat Václavovu podobu. Lebku klasifikovali jako nápadně dlouhou a úzkou s dlouhým úzkým nosem. K detailnější rekonstrukci použili i superprojekci lebky do sochařského portrétu vytvořeného zřejmě Petrem Parlěrem.¹⁰⁷ Prokázala se shoda v základních proporcích, takže je pravděpodobné, že sochař světceovu lebku znal. Vlček tuto část své studie uzavírá přípodotkem, že uvedená skulptura je vlastně první plastickou rekonstrukcí tváře podle lebky. Je tedy potěšující, že kromě dramatu Václavova života, jež nám nastiňují legendy a další prameny, tušíme při pohledu na Parlěrovu plastiku i podobu slavného českého patrona.

103 Vlček, Emanuel: *Osudy českých patronů*, Zvon, Praha 1995, str. 53.

104 Tamtéž, str. 61.

105 Tamtéž, str. 69.

106 Tento údaj shodně uvádějí *Dějiny zemí Koruny české*, *Toulky českou minulostí* i *Dějiny prvních Přemyslovců* v příslušných kapitolách.

107 Socha je umístěna ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta.

Velmi střízlivě a poučeně pohlíží na osobnost knížete Václava historik Dušan Třeštík. Kriticky shrnuje, že historikovo vyprávění, zvláště zabývá-li se temnými staletími, je spíše vyprávěním o hledání pravdy o věcech minulých než o těchto věcech a dějích samotných. V souvislosti s legendami, jež jsou hlavními prameny k poznání Václavova příběhu, zavádí termín „idealistický realismus“, kde je „pravda ideálu jednoznačně povýšena nad pravdu skutečnosti, kde se nelíčí skutečné příběhy, ale jen to, co je na nich 'typické'. Tento idealistický realismus proto také nezná jiné hrdiny než jednoznačně kladné a jednoznačně záporné.“¹⁰⁸

Autor se dále zabývá politickými událostmi a okolnostmi v době Václavovy vlády. Zvláště cenná je rozsáhlá pasáž, popisující konflikt s Jindřichem. Historik v ní komentuje interpretace svých předchůdců a poskytuje vlastní, množstvím materiálů podepřený výklad. Detailně popisuje politickou i vojenskou situaci významnějších vládců ve střední Evropě, zmiňuje se o nebezpečí hrozícím ze strany Maďarů, jimž Jindřich platil nemalý tribut, a zabývá se i jednotlivými kroky tohoto saského panovníka k upevnění, respektive uhájení vlastní moci. Upřesňuje také, že kolem roku 929 sice bylo po Berengarově smrti římské císařství uprázděno, Jindřich na ně však nepomýšlel – odmítl dokonce dát se pomazat i na krále. Třeštík připouští, že toto království bylo v určitém smyslu dědicem východofrancké říše, a upřesňuje, že je tvořil „konglomerát mocných šlechtických rodů s vévody v čele, drženy pohromadě osobními vztahy ke králi. Vévodství byla ve vnitřních a ve velké míře i vnějších záležitostech samostatná a byla také dědičná v rodech jednotlivých vévodů“. Panovníkovi se dařilo prosazovat svou autoritu „jen pomalu a opatrně pomocí neustálého manévrování a vyvažování protichůdných zájmů... mocenských skupin“.¹⁰⁹

Vztah Václava s králem klasifikuje historik jako přímý a osobní, stejný jako ten, který pojil Jindřicha s ostatními vévody, jakési spojenectví v podřízeném postavení, vyjádřené především tributem. Ten se však netýkal jen Václava osobně, ale všech českých knížat. Jedinou výhodou tohoto stavu pro celé knížectví byl Jindřichův příslib neútočení, pozitivum pro Václavovu osobu pak spočívalo v tom, že byl králem respektován jako důležitý politický partner, jako uznávaný reprezentant celých Čech, čemuž nasvědčuje i přenesení ostatků saského patrona sv. Víta do Prahy. Odvádění tributu do Saska zavedené v době Václavovy vlády nahradilo dosavadní platby do Bavorska. Třeštík dodává, že výbojná „agrese zmohutnělého Saska“ vyvolávala „nutnost uspokojování potřeb... rostoucího vojska kořistí, tributy a půdou s lidmi“. Zdrojem této kořisti se mu stali „barbaři“ za Labem“, mezi něž už ovšem Češi díky Václavovu politickému kroku počítáni nebyli. Historik závěrem podotýká, že Čechy v té době zůstaly slabé a nejednotné, nepřipravené účinně se bránit hrozícím vpádům, jimiž by se byla bývala „vážila existence či neexistence Čech jakožto samostatné politické jednotky a ... Čechů jakožto etnika“.¹¹⁰

108 Třeštík, Dušan: Počátky Přemyslovců, Lidové noviny, Praha 1997, str. 7.

109 Tato a předchozí citace: tamtéž, str. 416.

110 Tato a předchozí citace: tamtéž, str. 418.

III. Dramatično v životě knížete Václava

Z legend a stručné zmínky Widukindovy kroniky, jak již bylo řečeno, čerpáme veškerou znalost o sv. Václavu. Za opravdu „potvrzené“ lze považovat snad jen údaje o založení rotundy sv. Víta, příklonu v zahraniční politice k Sasku, případně snahu o sjednocení země, centralizaci moci a christianizaci obyvatelstva, a dále násilnou smrt knížete způsobenou jeho bratrem Boleslavem. Ale jsou to právě ty zprávy, svědectví, náznaky či různé detaily, rozvíjející uvedená fakta, jež nám umožňují vidět světcův život jako příběh. Jako příběh složitý a nejednoznačný, který lze chápat a vykládat různě.

Václavovu životní cestu se tak snažili vidět dramatici, i když ne všichni byli ochotni respektovat onu její nejednoznačnost. Tomu předcházela výběr epizod a vztahů vhodných k vytvoření dramatického konfliktu. Jaké momenty a události v životě knížete – světce však dle legend a dalších pramenů mohly být dramatické? V obecně užívaném smyslu jako „konfliktní, napínavé, překvapivé, kontrastní, riskantní, nebezpečné“¹¹¹, ale i ve významu divadelní, tedy inspirující k divadelní ztvárnění a obsahující jevy, v nichž lze nalézt (nebo z nichž lze vytvořit) sled dramatických situací a vybudovat spor, konflikt.

Nabízí se samozřejmě, být v tom legendy nejsou zajedno, složitý vztah Václava s matkou Drahomírou, kde je jádrem střetů rozdílná náboženská orientace a s ní související i odlišný politický postoj. Jejich relace ale způsobuje i rozpor charakteru intrapersonálního – uvedené neshody, přecházející nejednou v provokace, ba někdy i zločiny ze strany matky, dosti problematizují Václavovu snahu ji ctít a milovat. Podobně způsob synovy vlády a jeho směřování považuje Drahomíra za mylné a špatné a cítí se povinována zasáhnout. V jejich vztahu jako by se naplňovala Kristova slova: „... nepřišel jsem [na svět] uvést pokoj, ale meč... Neboť jsem přišel postavit syna proti jeho otci, dceru proti matce...“¹¹² Evangelium vzápětí pokračuje výmluvným: „Kdo miluje otce nebo matku víc nežli mne, není mne hoden...“¹¹³

Legendisté kromě autora I. staroslověnské legendy líčí jejich vztah jako velmi napjatý, který ale prochází vývojem. Na jeho konci je Václavova smrt a vnitřní utrpení jeho matky, vedoucí snad ke smíru nebo i obrácení ke křesťanství.

Z legend vyplývá, že kromě rozdílného pohlížení na náboženské otázky Boleslav těžce nesl fakt nadřazenosti svého bratra(jeho jmenování knížetem). Je možné, že mu rovněž záviděl některé politické úspěchy (např. vítězství nad kouřimským vévodou) a měl

111 Kol. autorů: Základní pojmy divadla, Libri & Národní divadlo, Praha 2004, str. 91-92.

112 Mt 10, 34-36 in: Bible, Ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha 1991.

113 Mt 10, 37-38.

výhrady k jeho domácí i zahraniční politice. Legendy a další prameny ale nepřinášejí žádné psychologické studie, jen zmínky typu „[Václavův] mladší a horší bratr Boleslav“¹¹⁴, jenž vchází v radu „s bezbožníky“¹¹⁵ a svádí ho „šílená touha...domoci se jakýmkoli způsobem vlády“.¹¹⁶ V popisu vraždy se legendisté shodují na tom, že Boleslava poté, co na bratra vypadl, opustily síly, nebo ho Václav sám přemohl. Z Kosmovy kroniky se navíc dozvídáme o sporu se staršími, k nimž se Boleslav zachoval velmi krutě. Zdá se, že jej v době před uchvácením moci charakterizuje zvláštní disproporce mezi vůlí k činu a realitou jeho vykonání. Nebylo by také divu, kdyby žárlil na Václava, jenž se – dle stručných náznaků v legendách – těšil půvabnému vzhledu i nemalému charismatu.

Další střet názorů i sil mohl nastat ve vztahu knížete a vladýků, neboť Václav usiloval o sjednocení země, a tím docházelo k omezování moci místních vládců. Velkou roli zde mohl hrát i náboženský konflikt, k čemuž se hagiografické texty kloní:

„... vznikla... převeliká roztržka mezi velmoži, kteří se drželi po boku nábožného vévody, a ostatními, kteří se přimkli k nešlechtné straně bezbožné paní... trní svárů mezi nimi se rozbujelo až k prolévání krve“.¹¹⁷ K nim lze řadit i neshody s Radslavem Zlicským¹¹⁸, kouřimským vévodou, považovaným za nejmocnějšího z vladýků. Jejich spor ústí ve vyzvání k souboji a v následný zázrak.

Naopak o boji či jen sváru se saským Jindřichem není v legendách z 10. a 11. století jediné zmínky, některé neuvádějí ani jméno tohoto panovníka. Například tzv. Kristián píše jen, že s Jindřichem byl „blažený muž [Václav] spjat ustavičným přátelstvím“.¹¹⁹ O obnovení říšského poplatku se zmiňuje stručně a ne zcela jasně kronikář Widukind, několik náznaků se objevuje později i u Kosmy.

Uvedená fakta lze shrnout do poznámky, že příčinou rozporů je ve Václavově příběhu na jedné straně rozdílnost vyznání či odlišnost v intenzitě a hloubce duchovního života, na straně druhé neshoda v politických názorech, mnohdy rovněž ovlivněná náboženskou orientací.

Odpor některých velmožů vůči knížeti je do jisté míry motivován stejnými důvody jako Boleslavova nespokojenost. K ní se přidává ještě touha mít vliv na možného budoucího vládce. Skutečností, že o působení nespokojených vladýků na Boleslava hovoří legendy hojně a konkrétně, můžeme rozumět i tak, že zmínky o ďáblově našeptávání a působení skrze tyto „zlosyny“ nejsou v tomto případě jen ustáleným stylistickým jevem hagiografické literatury.

114 Králík, Oldřich: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Vyšehrad, Praha 1969, str. 32.

115 Tamtéž, str. 33.

116 Králík, Oldřich: o. c., str. 47.

117 Tamtéž, str. 69.

118 Toto jméno uvádí tzv. Kristián.

119 Králík, Oldřich: o. c., str. 75.

Důležitým a opravdu vnitřním zdrojem dramatická je Václavova víra sama o sobě, jeho vztah k Bohu. Pomineme-li všechny ústrky a křivdy, jimž pro své přesvědčení čelil, dokonce i jeho mučednickou smrt, byť je navýsost dramatická, zůstane víra jako taková, která, je-li žita autenticky, musí být už z podstaty dramatická, protože je osobním vztahem, mnohdy velmi dynamickým, neboť o něj člověk každodenně sám se sebou svádí boj, obnovuje jej a prohlubuje, nebo jej naopak ztrácí. Nikdo totiž v průběhu pozemského bytí nedosáhne cíle svého směřování, jímž je setkání s Bohem, a tak víru, jež mu byla dána, zatím opatruje – spolu se sv. Václavem – jako „vzácnou perlu“.¹²⁰ Dobro totiž, stejně jako víra, „není nikdy pohodlně vrozeno a dáno, ale musí být pracně a vytrvale získáváno a dobýváno“.¹²¹

Zdá se tedy, že Václavův osud poskytuje dostatek materiálu a inspirace pro tvorbu dramatických situací. Další otázkou je, jak v dramatu pojmut proces utváření osobnosti knížete, jak zobrazit její vývoj. Legendy nejčastěji popisují Václava od doby, kdy byl vzděláván, jako dobrého, poctivého křesťana obdařeného mnoha milostmi, jež v průběhu svého života hojně uplatňuje ve službě Bohu a bližním. I. staroslověnská legenda ale hovoří i o tom, že kníže neprávem vypudil matku jsa podnícen zlými rádci. Později toho litoval, přivedl ji zpět a za svůj skutek činil pokání. To může být svědectvím o určité proměně, vývoji Václavovy osobnosti. Dokázal se vymanit z vlivu našeptavačů, osamostatnil své rozhodování a prodělal i zkušenost s podlehnutím pokušení, s hříchem, lítostí, odpuštěním a novým začátkem. Není rozhodující, zda k této události a jejím následkům opravdu došlo (ostatní legendy ji líčí zcela odlišně jako nutný zákrok knížete pro uklidnění vyhocené situace v zemi, jejímž hlavním strůjcem byla právě Drahomíra). Význam tohoto údaje tkví především v ilustraci Václavova směřování, jeho cesty, životem, která nepostrádala okliky a šlápnutí vedle, stejně jako cesta žádného člověka, a ve zjištění, že autor legendy považoval za důležité se o tomto procesu zmínit. V ostatních sledovaných hagiografických textech vyjadřují tento motiv nejčastěji zprávy o tom, jak Václav pokorně a trpělivě snášel ústrky, ponižování a zákazy praktikovat své vyznání. Když však přišel čas, dodal si odvahy, „obořil se na své utlačovatele, odmítl jejich „péči“ a vzal moc nad sebou i nad zemí, jak mu jako knížeti příslušelo, do svých rukou.

Legendy se příliš nezabývají Václavovým bojem s „běžným“, všedním pokušením – snad až na jedinou zmínku, kde Václav popíjí se svou družinou, někdy až příliš. Svého poklesku však lituje a brzy jej odčiní. Své družiníky také vybraně šatí, což je ale spíše projevem štědrosti než marnivosti.

120 Podobenství o perle – viz např. Mt 13, 45-46. Metaforu z této evangelijní pasáže použil autor legendy *Crescente fide*: „Těž v jeho [Václavově] mysli třeptil se jas vzácné perly...“ in: Králík, Oldřich: *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, Vyšehrad, Praha 1969, str. 32.

121 Srv. Hořínek, Zdeněk: *Světec jako dramatický hrdina*, in: *Divadelní revue 1997*, str. 23.

Je tedy pozoruhodné, že hagiografické texty nezobrazují Václava jako statickou figurínu, která automaticky, chladně dodržuje jakási příkázání, ale naopak jej líčí jako bojovníka za své přesvědčení, jenž jeho autenticitu každodenně potvrzuje dobrými skutky, vykonávanými dobrovolně, vynalézavě a – zvážíme-li jeho chůzi bosou nohou ve sněhu, noční sklizeň obilí a vinné révy a další až extrémní činy, musíme dodat, že s nemalou vášní pro věc.

Těžké rozhodnutí, jak se zachovat, čeká knížete v okamžiku, kdy je napaden bratrem. Vyrve mu meč, sám na něj však ruku nevztáhne a chce se ukrýt v kostele. Když je pak vrahy ubíjen, zvolá za bratra i za ně k Bohu prosbu o odpuštění. I tím se legendistická charakteristika Václava blíží popisu Krista v evangeliích, jenž přichází oslavovat na hostinu, důtkami vyhání kupce z chrámu, celou noc se o samotě modlí, je záštitou a ochranou všem potřebným a smrt chápe jako vyvrcholení svého poslání a dobrovolně ji přijímá.

Z připomínaných pasáží legend i z pokusu o vytyčení ohnisek možného konfliktu a momentů naznačujících dynamičnost Václavovy osobnosti vyplývá, že sv. Václava si lze představit jako hrdinu výsostně dramatického. Ne všem divadelním autorům se ovšem podařilo jej tak ve svých dílech vylíčit.

IV. Kníže Václav jako dramatická osoba

Hry o svatém Václavu

V 19. a první polovině 20. století bylo napsáno nemalé množství her, v nichž vystupuje sv. Václav převážně jako hlavní, v několika případech jako vedlejší postava. Politické okolnosti druhé poloviny 20. století této tematice naopak příliš nepřály – náboženský rozměr totiž přestal být v této době pro mnohé samozřejmou a potřebnou součástí života. Tím i význam sv. Václava, jehož duchovní aspekt nelze od jeho osobnosti oddělovat, nebyl oficiálně přijímán a docházelo k častým desinterpretacím jeho odkazu. Velké části obyvatel Československa pak dost možná složitý osud křesťanského knížete splynul s mýtem o blanických rytířích či státotvornou elegancí Myslbekova sousoší.

Ve fondech knihoven lze nalézt záplavu dramát, pojednávajících o sv. Václavu. Proto jsem se okruh sledovaných textů rozhodla omezit na díla těch autorů, kteří do divadelní historie vstoupili i jinými dramaty, případně dalšími významnými díly literárními, nebo se divadlu profesionálně věnovali či věnují.

Počátky národního obrození přinesly několik divadelních kusů, jež se bohužel nedochovaly. Šlo o hru „Václav nábožný, vévoda český“ Václava Tháma a „Drahomíra, ovdovělá kněžna česká, aneb Krvavé boleslavské hody“ od M. Štvána.

Záře nad pohanstvem

Pozoruhodným dílem, byť prozaickým, které se stalo na dlouhá léta inspirací pro další tvůrce, je román Josefa Lindy z roku 1821 „Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav“, z jehož názvu romantismus (být je dílo považováno za vrchol českého preromantismu) i dramaticko přímo dýchá. Autor barvitě a s nadšeneckým zápalem líčí radostnou harmonii, která panuje mezi pohanskými Čechy, kteří se sešli ke společné oslavě: „V líbezném objetí a s napřaženými meči dokončovala mládež tyto národní radovánky. Nastupovali jiní k jiným zas písním – tu k rozkošnému tanci, tam k prudkému křepčení, mezi nimi míhali se jiní při rozličných hrách.“¹²²

Z vyprávění starce Chasoně se přítomní dozvídají o dějinách národa Čechů až k samým počátkům, kdy došlo k potopě, před níž uchránil deset slovanských kmenů bůh Svantovít. Přesto se po čase opět rozmohly nesváry, takže se

122 Linda, Josef: Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav, Elk, Praha 1949, str. 29.

vладыka Čech rozhodl vyvést svůj rod více na západ. O něm pak zpívá dívka Květenka: „Vejvoda Čech, silný mečem i kopím, / mocný a bystrých zraků, / mezi jinochy tam v čele / jede na bělouši bujném...“¹²³ Jeho vzhled i dojem, který vzbuzuje, velmi připomíná vzezření sv. Václava, jak je tradičně vnímáno a jak jej později ukazuje i Linda. Slova se posléze ujímá stařec Horboj, vyjadřující nespokojenost a politování nad soudobým úpadkem rodu: „... kdo by nyní pozdvihl Čechův meč, jež drží Svantovít v ruce, byť by i oběma rukama se ho chopil? Tehdáž byla jiná síla v lidu, ale tehdáž také ještě nebylo cizáctví v krajinách našich...“¹²⁴ Poté kritizuje pěstování a konzumaci vína a připomíná, že předkové pili „medovinu jen o slavnostech bohů, a vodu mívali každodenním nápojem, vodu, jejíž silou roste všecko, i ti nejsilnější dubové...“¹²⁵ Závěrem promluvy si postesknou „... bůh Svantovít nemůže již míti z nás takovou radost!“¹²⁶

Následuje rozmluva dětí o bůzcích, jež je chrání a v jejichž stopách rostou květiny. Rodiče potom „pacholatům“ vypravují další příběhy svého náboženství. Jedno z dětí se zmíní o sousedu Radovinovi, který se klaní jakémusi bohu na kříži, otec Zbyslav mu však připomíná nutnost věrnosti vlastním bohům v čele se Santovítem: „... dokud tvé koleno bude se moci ohýbat, klaň se jemu, a dokud tvá ruka bude moci mávati mečem a napínati luk, dotud neustaň bojovat pro Svantovíta, pro bohy své.“¹²⁷

Druhá část románu začíná metaforickým popisem nového, na jiném principu budovaného vidění smyslu a krásy života: „... jemná jako větéřkové jarní podivné líbeznoti nebeské a velebná co na východě slunce a mocná jako moc jarní síly v krajinách, tak docházela od východních končin našich krajin Kristova slova, a národové ve zbrani proti sobě soptíce na sebe zuřivost a zkázu, uslyševše božský ten hlas, aj div! odvrhovali od sebe zbraň nepřátelskou – objímali se bratrsky...“¹²⁸ Autor dále zmiňuje, že „již Bořivoj byl prohlédl do veliké krásy křesťanské, jsa pokřtěn u dvora krále Svatopluka...“¹²⁹ O několik odstavců dále přikročí autor k charakteristice knížete Václava: „...krásný mládenec, silný, vysoký a urostlý... libého byl pohledu, milostného, prudkého oka... Křesťan povstav od kříže a pohan od svých bohů, oba kořili se Václavovi... stejné nacházeli u něho právo. Václav panoval, aby oblažoval vše... sám se oblažoval v Bohu“¹³⁰

123 Linda, Josef: Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav, Elk, Praha 1949, str. 34-35.

124 Tamtéž, str. 36.

125 Tamtéž. Dub jako symbol statného, pevného muže, stejně jako plnokrevného češství se v textu vyskytuje opakovaně.

126 Tamtéž.

127 Tamtéž, str. 38.

128 Tamtéž, str. 46.

129 Tamtéž, str. 52.

130 Tamtéž.

Je líčen také jako člověk milující přírodu, vděčný za dary stvoření: „Utišiv nářek bídného, nasativ lačné a vykonav povinnosti co nad národem mocnář, míval zalíbení v tom, že vystupoval na vyšehradské výšiny, aby se díval na divy Boží všude do rozlehlých krajin, na krásné nebe... na dobrotu a krásu Stvořitele světů, ježž byl poznal ze slov Kristových“.¹³¹

Drahomíra, stejně jako Boleslav, zůstali pohany. Kněžna své vyznání praktikuje velmi dramaticky: „... zahřměly železné závory na branách, těžké brány zaskřípěly na silných stěžejích, bouchaly mosty a máti Drahomíra vyjžděla do polí obětovati bohům...“¹³² Ludmila v Lindově románu nevystupuje vůbec.

Způsob Václavovy vlády nastiňuje následující promluva knížete k radě dvanácti lechů: „... hlas vdov a sirotek proráží nebesa, nechť spínají ruce k pravému Bohu, nebo ještě v bludu volají k bohům nepravým. Dojde-li mne nářek jejich nad bezprávím některého z vás, budete mně i potlačenému tomu klásti odpověď...“¹³³ Kníže, ochránce slabých a trpících, vyniká i teologickými znalostmi a zralostí duchovního života. Na zanícenou metaforu dvořana Podivína: „slunce dobročinné... a štědré jest pravý obraz křesťanského Boha...“ odvěti: „Slunce velebné, krásné, štědré jest proti velebnosti Jeho jako jest soumrak proti jasnosti slunce. Slunce sesílá svou záři s výšin oblaků – ale Bůh sám sestoupil s výše nebes, aby svou krví vykoupil nás od věčné zkázy... jeho radost jest odpouštění viny...“¹³⁴ Poté kníže rozkáže, aby byli propuštěni zločinci, jež mu usilovali o život. Následkem tohoto šlechetného činu se jeden z uvězněných, střelec Zrost, rozhodne pro křesťanství, které pak hájí a vysvětluje jeho pravý význam a smysl svým bývalým souvěrcům.

Boleslav, na rozdíl od zpráv, jež přinášejí legendy, starší než Václav, je líčen takto: „Silný, vysoko rostlý muž mocného vzezření, věkem ve třicátém roku; ... meč dlouhý od boku dotýkal se mocného stehna, odrážel se od silného lýtka až na zem, kde řinčel...“¹³⁵ Boleslav chápe křesťanství jako „lest cizinců“ a „šalbu hadího plémě“ a bratrova náklonnost k této léčce způsobuje, že „Boleslavův duch [je] podoben všude rozpálenému lesu“.¹³⁶ I přesto se snaží při rozmluvě s bratrem o smírlivý tón: „... náš národ jest jako sbor nezkušených dětí proti lstivým cizincům... pouhý klam jest všecko to... a uvádí do národa zkázu!“¹³⁷ Václav chce rozptýlit bratrovy obavy: „... člověk z jednoho konce světa bude bratrem člověku z končin světa druhého... všechny národy světa budou jako

131 Linda, Josef: Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav, Elk, Praha 1949, str. 64.

132 Tamtéž.

133 Tamtéž, str. 57.

134 Tamtéž, str. 68.

135 Tamtéž, str. 72.

136 Obě citace ze str. 69 uvedeného díla.

137 Tamtéž, str. 73-75.

jedna rodina...“ Boleslav reaguje výmluvně: „A co bude z našeho jména Slovan?“ Ukazuje dále, že chápe náboženství jako jakýsi výdobytek, vlastnictví toho kterého etnika: „Ať si ten národ ctí bohy své v pokoře, ve vzdychání, v pláči... ve tmavých chrámech; my milujem rozkoš, radost, rozmanité háje... veselí, a tak tomu chtí bohové naši... smutku, bídě, cizotě, neznámosti, temnotě nemá se kořiti Slovan!“¹³⁸ Jádrem konfliktu mezi oběma bratry spočívá tedy v rozdílném pohledu na otázku národa a jeho sebeurčení. Václav – v souladu s křesťanským učením – chápe náboženství a duchovní orientaci nadnárodně, jako stmelující element, budující všeobecné principy lidského soužití a nabízející zásady a inspiraci pro smysluplné naplnění života konkrétního jedince. Internacionální poselství křesťanství tedy podle Václava přináší nesrovnatelně hlubší a vyšší hodnoty než dosavadní pohanské náboženství. Základním Boleslavovým postojem je pocit strachu z neznámého, neochota blíže se seznámit s odsuzovaným učením a ulpívání na dosavadních pořádcích.

I když je pohanství v Lindově románu představováno velmi harmonicky (společné zpěvy a tance, radostné soužití starých a mladých, vzájemná úcta, všeobecná pohoda a veselí), pozorný čtenář nepřehlédne, že obřadů a radovánek se jaksi neúčastní trpící, nemocní, nešťastní. Možná, že jich v „preromantickém“ slovanském národě není. Možná autor tyto otázky ze svých úvah o staroslovanské společnosti eliminoval, aby obě soupeřící strany byly alespoň trochu rovnocenné. Tedy aby převaha, univerzálnost křesťanství, které se týká i těch zranitelných a nejistých, nebyla tak výrazná. Toto opatření jistě posílilo dramatickosti díla. Spisovatel také na jiných místech románu naznačil dvojlomnost pohanského uvažování – mír a veselí mezi svými, ale nenávisť, krutost a boj vůči cizím.

Linda ve svém díle zpracovává zajímavé motivy a situace, jichž využijí někteří pozdější dramatici, a přináší i neotřelé pohledy na některé jevy a skutečnosti. Například pohanství, k němuž se hlásí Boleslav i Drahomíra, není, jak už bylo řečeno, líčeno negativně, ale jako regulérní součást českých dějin; Václav výrazně praktikuje své křesťanské vyznání, což je doplněno konkrétními příběhy, do nichž kníže vstoupí svým skutkem a předchozí stav zásadně změní k lepšímu. Autor dále dokonale propracoval argumentaci v replikách obou bratrů při hovoru o národu a náboženském životě - Václav i Boleslav jsou výmluvní a schopní své názory kvalitně prezentovat. Do jejich rozhovorů implantuje Linda anachronicky, byť přesvědčivě aktuální problém své doby, tedy „ideu“ národa a jeho sebeurčení. I v tomto ohledu poskytl autor nemalou inspiraci svým následovníkům, zvláště Josefu Kajetánu Tylovi,

¹³⁸ Linda, Josef: *Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav*, Elk, Praha 1949, str. 76.

jakkoli nezobrazil konflikt s Němci. Problematiku postoje k cizincům a názorový střet obou bratrů v tomto bodu však exponoval dostatečně.

Obecně lze říci, že v základních parametrech, především v charakterizaci postav, Linda předznamenal václavská dramata nejen v 19., ale i ve 20. století. V interpretaci knížete se od něj významně odchýlí snad jen František Zavřel a Milan Jariš.

Boleslav podoben mračnu

Prvním dramatem o sv. Václavu, o němž si můžeme udělat alespoň povšechnou představu z dochované synopse, je „Bratrovrah aneb Václav a Boleslav“ Karla Hynka Máchy, hra – usuzujíc z dochované repliky – patrně veršovaná. Z poznámek, útržků textu i záznamů některých scénických akcí a situací, vyvozují, že hlavní postavou zamýšleného dramatu byl Boleslav, dosud pohan a muž nesmírně vášnivý, rozervaný. Ten hned v prvním jednání s Drahomířinou podporou, jež rovněž zůstala pohankou, přislíbujíc bohům, že zavraždí svého bratra. Tomuto rozhodnutí však jistě předcházela nemalý boj, neboť Boleslav se na počátku dějství obrací k matce s výčitkou: „Proč vždy více a více dráždíš vášeň mou, proč bouří, která v prsou mých atd.“¹³⁹ Drahomíra, uvážíme-li všechny indicie této osnovy, je ženou bezmála démonickou – intrikující a neústupnou. V poslední části hry ji čeká tragický skon. Poté, co Boleslav za přítomnosti Svantovítova kněze bohům přísahal, zvolá: „Ženo! matko! Já to cítím, že ta rána, / Která bratra zbaví života, mne též / Zbaví míru, a že rukou tou, jenž bratra / Zavraždím i mír svůj ztroskotám;- / Nelze však předc touhu udusiti.“¹⁴⁰ Autor si pak do závorky poznamenává „Boj dobrého se zlem“.

Druhé jednání nazval básník „Boj vždy tužší, zlé zvítězí“. Dochází zde k setkání obou bratrů, jehož obsah velmi zhruba naznačuje poznámka, že Václav vypravuje Boleslavovi „o věčnosti a Kainu, který po zabiti bratra měl krvavé znamení na čele“. Pak dodá: „Žádný člověk si sám k příjemnému živobytí nedostačuje, všechny jsme jedním kolem spojeni“.¹⁴¹ Tak druhé dějství končí. Ze dvou stručných zmínek těžko můžeme Václavův charakter jakkoli rekonstruovat; snad lze jen říci, že uvedená replika knížete působí nesrovnatelně harmoničtěji, klidněji než předchozí Boleslavovo bouření. Tuto část hry uzavírá Boleslav žádostí o víno.

139 Mácha, Karel Hynek: Bratrovrah aneb Václav a Boleslav, in: Básně – Dramatické zlomky (ed. František Krčma), Fr. Borový, Praha 1928, str. 289.

140 Tamtéž.

141 Tamtéž, str. 290.

„Čin“, motto třetího dějství, je popsán takto: „Když se Václav modlí, je slyšeti harfu Elborovu – zdaleka hřmí – dva vrahové před smrtí Václava popisují noc. Prv. vrah. „Kosti tam z umrlců při kapličce haraší, v bouři, jakby atd.“ Dru. vrah. „Od východu vstává měsíc, od západu černé mračno. Zdalíž není Václav podoben měsíci, Boleslav mračnu atd.“¹⁴²

Obrazivá vidění nočních hrůz, způsobená trýznivými výčitkami svědomí, pokračují i ve čtvrté části hry. Scénická poznámka umisťuje Boleslava na lůžko, který „při spadnutí meče se lekne a probudí“. Po chvíli se táže hradního – poněkud zvláště - kolik je hodin, načež reaguje slovy: „O jak čas ten račím krokem jde, / Což chce noc ta věčně trvati?“ Následuje pak popis dalšího děje – Boleslav „mluví sám s sebou o věčnosti“, chce, aby matka vzala část viny na sebe a obviňuje i bohy. Strážní si ulevují vyprávěním o běsech noci i děsném Boleslavově vzhledu: „Tak jako černá mračna nebe kryjí, a blesk zasvitne, a posléze hromové rány vůkol bázeň a leknutí působí; taktéž ze začátku jeho čelo se zamračilo, pak z jeho oka ohnivý vzhled vystřelí, a posléz zařve divokým hlasem, až vše vůkol se zatřese; na to hluboké ticho vůkol“. Autor se dále vrací k symbolice starozákonního příběhu o Kainu a Ábelovi, zmíněného ve druhém dějství: „Boleslav chopí strážného za prsa, a táže se ho, zdali má co na čele psáno.“ Podivín, Václavův společník, pak jako první nazve Boleslava bratrovrahem. Drahomíru rovněž trápí hrozná vidina, po procitnutí hledá nápoj a „pije, kam dříve nalila jed“, poté praví, ukazujíc si na čelo: „Tu mě ještě jakás jiskra pálí, žhavá, jmenujou ji svědomí...“ Boleslav pak znovu evokuje svůj sen: „Na poli krvavém a mrtvoly posetém že leží sám živý... že ty mrtvé vstávají a za ním se hrnou... a strach nedá mu utíkat... že jde vrah na něj, a on chce křičet a nemá hlasu, on chce uteci a nemůže, nohy mu klesají.“ Strážný mu pak oznamuje Drahomířinu smrt i náhlý odjezd či vypovězení služby jeho lidí, dokonce i Miroše, jenž byl pravděpodobně Boleslavovým důvěrníkem. Po zvolání „Jsem teď kníže!“ je zdola slyšet zpěv „Hospodine, pomiluj ny“.¹⁴³ Panovník zůstává na scéně ve tmě sám.

V pátém jednání pokračuje Boleslavova vnitřní trýzeň:

„... chce přijmouti křest, však vzpomene si, že ta samá víra, v níž hledá ulehčení, slibuje nesmrtnost, a toho se leká. Hledá pomoc; a kde myslí, že ji najde, tam hlouběji klesá a praví: že se podobá na moři tonoucím, který se i stébla chytá. Dává volat harfeníka, který ale něco, co se na vraždu vztahuje, zpívá.“¹⁴⁴ Synopse Máchova dramatu tedy končí Boleslavovou beznadějí, zoufalstvím, nemožností nalézt smíření. Tomu, že

142 Mácha, Karel Hynek: Bratrovrah aneb Václav a Boleslav, in: Básně – Dramatické zlomky (ed. František Krčma), Fr. Borový, Praha 1928, str. 289.

143 Tamtéž, 291-292.

144 Tamtéž, 292-293.

Bude zemi vládnout několik desetiletí, jak by to odpovídalo historickým pramenům, v textu nenasvědčuje nic.

Tato hra, romantická „až na dřev“, plná sžíravých vnitřních zápasů, vrcholících vraždou, v níž teprve nabyly tyto boje tragického rozměru, ústí v beznaděj. Ani v křesťanství, vzhledem k tomu, jak je interpretuje, nenalézá Boleslav smír. I skaliska se statnými duby z prvního jednání či ponuré hradní komnaty, osvěcované blesky, z dějství dalších přispívají k tomu, že bezvýhodná temnota všechno obestře a pohltí. Drama „Bratrovrah aneb Václav a Boleslav“ lze pro bezvýhodnost, zoufalství a mučivé výčitky, z nichž není úniku, považovat za tragédii. Boleslav se provinil- spáchal zločin a případné odpuštění si sám zapověděl. Získal moc, po které pravděpodobně velmi toužil, štěstí mu však – soudíc dle náčrtu posledního dějství hry – nepřinesla.

To, jaký časový úsek hra zobrazuje, nelze z dochovaných poznámek vyvodit, stejně jako nevíme nic bližšího o uvedených postavách s výjimkou nástinu Boleslavova a Drahomířina charakteru. K tomu, aby oba zůstali pohany, Máchu zřejmě inspiroval Linda.

Ptáče z hnízda orliho

Slavné dílo Josefa Kajetána Tyla – „romantický obraz z dávných dějin českých“ Krvavé křtiny čili Drahomíra a její synové – bylo napsáno v bolestných chvílích v zimě roku 1849 v době konfliktu účastníků kroměřížského sněmu s rakouskou vládou.¹⁴⁵ Dělí se do čtyř jednání a dále na jednotlivé výstupy. Děj se odehrává v první polovině 10. století a končí rokem 936.

V tomto dramatu se jednak propojují politické aspekty, způsobené střetem ctižádostivých zájmů s vladařskou koncepcí zaštitěnou právem i snahou udržet mír, dále komplikované osobní vztahy a konečně náboženská nejednotnost, ba nevraživost mezi částečně setrvávajícím pohanstvím a postupně se šířícím křesťanstvím. Výraznou roli sehraje i stupeň intenzity praktikování tohoto náboženství. Jednotlivé postoje jsou personifikovány postavami tohoto dramatu – charaktery výraznými, které mají dostatek prostoru, výmluvnosti a případně i fyzické síly, aby své přesvědčení obhájily. I přesto, že většina postav hry neprojde zásadnějším vývojem (vyjma Drahomíry, jež sice trvá na svých názorech, ovšem výčitky svědomí a bolest její extrémní projevy umírní,

145 Srv. Kopecký, Jan: Tylův Krvavé křtiny, doslov in: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 111; nebo např. Podiven: Češi v dějinách nové doby, Academia, Praha 2003, str. 113-118.

epizodní postavy Veleny a částečně samotného Václava, který ovšem nezmění své postoje, jen je začne důrazněji prosazovat), žádná z nich nepůsobí staticky. Je to jednak proto, že všechny charaktery byly vybaveny obrovskou vnitřní silou, jakousi romantickou vášnivostí, jednak v každém z nich něco zraje, na něco se připravuje, žije nějakým svým budoucím plánem, nadějí (třeba i na pomstu), což mu dodává vnitřní dramatickost, tah. Žádná z Tylových postav v této hře není pasivní. A národ těchto horlivců, schopných vrhnout se na sousední vyslance, později pak na vlastního knížete, má ovládat muž, jehož srdce nebije o nic klidněji, jeho výhoda (byť to jeho protivníci vykládají spíše jako handicap), však spočívá v tom, že si je tohoto svého založení vědom a je také schopen je ovládat. Působí tedy dojmem rozvážným a umírněným, někdy se může zdát, že až váhavým. Na rozdíl od svých odpůrců ale jedná rovně a spravedlivě, dokonce velkoryse, od nich se naopak dočká výhrůžek, dezinterpretace svých činů a v závěru pak vlastní násilné smrti.

Boleslav, jízlivý a mnohdy hrubý, i jeho společníci uvažují v rovině velmi časného úspěchu či prospěchu a opájejí se vlastní mocí.

Drahomíru, přestože se uchýlí i k nejkrvavějším prostředkům, obhazuje její motiv přece jen více než ostatní postavy – zoufale, vši silou své houževnaté bytosti touží pomoci rodnému kmenu, aniž by zamýšlela z případného boje cokoli pro sebe vytěžit, nějak se realizovat nebo obohatit, jak je naopak patrné z dialogů postav výše jmenovaných.

Dialog Ludmily a její snachy, skvěle načasovaný na okamžik, kdy se zbytky vojska vracejí z výpravy proti Jindřichovi, obsahuje rychle střídané a výrazně pointované repliky, které posilují dramatickost situace, vyhrocují spor a dokumentují rozdílnost obou žen. Ty jsou schopny energicky, výmluvně a silou celé své osobnosti se za daný postoj bit. Takové pojetí postav Ludmily a Drahomíry nemá v celé další václavské dramatičce obdoby.

Ludmila: „Duše trne nad hrůzami, jimiž se poškozují národ křesťanský, kterýž by měl jako tiché slunce kráčet a jiným cesty pokoje osvěcovati.“

Drahomíra: „Chceš rekovnost národu mezi škvřny počítati?“

Ludmila: „Rekovnost s myslí křesťanskou je ozdoba národu; ale divé vraždění a líté pustošení sluje hřích.“

Drahomíra: „Ty počínáš tedy nové různice? Zde před tváří lidu chceš mě snížití?“¹⁴⁶

Krátce po těchto slovech se Drahomíra rozhodne nechat tchyni zavraždit. K činu dojde paradoxně nedlouho potom, co se Ludmila chystala odejít „na svůj tyn“, aby nezasévala rozkol mezi ní a jejího syna a aby snaše nepřekážela.

146 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 35-36.

Podobně pointovaný je i dialog Václava s Hněvsou, v němž kníže poprvé hájí svou vladařskou pravomoc. Přestože je mu zprvu odpovědí posměch a ponižování, daří se mu volit trefná slova a jednat přesvědčivě, s vědomím vlastní pravdy a práva:

Hněvsa: „... zbrojné mužstvo nech v poli veselé písňě dělati.“

Václav: „Zbrojné mužstvo navrátí se nyní k pluhu a povede zápas s úrodnou zemí, aby z ní požehnaní dobylo.“

Hněvsa: „Co se ti to zdá?“

Václav: „Co požaduje štěstí národa. Zbraň pověsíme na hřeby... a nebudeme z divé chuti cizí kraje válkou hubiti.“

Hněvsa: „Ať mě Morava zadává, - jestli Drahomíra dívku neporodila, kterouž Václav přezděla! Štěstí ještě, že sama mužnou rukou knížecí správu vede.“

Václav: „Já ji povedu na Vyšehradě – a ty jsi slyšel moji vůli.“¹⁴⁷

V následujícím výstupu dává Hněvsa průchod svému vzteku a drzými, uštěpačnými výkřiky útočí na „německého“ vyslance Sigiberta. Václav, podobně jako i v jiných scénách¹⁴⁸, zprvu mlčí, takže se vzniklý konflikt začíná vyhrocovat. Poté ovšem zasáhne s energií, jež přetrvá i po poslově odchodu, a vyvrcholí Hněvsovým vykázáním z Vyšehradu.

Za zmínku stojí i Sigibertův náhled na Čechy, byť aktuálně ovlivněný lechovou drzostí: „Ano, to jsou způsoby slovanské! Ošemetnost, potměšilost, nevěra!“¹⁴⁹

Příčinou vyslancova příchodu i následného Jindřichova tažení na Prahu je v Tylově dramatu skutečnost, že česká vojska bojovala po boku Polabských Slovanů proti „Němcům“. Jde o myšlenku velmi nosnou, která poskytuje postavě Drahomíry zásadní motivaci pro lpění na svém poručnictví i pro Ludmilino násilné usmrcení. Tento boj na straně „bratrských kmenů“ je s největší pravděpodobností fikce, která se nicméně stala pro pozdější dramatiky závaznou součástí václavské látky.¹⁵⁰

Dokonale načasovat se podařilo zprávu o Ludmilině skonu – přichází s ní kněz Chrastěj právě ve chvíli, kdy Václav vyhnal Hněvsu a krátce poté, co vyslanec jménem krále vyhlásil knížectví válku. Přestože je kníže otřesen a rozhněván, nechce se mstít: „Novou vraždou neposvětím tvou památku, duchu vyvolený, jenžto již po boku svého Spasitele v jasných výsostech se vznášíš! Nes palčivé vědomí činu svého zlostný vrah jako pokutu nejtěžší; já... podle slova Páně... budu prositi: Opuť nám naše viny, jakož i my odpouštíme našim

147 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 48.

148 Viz např. I,3 ; II,4 uvedeného díla.

149 Tamtéž, str. 53. Podobně se o Česích vyjadřuje před Václavovým příchodem i Jindřich v III,7, str. 71.

150 Různé příčiny Jindřichova příchodu do Čech - srv. in: Třeštík, Čechura, Pechar: Králové a knížata zemí Koruny české, Rybka Publishers, Praha 2001, str. 138-140 či předchozí kapitola této práce.

viníkům!¹⁵¹ Kdo najal vražednou ruku se Václav dozvídá až ve čtvrtém dějství ve scéně (mimořádně výborně vystavěné se sérií několika zvrátů a dramatickou ironií), kdy nepozorován vyslechne noční rozhovor Česty a Tyry. Když se pak na Boleslavově hradě setká s Drahomírou, oduší: „Já odpustil již vrahovi – ale nemyslil jsem, že vlastní matce odpouštím.“¹⁵²

Václav tedy náhle zůstává před těžkým rozhodnutím a náročným úkolem sám obklopen těmi, kdo mu nepřejí a nevěří. Po jeho boku zůstává jen Podivín.

Vrcholnou pasáží tohoto dramatu je Václavovo setkání s Jindřichem. Jedná se o výstup poměrně krátký, během něhož se králův postoj ke knížeti několikrát promění. Jindřich mu zprvu připomíná krutost českých vojsk a mluví s ním s vědomím své převahy posměšně. Václav jej však velmi zaujme neokázalou hloubkou svého projevu i tím, že lehce ztupí ostří jeho uštěpačných slov. Kníže si je vědom bolestné situace, třebaže jím nezaviněné, a přichází nabídnout souboj muže proti muži. Podivuhodný, samozřejmý patos Václavovy řeči vzápětí krále odzbrojí.

Na výtku knížete, že Jindřich ukřivdil slovanským kmenům, odpoví panovník: „Proto držím v ruce meč křesťanského krále, abych vyhubil zlořečené pohanstvo.“ „Ne, pane, proto ho v ruce nedržíš; ale abys mladý ovčinec Krista chránil, proto je ti dán!“¹⁵³, odvěti mu Václav. Král už se pak jen otočí na svého vyslance: „Přisámbůh, ten mládenec tu stojí jako v záři archanděl, jenž nade hlavou točí mečem plamenným! Rád bych se mu smál, ale mám prsa divně sevřena.“¹⁵⁴ Tuto část výstupu, kdy Václav pevně stojí za svou pravdou a mluví vskutku „jazykem andělským“ - osvědčuje hluboké porozumění Božímu slovu, odkrývá hlubiny duchovní zkušenosti, považují za Tylovo vyznání víry.

Vzápětí nabídne kníže přátelství Jindřichovi a ten je přijme. Obratem ale navrhne onen slavný poplatek – pět set hřiven stříbra a sto dvacet „skotů“ jako náhradu za utrpěnou škodu. Václav, jenž předtím bojoval o každé slovo a Jindřichovy sebevědomé výroky rázně převracel, odpoví jen: „Dám“.¹⁵⁵ Od krále pak požaduje kněze pro šíření křesťanství v zemi. To je mu přislíbeno, stejně jako ochrana a pomoc v případě ohrožení knížectví nepřítelem. Václav dosáhl jistě určitých výhod. Přesto rychlost, s níž k této dohodě došlo – oproti mnohem rozsáhlejší diskusi v první části výstupu – vyvolává dojem jakési rezignace. Poplatek se zdá být vyšší, než by býval mohl být – zvláště v situaci, kdy měl kníže poměrně navrhnout. Těžko říci, zda zmíněná disproporce jejich dialogu byla autorovým záměrem, jakousi konstrukcí na hranici krize a peripetie, aby se

151 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 56.

152 Tamtéž, str. 101.

153 Tamtéž, str. 71.

154 Tamtéž. Záři, která ohromila Jindřicha, uvidí kolem Václavovy hlavy hrdinové i v dalších dramatech. Někdy to bude odraz slunce, dopadnuvší na tvář knížete, jindy vnitřní světlo, doprovázející hloubku jeho slov.

155 Tamtéž, str. 72.

čtenář/divák mohl opět lépe identifikovat s nespokojenou Drahomírou a rozhořčeným Boleslavem a aby tak zápas mezi Václavem a jeho odpůrci i dál zůstal nerozhodnut.

Všichni, kdo mají v knížectví nějaký vliv, chápou tento krok jako porobu a uvedení národa do otroctví. „Lid“ naopak jásá a z nastoleného míru se raduje. Jindřich na rozloučenou osloví Václava „růže z keře rajského“ a označuje ho za svého „mladého přítele, jehož hrdinskou šlechtnost a křesťanskou mysl“¹⁵⁶ uctívá.

Kromě Boleslava, jenž se vztekle vyznává z nenávisti k bratrovi, kterého považuje za „prznitele naší slávy a vraha národa“, a Drahomíry, jež vášnivě i zoufale Václavovi spílá, přichází s výčitkami i vladyka Popel. Jeho slova jsou plná zklamání a bolesti. Obviňuje knížete z toho, že pošpinil čest národa a vzal mu jeho svobodu: „... Myslíš, pane, že tě proto národ ze své vůle na trůn posadil, abys plýtvál jeho nejdražšími poklady?... že proto na tebe svoje právo přenesl a proto ti vládu vložil do rukou, abys podle zdání, podle nápadu o svobodu jeho hrál – a pot i mozoly jeho cizincům pode vši cenou prodával?“¹⁵⁷ Bez zajímavosti není, že vladyka náhle ve dvanáctém výstupu třetího dějství dorazí na Vyšehrad, řekne Václavovi své, pak odkvapí a už se ve zbývajících částech hry neobjeví. Znamená to, že rezignoval na své poslání „zástupce lidu“? Nebo je s výsledky Václavovy vlády spokojen? Na uvedenou emotivní rétoriku odpovídá kníže jen několika poměrně stručnými replikami a ve srovnání s předchozími výstupy nikoli nejpřesvědčivěji. Řekne například: „Jen proto jsem uzavřel pokoj s Jindřichem – a budoucí věk dokáže, jestli jsem pravou cestu vyvolil, – abych světlo pravdy rozšířil.“¹⁵⁸ Vzkřikne dokonce – pod Popelovým tlakem: „Já se odvolám k samému národu!“¹⁵⁹ Jako by zde Václav, sám v úzkých, vyjádřil naději, že v budoucnu národ, jenž přijal křesťanství a půjde po cestách jím vytyčených, nebude usilovat jen o blahobyt ekonomický, ale dosáhne kultivace a naplnění díky duchovnímu přesahu.

Jan Kopecký považuje uvedený výstup za klíčový pro porozumění celému dramatu. „Slabý nebo samovolný panovník“, o němž Popel hovoří, je dle tohoto komentátora kníže Václav, který ale zároveň odkazuje na rakouského mocnáře Tylovy doby, nerespektujícího svobody jednotlivých národů.¹⁶⁰ Konflikt na kroměřížském sněmu, domnívá se Kopecký, inspiroval Tyla k výběru „látky z českých dějin nepříhodnější“ : „Vždyť se tu nabízel přímo jedinečný příklad, jak rozhodnutí vladaře, odpovědného jen Bohu a nikoli národu, postihlo národ celý. A to nikoli jen na čas, ale na dlouhou dobu – na několik století“.¹⁶¹

156 Tamtéž, str. 74.

157 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 80-81.

158 Tamtéž, str. 81.

159 Tamtéž, str. 82.

160 V době dokončení Krvavých křtin vládl Rakousku již několik týdnů osmnáctiletý František Josef I., nastoupivší po svém strýci Ferdinandu Dobrotivém.

161 Kopecký, Jan: Tylovy Krvavé křtiny, in: Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 120. Technicky doplňuji, že obnovení závazku k řešení nijak nesouviselo s nástupem Habsburků na český trůn roku 1526. To se stalo po svobodné volbě českých stavů.

Kritik doufá, že „pochopíme Tylův záměr: ukázat tragický osud panovníka 'z Boží milosti', který o své újmě nakládá s lidem, jemuž vládne, a ukázat, čemu se lid vystavuje, jestliže se jen pasivně svěruje rukám vládců 'z Boží milosti'“.¹⁶² Poselství, které jistě bylo nutné v roce 1849 sdělit, ale sdělil je dramatik právě Krvavými křtinami? Vždyť kdo představuje v tomto dramatu národ? Zahořklý ctižádostivec Boleslav? Vášněmi zmítaná Drahomíra? Násilník Hněvsa, šílený Česta nebo rétor Popel? Nebo je národem spíše „Lid“, který Václavovi provolává slávu a raduje se ze získaného míru? Spolu s Velenou a Světimírou, jež nejsou zahlceny touhou po moci? A komu více by se měl panovník zodpovídat nejen jako vládce, ale i jako člověk, nežli Bohu? Jistě, že v 19. století a v souvislosti s rakouskou ústavou bylo toto již formální označení 'z Boží milosti' zneužito, ale ve Václavově době i postavou knížete Václava, jak ji Tyl vytvořil, byl Bůh, žehnající svatému knížeti, navýsost oslaven – a to nikoli na úkor „lidu“.

Ať už bylo dramatikovou snahou paralelu mezi státotvornými silami českého knížectví 10. století a rakouského císařství století devatenáctého vytvořit či nikoliv, zůstává nejasněna souvztažnost mezi knížetem Václavem a držitelem moci v Tylově době – snad Františkem Josefem, jenž ruší ústavu? A nebo je tento mocnár spíše projektován do postavy Jindřicha Ptáčníka a Václav má odkazovat na Františka Ladislava Riegera, který pronesl na sněmu plamennou řeč o právech národů?

Možná ale dramatik ani nechtěl zacházet do těchto konkrétností a do příběhu knížete Václava se jen pokusil promítnout těžkosti a nevyřešené spory svého věku.

V čem tedy konkrétně spočívá ústřední konflikt „Krvavých křtin“? Především jistě v politické neshodě – proti sobě stojí strany, z nichž jedna chce napomoci slovanským kmenům pomstít se za předchozí „německé“ útoky. Nejedna z propagátorů této koncepce však usiluje spíše o získání vlastní slávy a ukojení své ctižádosti než o společnou věc. Strana druhá se snaží ušetřit lidské životy (kníže nabízí králi souboj jen mezi nimi samotnými) a energii vložit do pozitivně laděných počinů. Lidumilné Václavovy cíle, které by nejspíš získaly divákovy sympatie, jsou však podrobeny, jak již bylo několikrát řečeno, velmi osobitě a důvěryhodně sdělované kritice, která znemožňuje jednoznačný příklon na tu či onu stranu. To považuji za velice promyšlený a nosný autorův tah.

Velkou roli hraje i náboženský život hrdinů, jenž politické myšlení značně ovlivňuje. V dramatu nalezneme široké spektrum intenzity, ale i formálnost vyznávání křesťanství – od Ludmily a Václava, pro něž je víra bytostnou potřebou a ideje z ní vycházející zásadním imperativem, přes Boleslava v tomto ohledu indiferentního a Drahomíru a Hněvsa, kteří se nechali pokřtít, ale stále uvažují v rovině pohanské msty a podléhají silně negativním emocím, jež proměňují i v činy. Ve smířlivější části této škály nacházíme Velenu,

¹⁶² Kopecký, Jan: Tylovy Krvavé křtiny, in: Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 121.

jež - vedena, ba nucena k opaku - je zasažena Václavovým kouzlem, skrze něž objevuje křesťanství. Vrcholně extrémní je v tomto ohledu Česta, jenž zoufale lpí a fanaticky – až k vraždě – hájí víru ve staré bohy.

Uvedený politický spor, posílený osobní záští, ctižádostí i nenávisí, končí Boleslavovým útokem na Václava, jdoucího do chrámu. V legendách není Boleslavovi věnováno příliš pozornosti nebo je v nich líčen jako jednoznačně negativní, odpudivá a nijak zajímavá postava. Působí zároveň hrozivě, ale i směšně – ve své ubohosti a malosti je ve srovnání se svým bratrem - světcem, jenž ho svou velkorysostí neporovnatelně přesahuje, úplně bezmocný. Podobně je tomu i v Tylově dramatu. Boleslav se od počátku hry nad Václavem povyšoval a budoval v sobě i ve svém okolí kult vlastní síly a statečnosti (čímž se neříká, že sílu nebo statečnost neprokázal). Živil tak svou ctižádostivost, v níž vždycky zůstávala ještě podivná hořkost, nenaplnění a neuspokojenost. Tento Boleslav se zdá být ve chvíli, kdy se blíží čin, jenž asi dlouho připravoval, opilý. Tak lze soudit alespoň z Václavových shovívavých replik. Jeho bratr však pomalu, byť na hranici zvláštní žoviálnosti, směřuje k zamýšlenému skutku:

B.: „Ty mi více neujdeš! Já tě ještě lépe pohostím! Já ti vykáži na mém hradě hnízdečko, že z něho do nejdlejší smrti nevyjdeš.“

V.: „Vykaž mi své srdce... z toho se nepohnu!“

B.: „A což kdyby to bylo chladné hnízdečko tak mezi tichými stěnami a za mříží?“

V.: „Uchyl se na lože, bratře – a mne nech do chrámu.“¹⁶³

Boleslav svá slova ovšem přiostrí a na otázku knížete „Bratře, co tě napadá?“ odvětí: „Co mělo dávno v skutek vejíti, aby se očistilo jméno českého národu, kteréž zbabělý modlár poškrvnil.“ Poté „napne meč“, který mu však Václav „vymkne“ a porazí bratra na zem se slovy: „To ti odpusť Hospodín, jakož ti zbabělý modlár odpouští.“¹⁶⁴ Boleslav začne volat o pomoc a přítomní Hněvsa, Tyra a Česta Václava u chrámových dveří zabijí. Vtom přestane zvonění, které znělo po celý dialog bratrů. Boleslav se otáže: „Ha, plamenná nebesa, co jste učinili?“¹⁶⁵, což jsou v dramatu jeho poslední slova. Na konci výstupu se „celé pozadí zaleje ranními červánky“ – to je vedle záře kolem Václavovy hlavy další světelný efekt, jehož použije nejeden pozdější dramatik.

Hra končí příchodem Podivína, Chrastěje, Drahomíry a čeledi, jež se „porůznu sbíhá zděšená“. Kněžna nad Václavovou mrtvolou prosí: „Synu, jenom jednou otevři ještě svoje láskyplné oči – jenom jednou otevři svoje milostidechá ústa, abych zaslechla, že vrahům odpouštíš!“¹⁶⁶

163 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 107.

164 Tamtéž, str. 107-108.

165 Tamtéž, str. 108.

166 Tamtéž, str. 110.

Kněz Chrastěj v závěru dramatu o knížeti praví: „On byl šířitelem království božího na zemi a zůstane jeho ozdobou, dokud Pán anděla svého nepošle, aby poslední den světa zvěstoval!“¹⁶⁷ A pak už nastane jen „všeobecné tiché skupení, při němž pomalu opona padá“.¹⁶⁸

Scénické poznámky jsou v tomto dramatu poměrně stručné a vyskytují se především na začátku dějství, případně na začátku výstupu, zvláště dochází-li ke změně místa děje.

I. „oddělení“ se odehrává převážně ve „veliké předsíni na Vyšehradě“, II. na vyšehradském „náhradí“, kde se nachází i kaple sv. Klimenta. Na začátku této části hry zní zpěv „Hospodine, pomiluj ny!“ III. dějství je situováno opět do vyšehradské předsíně, jeho druhá část pak do „širé krajiny“, kde se nachází „ležení německého vojska“ a Jindřichův stan. Barvitý popis scény spolu s technickými detaily, jež dohromady tvoří půvabnou kombinaci, nalézáme v oddělení čtvrtém: „Zbořený chrám pohanský. Uprostřed táhne se kus zdi kupředu, takže celé jeviště jako na dvě přepažené vypadá. Sem tam spadlé zdi. Noc. Hřímání a blýskání. (Do obou oddělení vchází se po straně)“.¹⁶⁹ V tomto dějství ještě dojde k proměně scény na „komnatu na hradě Boleslavově“ a poté na „náhradí“, z něhož vidíme „knížecí obydlí“ a kostel s mosazným kruhem na dveřích.¹⁷⁰

Scénické poznámky popisují ještě drobné jevištní akce, nesdělují však nic o vzhledu ani kostýmu postav.

„Krvavé křtiny aneb Drahomíra a její synové“ mají rys romantického díla – „pojetím děje“ i způsobem „výstavby rušných scén“.¹⁷¹ Ale i charaktery této hry jsou romantické.

Trpí mnoha rozpory, některé jsou vnitřně rozervané, zoufalé, fanaticky hněvivé nebo naopak hluboce okouzlené, zamilované. Ani Václav, který působí dojmem kompaktní osobnosti, není rozbrouž ušetřen. O jeho vnitřním boji text příliš nevypovídá, zato je nucen odrážet vnější útoky ze všech stran. Zůstane však stát hrdě, pevně navzdory všem strážním – ať jsou to výčitky příbuzných, útoky vladkyň či Jindřichův výsměch. I králova vidina Václava jako archanděla s plamenným mečem, vkomponovaná do dramatického okamžiku jejich setkání, je romantická. Snad jen postava Drahomíry se zdá mít tragické rysy. Oproti její charakterizaci v literatuře, známé v Tylově době, kde byla líčena velmi negativně jako krutá a zlá, žena¹⁷², z ní Tyl vytvořil vášnivou bytost, kterou stravuje strach o osud jejího rodného kmene, pro jehož pomoc, ale i pomstu na jeho nepřátelích je odhodlána udělat cokoli. Jak poznamenává teatrolog Kopecký, toto výhradní odevzdání se věci vyžaduje i od ostatních. Obětuje skutečně vše – i svůj mravní kredit tím, že se uchýlí

167 Tamtéž.

168 Tamtéž.

169 Tamtéž, str. 83. Předchozí citace ze stran 7,31 a 57.

170 Tamtéž, str. 91 a 105.

171 Sajíc, Jan: O českém dramatu svatováclavském, in: Nové české divadlo 1928-29, Aventium 1929, str. 100.

172 Srv. např. Hájkovu Kroniku českou.

k vraždě. Ačkoli přestala mít na politickou orientaci knížectví vliv, její postoj se nezměnil: Václavův čin, byť by ji realita života v zemi mohla přesvědčit o opaku, považuje stále za špatný a zbabělý. Její tragédie spočívá v tom, že hluboce, plně ulpívá na hodnotě relativní, kterou řeší prostředky absolutními. Ke skutečné proměně, zahájené už po Ludmilině vraždě a odchodu na Budeč, dochází až v závěru dramatu, kdy Drahomíra prosí Václava (již ale mrtvého), aby svým vrahům odpustil. Sděluje tím, že odpuštění – jeden ze základních křesťanských imperativů – považuje za důležité a tím se do jisté míry osobně hlásí ke křesťanství, které jí při svatbě s Vratislavem bylo dle Tyla vnuceno, které ale tehdy nepřijala.

O Václavových dobrých činech, které byly tak podstatnou součástí legendárních vyprávění, se v dramatu dozvídáme poměrně málo. Něco naznačí Boleslav svým úšklebkem: „A neměl bych se radovati, že zase jednou milostivého bratra uvidím – toho pověstného dobrodince chudiny, toho nočního pekaře hostií a pilného vinaře – haha!“¹⁷³ Určitou demonstraci skutku milosrdenství nalezneme na začátku čtvrtého dějství – Václav s Podivínem zabloudili. Kníže nese otep dříví a z jeho repliky vyplývá, že byli na cestě za chudou vdovou, jíž chtěli palivo předat. I následující výstup s Čestou, jenž se na něj vrhá se zbraní, je ukázkou až nadlidské velkorysosti knížete a jeho vůle odpouštět.

V dialogu s matkou, jež mu sděluje svou nespokojenost i roztrpčení lechů, kteří žehrají, že Václav neplní jejich vůli (!), nýbrž si hraje „na kostelníka [a] na mrhače zemských statků...“¹⁷⁴, odvěti kníže „s rostoucím ohněm“ : „Já však pravím tobě i nepokojným lechům – že bych mohl pyšně hlavu k nebesům pozvednouti, kdyby křesťanskému knížeti pýcha slušela... Požehnání rozprostírá bohaté dary po krajinách širé vlasti – a slovo Páně velebí se v hojných chrámech i roste z hlubokých kořenů v srdci národa. Směle očekávám soud, kterýž potomstvo nade mnou vysloví!“¹⁷⁵ Václav je tedy krátce před svou smrtí se svým vladařským dílem spokojen.

Výrazný a velmi živý je jazyk, charakterizující jednotlivé postavy dramatu. Autor doslovu ke „Krvavým křtinám“ Kopecký ukazuje, že nejmetaforičtější, „nejvíce obrazy zavalen“ je slovník pohanského kněze Česty - „jeho jazykové siláctví je o to hlučnější, čím větší bezmocnost... kněz... pociťuje“.¹⁷⁶ Drahomířin jazyk naplňuje patos, vzlet a dramatickosti. Střídá rozsáhlé pasáže emotivních obrazů s ráznými, údernými výkřiky, příkazy nebo ironickými přípodotky. V Ludmilině projevu lze mnohem zřetelněji cítit pevnost, vnitřní zakořeněnost a jakýsi mateřský klid, byť i ona razantně a v plné síle vstupuje do dialogu s odpůrci. Boleslav nehovoří mnoho, ale když promluví, tak úsečně a tvrdě nebo krajně jízlivě, posměšně. Vyjadřuje se jako člověk, který má převahu.

173 Tyl, J. K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 92.

174 Tamtéž.

175 Tamtéž, str. 102.

176 Kopecký, Jan: Tylovy Krvavé křtiny, in: Tyl, J.K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 133.

Ve Václavově jazyce podle Kopeckého „zní... jako jeho základní tón melodie převahou lyrická, mollová, ale ne měkká, ne taková, aby zanikala v celém tom koncertu mnoha velmi různých nástrojů...“¹⁷⁷ Václavova řeč pramení z vnitřního klidu, je hluboce zakotvena ve víře, takže i ve chvílích, kdy dojde k emotivnímu vypětí, jej hněv, smutek nebo rozhořčení nepohlí. Tylův Václav je vyrovnaným člověkem a jeho jazyk tomu odpovídá.

Významnou roli hraje i rytmus větné skladby a dialogů.

Josef Kajetán Tyl ve svém obrazu z dávných českých dějin položil důraz na politický rozměr konfliktu mezi stranou Václavovou a Drahomiřinou (Boleslavovou) a oběma vraždám dal motiv rovněž převážně politický. Založil tak v dramatické tvorbě tradici, kterou mnozí pozdější autoři přijali jako danost, jako nedílnou součást václavské látky. Dalším inspirativním momentem je v tomto dramatu výstavba charakterů – žádná z postav není líčena jednostranně, černobíle a pro každý svůj čin má dostatečnou, konkrétní motivaci.

„Krvavé křtiny“ Josefa Kajetána Tyla nelze považovat jen za drama romantické, historické, politické nebo náboženské. Tato hra obsahuje mnoho ze všech uvedených označení, především je ale bez ohledu na žánrové zařazení vysoce dramatická. Postavy totiž proti sobě stojí uplatňující všechny svou sílu rozhodnuté bojovat – metaforicky i doslovně – na život a na smrt. Václav, přestože podlehne násilí, i když sám se k němu nesnížil, zůstává ve svém spravedlivém boji hrdinný i bezbranný zároveň – jako „ptáče z hnízda orlího“, jak se v dialogu s Jindřichem sám nazývá. Plnost, vášně i vědomí přesahu pulsující v tomto díle jsou v dějinách českého dramatu naprosto ojedinělé.

Novoromantičtí Bratři

Historické drama o pěti jednáních „Bratři“ Jaroslava Vrchlického je součástí autorovy „České trilogie“, konkrétně jejím druhým dílem z roku 1889. Předchází mu „Drahomíra“, označená dramatikem jako tragédie, v níž Václav a Boleslav vystupují jako děti. Obě části jsou psané ve velmi obrazivých verších a zachycují období patnácti let.

Jádro konfliktu v první části trilogie tvoří rozdělení politického vlivu v knížectví po Vratislavově smrti, kdy Drahomíře byla rozhodnutím sněmu svěřena vláda, Ludmile pak výchova dědiců. Drahomíra, žena nesmírně prudká, zmítaná touhou po moci i vášnivou láskou ke svým dětem, zamýšlí obnovit pohanství a provést s ním související politické změny, zároveň však získat syny zpět do své péče. Těmto cílům je ochotna podřídit vše – zápasí s odpůrci s mečem v ruce, vlastnoručně zavraždí Ludmilu, vládne krutě, aniž by respektovala sněm či kmety. Je ve své hluboké nenávisti a s divokou povahou hrdinkou nového romantismu, jak má být.

¹⁷⁷ Kopecký, Jan: Tylovy Krvavé křtiny, in: Tyl, J.K.: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956, str. 135.

Pravý opak její nespoutanosti představuje Radslav Zličský – muž, který napomůže Drahomíře získat trůn a projevuje jí i osobní náklonnost. Když však vidí, že kněžna chce jednat proti rozhodnutí sněmu, zasáhne a postaví se na stranu práva. Tento vladyka dokáže vždy znovu zvážit okolnosti a bojovat ne za svůj prospěch, ale pro stabilitu a právní zázemí knížectví i proti vůli Drahomíry, jakkoli po ní touží.

Závěr hry se dochoval ve dvou verzích – v první z nich se kněžna ze zoufalství probodne, ve druhé k ní včas přiskočí Václav a dýku jí vytrhne. Její regentství pak končí a na trůn je povolán Václav.

Děj druhého dílu trilogie „Bratři“ začíná několik let po událostech předchozího dramatu. Drahomířinou touhou je uskutečnit svou vizi všeslovanského státu, pročež si přeje zaútočit na „Němce“ jakožto úhlavní nepřátele Slovanů. S tím souhlasí i Radslav a Boleslav a přesvědčují knížete, aby s králem neuzavíral dohodu. Václav jejich návrhy vyslechne, sám však ve svém rozhodnutí, které potvrdil i sněm, zůstane pevný. Ve srovnání s matkou, jež až dětinsky podléhá idealistickým představám, osvědčí rozvahu, smysl pro realitu i taktické myšlení. Má také, jak přiznávají i jeho odpůrci, obrovský, až nadpřirozený, vliv na své posluchače. Drahomíra s netajenou hořkostí poznamenává: „... On je vítězem/ a všady, vždycky! Vladař německý/ jak spojence ho vítá, přítele,/ po boku svém mu vykazuje místo,/ jej daří světců ostatky, jej libá/ jak bratra, dříve nezhájí radu/ on dokud ve dveřích se nezjeví/ a nezasedne na trůn./ My jsme psanci a patří nám to!“¹⁷⁸

Václavovi je tedy dramatikem přisouzena uvážlivost, ale i úspěšnost a velký vliv na domácí i zahraniční politické scéně, Drahomíře lpění na dávných snech, aniž by byla ochotna nahlédnout jejich případný praktický dopad, Boleslavovi agrese, nevyčválanost i liknavost, které však on i matka považují téměř za ctnosti. Pomýlenost hodnocení sebe sama nahlédne až v úplném závěru hry. Nikoli zanedbatelným faktorem, ovlivňujícím uvedené Boleslavovy vlastnosti, je pocit neuspokojení, který ho zahlcuje, ústící v závist a žárlivost vůči bratrovi. Ty se ještě prohloubí s jeho ženitbou.

Boleslav se poté, co došlo k uzavření dohody, zklamaně odebere na svůj hrad, kde živí sebelítost a ulevuje si násilím na podřízených. Bolestínsky podotýká: „Co počítí chceš – všady v cestě on!/ On velikost má, slávu a co víc/ má lásku lidu, jeho přítulnost.“ Pak dodává zklamaně, možná však i s náznakem sebekritiky: „Snad pouze žne, co sil svou povahou,/ my také žnem, však býlí s bodláčím.“¹⁷⁹ S matkou se ale vzápětí utvrzují v tom, že přece jen je v knížectví dost nespokojenců, kritizujících financování „církevních podniků“ a živení „stád kněží“, kteří by podpořili případnou vzpouru. Boleslav se nejprve zdráhá otevřeně proti bratrovi vystoupit, později ale

178 Vrchlický, Jaroslav: *Bratři*, Rodina, Praha 1931, str. 220.

179 Tamtéž, str. 221.

svolá tajný sněm s úmyslem zbavit jej vlády, v čemž ho podporuje Drahomíra i Radslav. Kníže však nečekaně stane s vojskem v podhradí a aby ušetřil bojovníky na obou stranách, vyzývá v boj muže proti muži. Při souboji s Radslavem, který nabídl své síly, aby nemuselo dojít ke střetnutí bratrů, se odehraje známý zázrak – vladyka spatří kříž a anděly. Před knížetem pak poklekne a následkem tohoto duchovního prožitku se rozhodne pro poustevnický život. Boleslav, aby odčinil svou vinu (organizaci vzpoury), se na bratrův příkaz žení s dívkou, do níž byl původně zamilován, později ale zavraždil jejího otce a ji potupil. I to je výrazem jeho nestálosti, sebestřednosti a krutosti.

Kromě přetrvávajícího nesouladu v politických názorech i závislosti vůči bratrovi zesílí i Boleslavova žárlivost. Zdá se mu totiž, že je jeho manželka Václavovi příliš nakloněna. Toto podezření se pak stane hlavním motivem vraždy knížete. Žárlivost, již v této podobě a intenzitě vnáší Vrchlický jako první autor do sporu bratrů, je inspirativním momentem, který nezůstane dalšími tvůrci nepovšimnut.

V závěrečném dějství, odehrávajícím se tři roky po Václavově smrti, se Boleslav setká s Radslavem - poustevníkem. Ten evokací několika detailů vyvrátí podezření knížete ohledně Václavovy náklonnosti k bratrově choti a potvrdí také, že Václav zamýšlel vládu Boleslavovi předat. Ten padne na kolena, lituje svých vin a dodatečně oceňuje Václavovu velkodušnost.

Vrchlický kromě zmíněné žárlivosti a vraždy na základě pouhého podezření, jež jsou výsostně romantickými motivy, pracuje také s kultem síly a moci a priori považovaným za zásluhu. Václav, upozorňující na nebezpečí jejího zneužití těmi, kterým je jediným zákonem vlastní prospěch, sláva a seberealizace, je pak pochopitelně nahlížen jako překážka k uskutečnění těchto cílů. I smysl pro poznání sebe sama a případnou sebekritiku jsou tématem probleskujícím tímto dílem. Tím, že si Boleslav dlouho nepřizná své neuspokojení, respektive nepokusí se tento svůj stav konstruktivně řešit, si způsobí mučivou bolest, ba frustraci, jež vyústí v chorobnou žárlivost, která si žádá nekompromisního činu. Je to tento jeho stav a nikoli politické názory, co doženu Boleslava k absolutnímu řešení vztahu s bratrem.

Jaroslav Vrchlický je básník a jeho poezie v pasážích lyrických i dramatických okouzluje v tomto díle kvalitou a silou výrazu, výběru slova i obrazu.

Hrdina tesaný do kamene(?)

Svou hru „Svatý Václav“ z roku 1912 označil František Langer za tragédii. Je rozdělena do tří částí a psána veršem. Autor velmi netradičně zpracovává děj příběhu – v první části zpřítomňuje setkání Václava s Boleslavem, jenž byl bratrem pozván kvůli vraždě dvou kmetů. Matka, zcela stranící Boleslavovi, však svolala i vladyky, aby se jej v případě potřeby zastali vojensky. Všichni přítomní jsou ale nečekaně svědky příchodu zubožených bojovníků, jež Drahomíra ještě před nástupem Václava na trůn vyslala do své vlasti Stodor pomstít „německé“ obsazení této oblasti. Vzápětí oznamuje posel, že vojsko krále Jindřicha překročilo hranice Čech. Ačkoliv kníže předtím odmítal pomstít zbídačelé muže, nyní se rozhodne pro boj: svolá vladyky i s jejich hotovostí a vydá se do války. Tím velmi zkříží plány Drahomíře, která doufala, že odpor knížete k násilí mu zabrání bojovat i v této situaci, což bude důvodem pro jeho odvolání z vladařského postu a k nastolení Boleslava.

Ve druhém dějství probíhá bitva, o níž se dozvídáme z dialogů různých postav, nejčastěji Boleslava a Drahomíry. Bitva s „Němci“ a později i přípravy na vraždu Václava se odehrávají mimo scénu, čtenář je svědkem jen rozmluv komentujících, případně evokujících toto dění. Formálně může i tento jev připomínat tragédii, především antickou.

Kníže si v boji vede statečně, což oceňuje i jeho bratr; matka se naopak nedokáže povznést nad chorobnou a ne zcela pochopitelnou nenávisť k Václavovi a stále Boleslava proti němu popouzí. Kníže posléze zvítězí, uzavře ale zároveň i dohodu o míru, což dosti ochladí Boleslavův respekt vůči němu. Ten totiž chtěl v bojích pokračovat a válku dosud obrannou změnit v dobovačnou. Tuto neshodu mezi bratry Drahomíra systematicky prohlubuje.

Ve třetím jednání přichází Václav na Boleslavův hrad a zůstává tam, ač byl opakovaně varován (mimořádně velmi symbolicky - zahaleným knězem a dvěma slepci), že mu hrozí smrt. Dojde ke zvláštní situaci – Boleslav jako by se chtěl znovu přesvědčit, zda je opravdu nutné bratra zavraždit, a tak se jej snaží provokací přimět chopit se zbraně. Václav poté, co mu Boleslav oznámí, že po jeho smrti zavede staré pořádky a donutí obyvatele vzdát se křesťanství a válčit, skutečně sáhne po meči a chce se s bratrem utkat. Tím ovšem opět stoupl v jeho očích a on od svého úmyslu upustí. To však nechce připustit Drahomíra, která lstivě pod záminkou smíření obou bratrů odebere Václavovi zbraň a nato přivolá Boleslava zpět. Přestože se knížeti podaří vyrvat bratrovi meč, je zavražděn najatými muži (vladyky, jimž byla slíbena odměna). Boleslav pak nechává matku, která se nemístně, až jakoby šíleně raduje ze synovy smrti, odvést na Budeč. Poté, ujímaje se vlády, prohlašuje za svůj cíl expanzi na východ a stále boje i další velké činy, jimiž „porosteme,... až oblak dotkne se“.¹⁸⁰ Možná právě proto nazývá

¹⁸⁰ Langer, František: Svatý Václav, Vinice, Praha 1912, str. 103.

dramatik své dílo „tragédií“, že se Boleslav rozhodne v závěru hry uskutečnit to, proti čemuž se tak důrazně vymezoval Václav.

Významnějším důvodem pro toto žánrové označení však bude spíše hluboký a bolestný rozpor mezi Václavovou touhou, jeho vizí společnosti, v níž vládne láska a dobro, a realitou nebezpečí, jemuž se musí bránit za použití násilí.¹⁸¹ Na druhé straně nelze říci, že by před rozhodnutím pro válku nevládl pevnou rukou – z dialogů mezi postavami vладыků se dozvídáme o jeho rázných zásadách do jejich pohanských praktik (zvláště krevní msty). Kníže však vždy upřednostňuje domluvu, dokonce i prosbu, nikoli hrubou sílu.

Václav si v průběhu dramatu sám velmi jasně uvědomí, že rozhodnutím pro válku do jisté míry ztratil možnost realizovat svou touhu vybudovat říši založenou na lásce, odpuštění a nenásilí. Záleží ovšem na úhlu pohledu – stejně tak by se dalo říci, že naopak hrdinnou obranou země jí kníže zajistil mír, který je zásadní podmínkou pro následné budování spravedlivé společnosti. S touto interpretací se v textu ovšem npracuje. Václav se rozhodl k boji, aby uchránil svobodu svých lidí, aniž by pro něj boj představoval naplnění, ba slast jako pro Boleslava. Udělal to, aniž by si to sám přál, ale zcela samozřejmě je připraven nést následky. Drahomíra zneužívá jeho velkorysosti a rytířské mysli a vnucuje mu, že zradil sám sebe a že je pokrytce. Tvrdí, že od této chvíle už nebude moci šířit křesťanské učení a požadovat od svých poddaných vzájemné smíření, odpuštění a další křesťanské postoje, protože se jim sám zpronevěřil. Václav se snaží vysvětlit a obhájit své jednání, matčina vmlouvavost v něm však přesto zanechá stopy.

Těžiště konfliktu v této hře spočívá v několika komplikovaných vztazích. Kromě nesouhlasu některých vладыků s křesťanskými reformami knížete a jejich střídavému příklonu k hrozící či prosící Drahomíře, který je však spíše jen kulisou, ilustrací roztříštěnosti šlechty v zemi krátce po Václavově nástupu k moci, se významným zdá být spor Drahomíry a Václava i spor mezi oběma bratry. Konflikt prvně jmenovaný je značně vyhrocen a nepřetržitě živěn Drahomířinou nenávisí a pohrdáním vůči synovi, založených na dosti vágních a většinou iracionálních důvodech. Kněžna, považující příslušnost k národu Stodoranů a z ní pramenící „nárok“ na vlastní tvrdost, neústupnost a krutost za základní rozměr své identity, tvrdí o svém starším synu, že je „měkký jako žena“ a „blouznivý jako kněz“¹⁸², což v jejích očích představuje vrchol ubohosti a malosti. Tento svůj náhled nezmění ani ve chvíli, kdy se Václav vrací z vítězné bitvy jako oslavovaný hrdina. Drahomíra po celý děj dramatu hledá záminky k osočování syna a jeho pomlouvání před Boleslavem, jehož považuje za právoplatného dědice „stodoranství“, a touží, aby se stal vládcem. Kněžna využije nepokrytě každého setkání s Václavem k podlamování jeho sebedůvěry a vydírání. Velmi ironicky vůči ní ovšem vyznívá pasáž z první části dramatu, kdy Drahomíra předpokládá u Václava stejné jednání, k němuž by

181 Srv. Hořínek, Zdeněk: Světec jako dramatický hrdina, in: Divadelní revue 1997.

182 Langer, František: Svatý Václav, Vinice, Praha 1912, str.24.

se uchýlila sama – pomstu. Vzápětí poznává svůj omyl, což však její nenávisť vůči Václavovi ještě posílí. Kromě toho, že je lstivá, zrádná, úlisná a chorobně ctižádostivá, také lže a každým, s kým jedná, manipuluje. Nemałym problémem dramatu zůstává, že tyto její postoje a relace nejsou dostatečně motivovány – Drahomířina chorobná láska k rodné zemi se spíše než zdrojem jeví být zástěrkou hluboké zloby, pro niž není v dramatu věrohodné vysvětlení.

Silným vnitřním rozporem je pronásledován Boleslav – zmítá se mezi obdivem a úctou k bratrovi a zklamáním a nenávisť vůči němu. Autor jej však obdařil poměrně kritickým zdravým rozumem, takže racionálně zvažuje matčinu vemlouvavost a dlouho odolává jejímu lichocení či nátlakům. Je ale zároveň ctižádostivý a vědom si svých schopností, což ho nutí neustále se s Václavem porovnávat a zvažovat, zda by on sám přece jen nebyl lepším vládcem. Vzhledem k tlaku, který na něj matka vyvíjí, je až obdivuhodné, že se Boleslav celá dvě první dějství drží velmi zpátky. O to podivněji pak působí závěr dramatu, kdy Boleslav třikrát ve velmi krátkém časovém horizontu změní názor na opodstatněnost bratrova usmrcení. Zprvu je rozhodnut jej zabít, pak se však nechá přemoci Václavovou odhodlaností a statečností. Situace se ovšem chopí Drahomíra a intrikuje tak dlouho, až knížete odzbrojí, načež zavolá Boleslava, kterému se jaksi mimo scénu vše znovu rozleželo v hlavě, a konečně bratra sprovodí ze světa. Tato konstrukce nepůsobí příliš logicky ani přirozeně nevyplývá z předchozího děje. Postava Drahomíry, jak již upozornil Zdeněk Hořínek¹⁸³, je natolik negativně vyhocena, že se zdá nevěrohodná, což poněkud znehodnocuje kvalitu tohoto díla.

Jakou roli přisoudil autor v této komplikované tragédii knížeti Václavu? Je charakterizován jeho pevný, dobrý člověk čistého srdce, velkorysý a statečný, který necítí potřebu hájit sebe, ale samozřejmě vystoupí na obranu ohrožených. Přestože je matkou neustále obviňován a osočován, nestane se bolestínským, sebelítostivým. Na druhé straně však její slova nevytěšňuje, ale vážně se jimi zabývá a poctivě zkoumá, zda na nich není něco pravdy. Z jeho reakcí na Drahomířiny útoky vyplývá, že však těmito matčinými postoji velmi trpí a že by se přál, aby ho respektovala.

Svůj vládní „program“ a své směřování shrnuje Václav takto: „Ne ve vraždě má síla/ a v boji odvaha. Kdo však z Vás může říci, / že jeho nevedu železnou, pevnou rukou?...“¹⁸⁴ a pokračuje: „Křesťansky vládnout zemi, / láskou a dobrotou, vychovat dobrý národ, / v němž nikdy násilí a zlo by nevyrostlo, / říš ducha Božího zbudovat, svatou říši. /... mne povždy vedlo přání, / co v lidu dobrého, nechati cele vyrůst, / duše si získati a naučit je věřit / ... A z této krásné země, / tak svěží, úrodné a dobré, milostivé, / chci s jejich pomocí veškerou svojí silou / ráj zemský učinit.“ Těmito „slovy je jat i Boleslav: „Tvá teplá víra hřeje.../ I já, byť v přemnohém jsem mohl odpírati, / před ní se pokloním.“¹⁸⁵ To, že

183 Hořínek, Z.: Světec jako dramatický hrdina, in: Divadelní revue 1997, str. 24.

184 Langer, František: Svatý Václav, Vinice, Praha 1912, str.20.

185 Tamtéž, str. 27.

se kníže vojensky utkal s „Němci“, na čemž jeho matka postavila svou argumentaci o neslučitelnosti boje (byť se jednalo o válku obrannou) a Václavova misijního působení, kníže komentuje: „A ač jsem vedl válku / a mocně bojoval, byť jsem tak činit neměl, / přec v duši byl jsem čist a směl jsem očekávat / smíření se sebou...“¹⁸⁶ Václav tedy přistoupil na matčinu konstrukci, že se zpronevěřil svému vyznání a tím i sám sobě, čímž si uzavřel cestu k hlásání evangelia. Je skutečně s podivem, že kníže takto „naletí“ Drahomířině nenávislné ofenzivě.

Václavova víra, jeho náboženské vyznání se zdá být místy až příliš abstraktní, jakoby ani nešlo o skutečný osobní vztah. Kníže, jenž vykonal tolik dobra a jenž se i v mezních situacích zachoval navýsost křesťansky, paradoxně selže tím, že nemá dostatek víry, že se uzavře do kobky svého pojetí křesťanství a z něj vycházejícího hodnocení svého činu, které interpretuje jako „Boží“ názor na své jednání. Václav, byť je Langerem vystaven jako hrdina – neokázalý a s trochou nadsázky možná až donkichotský – zklame tím, že se mu nepodaří dostatečně se opřít o Boha a svěřit mu svou pochybnost o sobě, svůj pocit viny. I v tom lze spatřovat tragičnost tohoto dramatického díla. Domnívám se však, že uvedený rozměr postavy knížete Václava byl autorem nezamýšlen a zůstal jím nepovšimnut. Langer možná tak trochu chtěl „tesat do kamene“ a konstruovat tragickou vinu¹⁸⁷, aby se konflikt přesvědčivě vnitřně rozhořel. Idea českobratrského neodporování zlu, popularizovaná v době vzniku hry, se však jako příliš funkční v kontextu tohoto dramatu neukázala, naopak do něj vnesla nevěrohodnost a podivnou nevyjasněnost, které negativně zasáhly i výstavbu ústředního charakteru.

Velmi proměnlivou úlohu sehrají vladykové, zvláště kbelský a suchdolský, kteří kolisají mezi úctou k Václavovi, někdy až hraničící se strachem, a podléháním Drahomířinu lichocení a jejím zrádným plánům. Oba výše jmenovaní se pak – motivováni vidinou daru od kněžny – stanou Václavovými vrahy. Jako výmluvné memento opravdové tvářnosti Drahomířiných skutků působí postavy dvou slepců, kdysi též vladyků, kteří přesvědčení příslibem odměny – „statků, moci a ctí“ – zavraždili Ludmilu. Zadavatelka tohoto činu se jim pak odvděčila zbavením zraku. Oba slepci v poslední části dramatu varují knížete před úmysly jeho bratra, zároveň se ale později nechají přesvědčit Drahomírou, že by se Boleslav s Václavem rád smířil. Na základě jejich proseb Václav vyjde na nádvoří neozbrojen a je bratrem napaden a posléze zavražděn. Starci jsou tak znovu kněžnou podvedeni.

Podobnou funkci jako slepí starci má v této hře i dívka, jejíž kmen Stodorané vyvraždili a ji v dětském věku odvěkli na svou tvrz. Tam se později stala Drahomířinou služkou a spolu s ní odešla do Čech. Dívka je rozpolcena mezi nenávist ke kněžně a hlubokou úctou, láskou k Václavovi. Na pozdrav mu odpoví: „Ó pane, u tvých nohou / ztrácí se neštěstí.“¹⁸⁸ Zároveň je ztělesněním laskavosti

186 Langer, František: Svatý Václav, Vinice, Praha 1912, str. 83.

187 Srv. Hořínek, Z.: Světec jako dramatický hrdina, in: Divadelní revue 1997.

188 Langer, F.: o.c., str. 9.

a milosrdenství, které projevuje vůči starcům i dalším trpícím, a tedy pravým opakem Drahomíry.

Po Václavově smrti Boleslav prohlašuje, že „krutým, ale přec velkým činem“ – tedy vraždou bratra – zmužněl a oznamuje, že po Václavově pohřbu se ujme vlády s cílem „vyzdvihnout národ k síle a moci, na jaké dosud nebyl“.¹⁸⁹

Na Langrově verzi václavského příběhu je sympatické, že v době, kdy mnozí jiní vykreslují tohoto světce jako oportunistu, zbabělce a vyčpělého pobožníkářského slabocha, bojuje v tomto dramatu hrdinně sám se sebou, nesmírně trpí výčitkami svědomí, znovu a znovu reflektuje své jednání, pokorně snáší, když je mu jeho „vina“ neustále zlomyslně připomínána, je odhodlán za svůj „nerozvážný, nedobrý“ čin položit život.

Langerův Václav a do jisté míry i Boleslav připomíná v mnoha ohledech spíše klasicistického a potažmo antického hrdinu, ale zároveň i moderního člověka, pro něhož má větší váhu jeho vlastní názor na sebe (ať je jakýkoli) než odpuštění všemohoucího Boha. Boleslavovi se podaří dosáhnout cíle – získá moc, které se chopí energicky a koncepčně. Václav odchází zrazen a odmítnut, jen s prosbou, aby jej neusmrtil přímo bratr, aby se tak nestal bratrovrahem.

Hra Františka Langerá má opravdu dosti blízko k tragédii, byť chce zobrazovat světce. Vykreslit se jí totiž podařilo silně polarizovanou a v Bohu nezakotvenou osobnost.

Zběsilý bojovník

„Tragoedie“ o třech dějstvích Františka Zavřela „Boleslav Ukrutný“, pocházející z roku 1919, je velmi specifická. Stavebně poněkud nenápaditá, ba primitivní, doplněná rámcem. Dělí se do tří dějství a dále na jednotlivé scény; je psána prózou. Skládá se především ze slovních výlevů několika názorových skupin, přičemž plnou sympatii autora má Boleslav, jehož se dramatik snažil vybavit pochybnostmi, ústíci v závěru díla ve skálopevné odhodlání naplnit poslání být nadčlověkem. Tyto pochybnosti však působí velmi neorganicky, uměle, příliš „vyspekulovaně“ – je zřejmé, že spisovatel usiluje o zobrazení vývoje této postavy, aby mohutný závěr s apoteózou nadčlověčenství rezonoval o to mocnějším akordem. Bohužel jsou dramatikovy záměry dosti průhledné, charakterizace postav černobílá a struktura děje více než prostá.

Do místnosti, kde se zdržuje Drahomíra, postupně přicházejí různé postavy, které sdělují své myšlenky či přinášejí nové zprávy, a tím posouvají běh událostí kupředu. Přestože jsou názory Václava, Boleslava a Drahomíry tak rozdílné, ke skutečnému, dramaticky vystavěnému a tak i věrohodnému střetu nedochází. Zavřel se totiž neodvažuje postavit proti sobě rovnocenné partnery, z nichž každý

¹⁸⁹ Langer, František: Svatý Václav, Vinice, Praha 1912, str. 102.

má nějakou svou pravdu a prostředky, jak ji – v rámci daností své postavy – hájit. Václav je natolik pasivní a zasněný, že zkrátka není s to existovat vedle svého uvědomělého bratra, natož exaltované matky. Křesťanství, reprezentované Zavřelovým Václavem, je zúženo na neodpírání zlu a hledání smíření za každou cenu. Jeho víru tvoří velmi abstraktní touha po jakési „všejednotě“ a jeho osobnost určuje značný mesiášský komplex. To ovšem platí pouze v rovině slov – když se zprávami o vyvrácení Stodoranů přichází zraněný voják a utrápená Drahomířina příbuzná Jitka, autor Václavovi přiřkne „rty němý“ a následné vzdálení se z místnosti. Křesťan v Zavřelově interpretaci zkrátka znamená slabocha neschopného jakékoli aktivity, který lže sám sobě a odmítá zabývat se realitou, navíc sobce, jenž svou pohodlnost halí do výmluv o míru a lásce k bližnímu. Tento pohled podpoří i Boleslav, když líčí průběh bitvy s „Němci“: „Čtvrtina mých vojsk byli křesťané, kteří v okamžiku tísně odhodili zbraně.“¹⁹⁰ Poměrně logicky pak vyznívá Drahomířino hlásání nutnosti jednat na obranu starých jistot: „Zvednouti tvrdý boj proti bílému bohu. Sraziti kříž. Zbořiti chrámy... Přehrniti celou zemi. Nesložiti ruce v klín, dokud slunečné evangelium síly a krásy nevíteží nad náměsíčními vidinami bédných snilků, kteří lhou...“¹⁹¹

Jakkoli Václav působí velmi nevýrazně a mdle, v první scéně II. jednání se přece jen vzepne ke slovnímu boji s bratrem, který ovšem neopomene zdůraznit, že zápolit – byť jen v rovině slov, je přece v přímém rozporu s Václavovým neodpíráním zlu. Spor mezi nimi shrnuje Boleslav takto: „Chci velikost a růst této země a ty chceš velikost a růst jakéhosi nehmotného království... Chci potříti všechny, kteří se staví proti mé vůli a ty jim chceš za každou cenu podlehnouti. Chci velikost Čech a ty chceš jejich pád...“¹⁹² Václav odvětí: „... teprve za temným rozbrojem, který se rozevřel mezi tebou a mnou, hoří hluboký a cudný živel lásky, ve který usilují ponořiti všechny... nepřátele svoje především...“¹⁹³ Přes naléhavost a váhu těchto slov – v tomto dramatu velmi ojedinělou – to není Václav, kdo působí dojmem sebejistého člověka, který ví, proč a kam jde. Zavřelův kníže se do jisté míry zdá být jakoby „opsán“ od Františka Langerova – ovšem s tím, že všechny složitosti, pochybnosti a vnitřní boje, jež Langerova Václava dynamizují a činí jeho postavu uvěřitelnou a snesitelnou, jsou v tomto díle potlačeny. Zavřel pracuje s jediným – zjednodušeným, a proto matoucím - rozměrem křesťanství, kterým je neodpírání zlu, jak již bylo zmíněno, a nutí knížete naplňovat tento imperativ skutečně ad absurdum. Odnímá Václavovi zdravý rozum a nechá ho vznášet se ve vidinách budoucího blaha, aniž by mohl nebo byl schopen pro získání tohoto blaha cokoli udělat.

Dostí autenticky proto působí rozhořčená Drahomíra: „... Co se zbaběle děsí boje a růstu, který je bojem, jmenuje se ode dneška

190 Zavřel, František: Boleslav Ukutný, Praha 1919, str. 21.

191 Tamtéž, str. 72.

192 Tamtéž, str. 26.

193 Tamtéž, str. 35.

křesťanskou láskou, co chytrácky váhá pohledět tváří v tvář hlubokým propastem, které se krvavě a nezkrotně tmí pod tvými lacinými harmoniemi, jmenuje se soucitem a bratrstvím.¹⁹⁴ Určitou oprávněnost této její obžalobě dodává skutečnost, že autor Václavovi opravdu neumožní činně své přesvědčení praktikovat, tj. konat skutky milosrdenství či smířovat zneřáčené strany, jak je tomu ve většině dalších divadelních her, takže jeho slova musí vyznívat jako bezobsažné, prázdné fráze.

Tento dojem pasivity a uzavřenosti do vlastního alibistického světa posilují i scénické poznámky, kde je nejednou knížeti předepsáno, aby na pádné argumenty svých odpůrců odpovídal dlouhým mlčením, upřeným pohledem či „pohledem mlčky“. Boleslav se zmiňuje, že tomu ovšem nebylo tak vždycky – i Václav vášnivě holdoval pohanství a rázně se se svými soky bil. Proměnu knížete způsobila dle Boleslavova mínění Ludmila, jež v dramatu nevystupuje, ale hovoří se o ní jako o ženě bezmála démonické, jež své křesťanství žije s nebývalým, možná až fanatickým zápallem. Drahomíra se poté, co najatý vrah odmítl Ludmilu zavraždit (spatřil v jejích očích „hrozivou propast věčnosti“), rozhodne tchyni odstranit vlastní rukou.

Drahomíra i Boleslav jsou posedlí bojem – ona usiluje o znovuzavedení úcty ke starým božstvům a o pomstu „Němcům“ za zničení svého kmene. Boleslav prožívá jakýsi dramatický přerod z „šílené nutnosti útočiti“, jež z něj učinila „zajatce hmoty“, přes pohrdání křesťanstvím, které chápe jako „laciný ústup někam do vzduchoprázdných prostor“, ke zrození něčeho „hrozivého a nestvůrného“, a sice „ničím neobmezené vůle a ještě více poznání, že ona je středem dění“.¹⁹⁵ O tom všem kníže referuje (suše a rozvláčně) dívce jménem Jitka, které, zcela jat její krásou, posléze přislíbí srazit Jindřicha na kolena. Opravdu se mu podaří krále přemoci, zatímco byl zavražděn Václav a Drahomíra zešilela. Té se při setkání s vítězným Boleslavem na okamžik vrátí rozum a poté, co se zaraduje, umírá. Boleslav před rozhodující bitvou pronáší své krédo: „Boji, ty, který jsi nejhlubším smyslem všeho, boji, hrozivý živle tryskající ze všech věcí...! A ty vítězství! Nejkouzelnější milenko s očima dravčíma!“¹⁹⁶ V samém závěru dramatu své stanovisko ještě upřesní: „Ponořil jsem se do svého nitra a nenahmatal jsem tam již nic než... hrozivou, nikým nepodmaněnou a ničím nespoutatelnou vůli. Také z tohoto postřehu mi bylo jasno: Bozi jsou mrtvi... V mých očích tměl se strašlivý cíl... Cosi vyššího nežli člověk..., neboť člověk byl také mrtev... Nadčlověk... Nejsvrchovanější poznání, neboť omyly, kterými jsem se probil, jsou dovršeny...“¹⁹⁷

Tyto teze dále rozvíjí ještě v následující scéně, kde seznamuje shromážděný lid se svým myšlenkovým vývojem i politicko-společenskými změnami: „Krví a železem vyhladím vřed, který se

194 Zavřel, František: Boleslav Ukrutný, Praha 1919, str. 36.

195 Tamtéž, str. 26.

196 Tamtéž, str. 37-38.

197 Tamtéž, str. 59.

usadil na vašich duších. Přehnětu vás tak, jako jsem přehnětl sama sebe. Učiním vás svými spolubojovníky, neboť bojem a jedině bojem a nikoli soucitem a nebo láskou k bližnímu můžete se zachrániti.“¹⁹⁸ Dodává, že úhlavní nepřítel národa – „Německo“ – bylo sice poraženo, ale druhý „hnusnější a krvavější“ sok – Uhři – mohou kdykoli zemi či slovanské sousedy ohrozit. Drama končí vyzváním k boji proti tomuto nepříteli.

Pýcha a sebestřednost, tryskající z Boleslavova třístránkového monologu, je nesnesitelná – tím více, čím zřetelněji čtenář cítí, že autor stojí zcela na straně „hrdiny“ a nedovolí žádné z dalších postav, aby z pozice alespoň trochu rovnocenné jeho ideje zpochybnila. František Zavřel zkrátka ví, jakým poselstvím má jeho drama rezonovat, a přímočaře bez zbytečných zvrátů a úvah k tomu směřuje.

Až úsměvnou jednoduchost děje i Boleslavových prohlášení (jež jsou velmi vulgarizovanými reminiscencemi na některé pasáže Nietzscheho díla Tak pravil Zarathustra) podtrhuje snaha uplatnit v jazyce expresionistický styl. Výsledkem je však bezděčná komičnost a dojem neobratnosti.

Boleslav: „Přicházím, abych tě požádal o věc, která je samozřejma. Vzdej se trůnu!“

Václav: „Ne.“

Boleslav: „Tuto odpověď jsem nečekal.“

Václav: „Chápu.“

Boleslav: „Muži - “¹⁹⁹

Mimochodem oslovení „muži“ a po něm následující zámlka je v textu hry snad nejčastěji opakovaným výrazem – hned po variantách slovesa „hnít“.

Zavřel se rovněž snaží (snad po vzoru antických dramát) střídat scény, v nichž po sobě následují velmi krátké repliky, s pasážemi sestávajícími z dlouhých monologů. Vše ale působí velmi vykonstruovaně, neživě, nepřírozeně. Postavy – a jazyk tento dojem jen posiluje – jsou šablonami, hlásajícími své teze, na hranici fanatických, odlidštěných mechanismů.

Toto dílo, oslavující agresi a bezohlednou sílu člověka, který je posedlý představou svého převratného poslání, svědčí o zmatku a hluboké nejistotě doby, v níž vznikalo a která ve své bolestné rozpornosti mohla vést i ke zjednodušujícím soudům a touze po rázných, silových řešeních existujících problémů.

198 Zavřel, František: Boleslav Ukutný, Praha 1919, str. 72-73.

199 Tamtéž, str. 36.

Svatováclavské milénium

Kolem roku 1929, na nějž bylo stanoveno tisícileté výročí mučednické smrti knížete Václava, vzniklo množství pokusů o ztvárnění svatováclavského tématu, často i pro ochotnické jeviště. V této práci se budeme zabývat dramaty Stanislava Loma, Gabriely Preissové a Jaroslava Durycha, díly zkušených autorů, jež byla v miléniovém roce uvedena na profesionální scéně.

Kníže Václav jako konformní symbol

Drama Stanislava Loma, rozdělené na šest částí, z nichž každá se odehrává na jiném místě, zachycuje události od 2. září 921, kdy došlo podle autora k zardoušení kněžny Ludmily, do Václavovy smrti 28. září 929. Ve hře kromě Václava a Boleslava vystupuje jejich matka Drahomiř a sestra Přibyslava, Podiven, tentokráte ve funkci správce pražského hradu, dále kněz Pavel, jenž byl původně Václavovým vychovatelem, a velitel knížecí družiny Mstina. Do skupiny Václavových nepřátel nebo osob s problematickým vztahem ke knížeti lze zařadit „vojvody české oblasti“ Hněvsu, Chýnu a Drahúše, přičemž naposled jmenovaný zradí Václava pro výhody, jež doufá získat od bavorské strany, dále české kmety a zároveň Ludmiliny vrahy Homoleho a Stunu (že tento čin vykonali právě kmeti, je dosti pikantní), pšovského kmeta Čestu a obchodníka s otroky Tyra. Proměnlivou úlohu sehraje „kníže Zličanů“ Radislav spolu se svým synkem Slavníkem. Německé sousedy reprezentuje král Jindřich Ptáčník, biskup Tuto, bavorský vévoda Arnolf a mladý saský hrabě Gero. Mizející pohanství pak představuje postava tetínské Vědmý, jejímž osudem je drama orámováno. Epizodními postavami jsou boleslavský kněz slovanského ritu Chrastěj, zpěvák, umírající a německý voják. Autor požaduje i kompars pro ztvárnění Václavovy družiny, vojvodů, vladyků, kmetů, žen z průvodu kněžen, pražských, zličských a boleslavských ozbrojenců a německých stráží. Kněžna Ludmila se v dramatu neobjeví.

Hlavní text, psaný nerýmovaným veršem, doplňují hojné rubriky popisující scénu a vzhled postav i dojem, který by měly vyvolávat. Ten je většinou dosti konvenční, očekávatelný, ba hraničící s kýčem.

Dramatik také požaduje výraznou, až extatickou gestikulaci a pohyby: „zvedne ruce, jako by se dovolávala vyššího soudu“; „zděšeně mu vytrhne ruce a sevře si skráně, přemožen bolestí“; „skočí po Václavovi a zatne se mu rukama do prsou“; „již se nezdrží a se vztaženýma rukama se postaví před knížete“; „až převrhl džbánky, jak vyskočil“; „pozvedne štít a pokřičuje se mečem“; „velitelským gestem strhne Arnolfa i Gera, kteří se neodvažují odporovat“; „boleslavští odhodí poháry a vstanou s meči“; „jako

vytržen z děsného vidění s nejvyšší hrůzou pohlíží na tělo Václavovo“.

První část dramatu se odehrává pod hradem Tetínem, kde „posvátné stromy kolem dokola jsou vykáceny; jen před staletou lipou, mohutnou, vykotlanou se vyvracecí model kdysi zastavili“.²⁰⁰ Slovanské pohanství následně dramatik líčí v souladu s lindovskou tradicí jako harmonické ve vztahu k přírodě či některým jejím částem, jeho vyznavače pak jako temperamentní, vášnivé lidi. Přesně tak autor charakterizuje Drahomiř – jako ženu vznětlivou a prudkou, zároveň však silnou a „pružnou“. Ta se v úvodu hry dovolává „Morany-Vesny“ a žádá přichozi Vědmu o provedení rituálu, aby se jí spáchaný zločin obrátil v požehnání. Kněžka již ví o Ludmilině skonu a doporučuje v náznamech Drahomiře další čin – dva synové, stejně jako dvě kněžny, jsou „příliš pro tuto chudou zem“.²⁰¹ Tato slova se stanou jakýmsi refrémem postoje Vědmy, jež jej zpečetí sebevražedným skokem z hradeb Boleslavi těsně po Václavově smrti – jakoby svým, tedy prudkým, urputným a absolutním způsobem odpověděla na zvolání z první scény: „...který z bohů? Příliš na tuto chudou zem!“ Za úvahu jistě stojí i detail tohoto jejího refrénu, v němž zaznívá spojení „chudá zem“. Chce jím dramatik evokovat nepříznivou ekonomickou situaci v době těsně po Václavově nástupu na trůn, nebo jde jen o „básnický“ obraz, ujišťující publikum o legitimitě jeho případného pocitu ublíženecké sebelítosti?

Záhy na jeviště přicházejí Václav a Boleslav; vzhled obou i dojem, který mají vyvolávat, podrobně popisují scénické poznámky: „Václav... vstoupí vzrušen bolestí. Mladá jeho tvář má pevný výraz mužné dospělosti: Ale světlý, krátce přistřížený plný vous prodlužuje mu tváře i bradu s jistým důrazem na vyrovnané úměrnosti, kterou je vyznačen celý jeho zjev... S ním téměř zároveň vstoupí Boleslav, mladší, tmavovlasý, jen s malým knírem... s výrazem ovládaného, ale neuspokojeného sebevědomí.“²⁰² Stejně konvenčně je líčen i kněz Pavel – „starý, v černé sutaně, trochu skloněný v šíji, s věncem stříbrných vlasů na skráních, s očima, z nichž vyzařuje hluboká a stálá moudrost. Je velmi smuten a rozechvělý, ale ani v této chvíli ho neopouští mír duše“. Autor velmi klade důraz na vizuální stránku postav, jako by nedůvěřoval, že jejich celistvý charakter může vystoupit z hlavního textu dramatu. Je také zvláštní, že v některých případech stojí repliky postav v naprostém kontrastu s požadovaným vzhledově-osobnostním dojmem.

Václav se tedy ujal vlády - dokladem jeho vladařského „prozření“ je následující monolog, v němž kníže přehodnocuje své dosavadní postoje: „Přijal jsem dědictví otcovo, slíbuj v srdci,/ že budu knížetem pokoje. Strhal jsem šibenice na všech rozcestích,/ soudům jsem uložil odpouštět,/ mučidla rozlámat, propustit vězně./ Na zemi

200 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 5.

201 Tamtéž.

202 Tamtéž, str. 10.

chtěl jsem ráj./ Pohled'./ Ukrutné, nečisté ruce všech křivopřísežníků/
nalezly příležitost v naší důvěře./ (odmítne posunek Pavlův)
Moudrost tvá zůstává moudrostí božího míru,/ ale svět/ nezasluhuje
té milosti!/ Viš, kdo je kníže?/ Ten, kdo je nejkrvavější ze všech
ostatních!²⁰³ Tato patetická slova mají být zřejmě důkazem
Václavova „zmoudření“, jeho přijetí reality. Autor tím vlastně říká,
že život podle evangelia, který kníže vede, znamená neznat realitu,
snad se jí i vyhýbat, nebýt schopen se k ní věcně postavit, což je
však názorem poněkud pokřiveným. Nelze nemít podezření, že
tímto postojem k důsledně praktikovanému duchovnímu životu či
mnišství chtěl dramatik vyhovět obecné averzi, namířené v té době
proti katolicismu a řeholnictví. Spisovatel tak – bohužel nevědomě –
charakterizoval Václava jako osobu kolísající od jednoho extrému
k druhému, od naivity založené na důvěře v lidi k naivitě dané
přehnanou ctižádostí všechny „srovnat do latě“. Kníže je v tomto
výstupu odsouzen k tomu, aby působil jako patetický, silácký a
přitom tak trochu dotčený, napučený a bolestínský zbrkloun. To
autor ještě podtrhne dalšími verši, pronášenými směrem k Pavlovi:
„Modli se. Ty jsi kněz!- /Bože,/ učinil jsi mne knížetem, zatímco já
jsem snil/ o tichu klášterní chodby, kde srdce se může jen do věčné
moudrosti ponořit.-/ Nesmím!/ Nezpronevěřím se poslání, kteréš mi
svěřil!“²⁰⁴ Autor vnutil Václavovi ve slovech i jednání vybičovaný
patos a vtiskl mu ve věci náboženství sekularizované uvažování své
vlastní doby

Úmysl vykreslit Václavův vnitřní boj co nejplastičtěji se zvrtil
v přehnané, dětinsky zveličené výlevy, působící trapně. Tomuto
pocitu se nelze ubránit ani na jiných místech textu, zvláště
v pasážích, kde autor používá velmi krátkých vět nebo výrazů ve
snaze podtrhnout rychlý a dramatický spád situací, což je ale často
na úkor významu i estetického dojmu.

Děj pokračuje tím, že Václav posílá matku na Budeč. Mezi
oběma bratry se proto strhne hádka provázená potyčkou, v níž má
Václav jasný vrch. Boleslav mu vyčítá kostely, mnichy a že „pro
samé pobožné rady... zanedbal bezpečnost knížectví“²⁰⁵. Na
bratrova rozlícená obvinění odpovídá kníže přidělením úkolu „... Na
Labi v území Pšovanů obnažena je zem./ Z Mělníka daleko, kmeti
jsou nespolehliví./ Nový tam postav hrad./ Dávám ti knížecím
údělem celý kraj!“²⁰⁶ Boleslav je „radostně překvapen“ a „s
pohledem upřeným pronikavě na Václava“ slibuje, že ukáže, co
dovede. Václav pak pronese své předsevzetí „s klidnou pevností“:
„Bůh mi dal v ruce meč knížete,/ a já ho udržím,/ i kdybych mečem
měl zahynout!“, které překvapí i potěší matku: „Konečně uviděla
jsem knížete!/ ... já vidím tě, jak jsem tě chtěla mít!“²⁰⁷

203 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 16.

204 Tamtéž.

205 Tamtéž, str. 18.

206 Tamtéž.

207 Tato a předchozí citace: str. 19 a 20 citovaného díla.

Druhá část dramatu se odehrává na Pražském hradě, ve „velké síni s několika dřevěnými sloupy“. Podiven, „úpravný vousáč“, řídí obsluhu hostů, přicházejících na zemské svolání. Mužům s negativním vztahem ke knížeti přiděluje spisovatel vzhled, budící útrpnost: Hněvsa - „zjizvený, rozčepýřený válečník“, Homole - „nepěkná postava s šiřatou hlavou a vysedlými lícními kostmi“, Stuna - „potměšilý, šlachovitý oškleba“, Tyr - „promrskaný dobrodruh... hranatý černý chlap s hrubými vlasy a vousy...s těžkými náušnicemi“²⁰⁸. Všichni si tropí žerty z Václavových dobrých činů a jeho domnělé měkkosti. Z jejich řeči také vysvítá, že to byl Stuna a Homole, kdo zavraždili kněžnu Ludmilu. Přichází i Boleslav, jemuž se Hněvsa ihned vlichocuje a naznačuje, že by byl lepším vládcem než bratr. Ten reaguje odmítavě, ale v jeho nitru zůstává osten. Knižecí družinu - na rozdíl od Václavových odpůrců - si Lom představuje jako „vybrané, pěkné lidi, bezvadně vystrojené. Je znát, že knížeti na nich záleží a že jim důvěřuje“²⁰⁹. Autorova snaha vizuálně pojistit dojem, který mají postavy vzbuzovat, uvádí čtenáře svou „průzračností“ až do rozpaků.

Václav vyhláší soud nad „utajenými i buřiči“ a jako první oslovuje vrahy Stunu a Homoleho, kteří se nejprve pokusí o vzpouru; když zůstanou osamoceni, žalují na Boleslava: „Pšovského kmeta, jenž hájil svou svobodu, / vlastníma rukama zavraždil!“²¹⁰ Boleslav předkládá svou verzi, v níž se hojně objevuje shora uvedený jev - krátké i eliptické věty a heslovitá vyjádření. Václav bratrovi velkoryse odpouští, což je podivné, uvážíme-li, že Boleslav vůbec neprojevil nad svým činem lítost. „Osvobozuji tě z viny, že jsi nebyl lepší, než žádal tvůj svět.“²¹¹ Nad vrahy pak vynáší rozsudek smrti. Stuna, odváděn stráží, vykřikne: „Bratrská přízeň! / Opatruj si ji, / kníže Václave! / Dočkáš se!“²¹¹ Tato slova jsou prvním „proroctvím“ smrti knížete.

Václav v této hře není moudře velkorysý. Některá jeho rozhodnutí jsou motivována dosti nahodile a jsou až příliš efektní.

Do síně náhle vchází vévoda Drahuš z Lucka, „dobře upravený, hladce úskočný“, a snaží se přemluvit Václava ke smíru s Němci, respektive k poddání se králi, jenž chce být císařem, a k získání jeho ochrany. Václav odpoví: „Kde nás Bůh postavil, / ze svých sil chceme stát!“²¹² Vzápětí přichází posel se sdělením, že němečtí jezdci už jsou pod hradem a po chvíli je uveden bavorský vévoda Arnolf, královský vyslanec Gero i Radislav Zlicský, „nejmocnější a nejbohatší kníže tehdejších Čech... sebevědomý až do zpupnosti.“²¹³ Arnolf mluví s Václavem velmi svrchu a Gero dokonce vytrhne zbrojnoši knížecí praporec. Václav promluví k přítomným a všichni jen čekají na jeho povel k útoku. Kníže však zajistí - rozkazem své družině - vyslancům volný průchod. Poté vyhláší válku a pronáší

208 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 21-23.

209 Tamtéž, str. 25.

210 Tamtéž, str. 27.

211 Tamtéž, str. 29.

212 Tamtéž, str. 31.

213 Tamtéž, str. 33.

patetickou řeč, v níž interpretuje víru velmi vlastenecky a zároveň se už tak trochu považuje za patrona české země. Během tohoto monologu se „směje radostí ze [své] skvělé družiny a jeho hoši mu odpovídají ohněm zraků“.²¹⁴ Vzrušující účín slov podepře i víření kotlů a zvuk polnice.

Rychlý spád a návaznost jednotlivých situací ve druhé části tohoto dějství jsou obdivuhodné. Tato pasáž je vlastně jediným místem hry, kde vypjatá dramatická nepůsobí uměle a patos se nezdá být velkohubý.

Třetí dějství se odehrává ve stanu německého krále Jindřicha v ležení před Prahou. Scénické poznámky opět květnatě popisují vzhled přítomných: „Král je rozložen na polním odpočívadle s prostřenými kožemi. Je to statný, osmahlý válečník, něco přes padesát let, s rysy a pohyby, vytvořenými energií, která má ucílený směr. Světlé vlasy a řídký, příruditý vous spíš s nádechem vyprahlosti než šedin, jsou poněkud rozevláté. Sedí tu s ním biskup Tuto z Řezna, tvrdý muž pole i diplomat.“²¹⁵ Do stanu vchází Drahuš, „...poděšeně... a hluboce se kloní Jindřichovi“ a přináší zprávy i návrh, jak se zbavit Václava, „je vystrašený a je zřejmo, že před králem bojuje o vlastní život“.²¹⁶ Setká se však s odmítavým pohrdáním, ba posměchem a je vyhnán ze stanu, kde se ho chopí neurvalí a krutí žoldáci. Jejich surovost král a zvláště vévoda Arnolf znají a počítají také s tím, že se uplatní při Václavově průchodu táborem k velitelskému stanu. Jindřich je připraven k útoku na Prahu, jen biskup navrhuje, aby se smluvili „křesťansky“. Vtom vbíhá dovnitř kněz Pavel, vytrhující se z rukou jakéhosi surovce. Násilí a krutost, neustále v první části tohoto dějství evokované, mají zřejmě vylíčit Arnolfa a Gera jako sadisty, kochající se třeba jen představou krutosti. Způsob, jakým se autor o tuto charakterizaci snaží, je však dosti šablonovitý a sentimentálně nevkusný. To, že Václav projde vojenským táborem bez úhony, považuje Jindřich i ostatní přítomní za zázrak. Mezi králem a knížetem pak dojde k rozsáhlému rozhovoru, jehož sdělnost i případný půvab ruší Lomovo zalíbení v eliptických větách a exaltovaných výkřících. Na Jindřichovu otázku, zda se vzdává meče, odpoví Václav: „Poctivý meč dobře ve cti mám,/ ale nestačí!/ Nevede dál, nežli do srdce mrtvého.“²¹⁷ Král je odpověďmi knížete na politická i teologická témata zaujat, i když Václav mluví spíše v rovině abstrakce a teorie. V jeho slovech nezaznívá hloubka vlastní duchovní zkušenosti, spíše jen jakýsi všeobecný, tedy neosobní nábožensko-existenciální názor.

I o této pasáži lze bohužel říci, že čím méně disponuje skutečným obsahem, tím silnější emoci je sycená.

Nicméně král je Václavovými myšlenkami fascinován a přeje si, aby se kníže stal jeho rádcem. Nakonec se dohodnou, že Václav

214 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 39.

215 Tamtéž, str. 41.

216 Tamtéž, str. 44.

217 Tamtéž, str. 52.

bude přijíždět na sněm říšských knížat. Jindřich mu pak věnuje rámě sv. Víta a ujistí ho o svém přátelství. Vojsko pak, jakkoli to Arnolf a Gero těžce nesou, odtáhne z Čech.

Václava pak čeká boj proti Radislavu Zlicskému. Po skončení krvavé bitvy se na Václava ještě vrhne chlapec, který se ukáže být Radislavovým synem Slavníkem. Kníže si jej svou laskavostí získá, což hluboce raní i rozhněvá jeho právě přišedšího otce. Oba se rozhodnou pro souboj, avšak Zlicský spatří záhy na Václavově tváři zář a kolem něj anděly, takže se s knížetem smiřuje a podřizuje se mu.

Boleslav nesouhlasí se smlouvou, uzavřenou s Jindřichem, ani s odpuštěním Radislavovi. Jeho nespokojenost jitří i vladykové, navrhuující Václavovo zavraždění.

Po příjezdu knížete do Boleslavi se jeho odpůrci chovají tak drze a zjevně se pokusí několikrát Václava napadnout, že je čirým bláznovstvím a nikoli dobrou vůlí, když se kníže rozhodne odložit zbraň. Dramatik nevytvořil pro tento tradiční motiv odpovídající situaci. Po přípitku svatému Michalovi odchází Václav s družinou ke „sportovnímu“ klání. Boleslav zatím vysvětluje svým příznivcům plán – Václavovu družinu večer opiji a před úsvitem povraždí, kníže pak zůstane na hradě uvězněn a Boleslav převezme pražský trůn.

Brzy zrána začne Česta rozestavovat vojsko na hradbách. Objeví se i Vědma, jež tajemnými slovy předpovídá něčí blízkou smrt. Přišel rovněž Tyr, který je ale opilý a ruší Čestu v urychlených přípravách. Z kostela vyjde Chrastěj, jemuž Česta rozkáže zavřít chrámové dveře na závoru. Tyrovo počínání – v kontrastu s tichým přesouváním připraveného vojska, vyděšeným Chrastějem i patetickou vědmou – působí až komicky. Tyrův výstup není ale natolik propracován, aby jeho nepřipadnost vytvořila skutečný protipól hrůzným přípravám. „V tom z palácových dveří vyjde Václav s modlitební knihou. Jde na jitřní. Toho se zde nikdo nenadál. Na Boleslavově hradě pokládají pobožnost celkem za věc kněží.“²¹⁸ To je neobvyklý pohled – v ostatních dramatech naopak s Václavovou zbožností počítají a číhají na knížete před kostelem. Je zvláštní, že Boleslavovi lidé i on sám se Václavovi vysmívali pro jeho údajný mnišský život a nespojili si jej s účastí na bohoslužbách. Bratři se tedy na nádvoří setkají, vtom je však slyšet temný hluk boje zevnitř hradu. Václav „bezděčně obejmě Boleslava, jako by se chtěl dovolat jeho pohostinné ochrany..., ale v témž okamžiku ještě více překvapen zachytí jeho šat na boku“²¹⁹, pod nímž je ukryt meč. Boleslav jej tasí, Václav mu ho ale vyrazí. Zkrvavený vyběhne z paláce velitel knížecí družiny Mstina a spolu s Václavem se snaží dostat do kostela. Hněvsa pohání Boleslava k vraždě, ten však vidí kolem bratra anděly. Náhle se vztyčí opilý Tyr a bodne Václava do srdce. Vědma poté s prorockým výkřikem o konci pohanství seskočí z hradeb. Do podivného zmatku vzápětí přichází sestra Přibyslava se zprávou o narození druhého Boleslavova syna.

218 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 97.

219 Tamtéž, str. 99.

Nový kníže pak pronáší monolog o Václavových zásluhách a o tom, že nechtěl jeho smrt. Mrtvé tělo je pak odneseno „v záři světél do kostela“, u něhož Boleslav padne na kolena a cituje svatováclavský chorál. Následuje „okamžik zbožnění. Všechno ve tmě, jen tělo Václavovo ve světle. Z hlubokých dálek zní jako by ozvěnou věků refrén Písně svatováclavské“.²²⁰

Tato hra je oslavná, všeobecná a přehnaně patetická. Její charaktery se jeví spíše jako šablony, ba loutkové postavy vyžadující pro svou interpretaci šarži. Navíc se některé postavy během hry dosti promění, tento proces však není nijak zmíněn, naznačen ani komentován, je prostě předložen. To se týká především Drahomíř, jež opouští scénu na počátku hry jako oddaná pohanka a vražedkyně, spokojená, že se její syn konečně chápe meče. Z Budče se vrací ke konci dramatu klidná, soucítící a něžná.

Sajíc hodnotí Lomův počín velmi vysoko – spatřuje v něm „básnickou vůli“ i „dotek nejlepší duchové tradice“.²²¹ Autor si neklade „úkol historický“, nýbrž „vkládá své síly do básnického zmocnění symbolů“, jde mu totiž „o syntesu božího člověka a symbolu“.²²² Možná proto jsou jeho charaktery tak vnitřně nedramatické, jednotvárně stojící na piedestalech. I označení dramatu jako „tragická hra“ působí nepatřičně.²²³

Vzhledem k oficiálnosti a nepříjemné uhlazenosti tohoto díla dovoluji si ocitovat výmluvný přípisek, jež jsem našla v jednom výtisku hry napsaný úhledně starobylým rukopisem: „že tuto blbost hráli v Národním divadle mohlo se stát jedině za Masaryka a jen v Čechách. Inu buržoist Mojžíš! Jeho hry dostaly se na jeviště ne pro výchovu obecnstva, ale pro jeho zisk...“

František Xaver Šalda také dramatika nešetří. Tato hra je „ušlechtilá rétorika, ale ne dramatické tělo a dramatická krev. Myšlenky a ideje jsou nalepeny na jednotlivé postavy z vnějška...nešlehají z výhně jejich charakterů a osudů“.²²⁴

220 Lom, Stanislav: Svatý Václav, L. Mazáč, Praha 1935, str. 104.

221 Sajíc, Jan: O českém dramatu svatováclavském, in: Nové české divadlo. 1928-29, Aventinum 1929, str. 102.

222 Tamtéž.

223 Srv. Hořínek, Zdeněk: Světec jako dramatický hrdina, in: Divadelní revue, Praha 1997, str. 20.

224 Šalda, F. X.: Poznámky, Šaldův zápisník 1929-30, Československý spisovatel, Praha 1991.

Gentleman ve zbroji

Hra „Svatý Václav“ Gabriely Preissové, do té doby jediné ženy mezi zástupy dramatiků – mužů, vznikla rovněž roku 1929. V několika ohledech autorka opravdu vnesla do tohoto tématu neobvyklé, překvapivé momenty a položila důraz na vylíčení pozitivních vztahů, jež jsou ve své opravdovosti a radostnosti dramatickým kontrastem k závisti, řevnivosti a zlobě. Tyto negativní postoje interpretuje Preissová jako důsledek nespokojenosti sama se sebou či živené vnitřní bolesti.

Děj dramatu začíná těsně před zavražděním kněžny Ludmily, jež se odehraje jako v naprosté většině sledovaných her mimo scénu, a končí smrtí sv. Václava roku 929. Hra se skládá z pěti dějství, dále dělených na výstupy, odehrávající se na Pražském hradě, v domě bývalého dvorníka Tůnka a na boleslavském hradě. Sídla obou bratrů se liší mimo jiné i tím, že v Boleslavi je na stěnách zavěšeno množství různých zbraní, zatímco v Praze nikoliv. Vzhled jednotlivých dějstí podrobně popisují scénické poznámky.

Kromě Václava, jemuž je na začátku hry osmnáct let, Boleslava, jejich sestry Přibyslavy, kněžny Drahomíry a Václavova důvěrníka Podivena vystupují v dramatu vladykové Prut, Horel, Kolčan a Prošek, bývalý Drahomířin důvěrník Tůnek, jeho dcera Bíla, kníže Radslav, německý vyslanec, lovci Tyra a Hněvsa, kněz, slepý stařec, mladí muži z Václavovy družiny a služebnictvo.

První dějství se zprvu odvíjí v poměrně klidné, harmonické atmosféře. Václav se raduje ze své družiny, skvostně oděné nákladem kněžny Ludmily, vzpomíná na společné zážitky a plánuje další výpravy a cvičné souboje. Jeho veselou náladu, nadšení a chuť podnikat nové věci kalí svými jízlivými a zlomyslnými poznámkami zahořklý Boleslav. Václav se také každou chvíli zasní a přemýšlí o budoucnosti knížectví. Vtom dorazí do Prahy zpráva o Ludmilině zavraždění. Vzrušenou atmosféru, již toto poselství vyvolá, krátce předcházela stísněná nálada, šířená Drahomírou. Trýzněna výčitkami či strachem vykřikla, když zahlédla Boleslavovu spadlou rukavici, kterou považovala za mrtvého ptáka. Kněžna pak přiznává, že je vražda jejím dílem a „přehodí si přes rameno svůj rudý šál a zavíjí se do něho, jako by se do něj choulila“. Alespoň vizuálně zde může Drahomíra připomínat Lady Macbeth; tato poznámka je jedinou zmínkou o kostýmu v celém dramatu.

Před hradem se srocují lidé, požadující, aby na knížecí trůn, z něhož posud regentsky vládla Drahomíra, usedl Václav. Slepý stařec dokonce provolá prorocká slova: „On světlem se značí v temnotě... on nedá zahynouti nám, ni budoucím“.²²⁵ Václav se vskutku chopí vlády a ihned se vydává na Tetín, kde došlo následkem Ludmiliny vraždy ke vzbouření a útokům na tamější pohany jako odvěta za smrt milované kněžny. Václav odjíždí, aby

²²⁵ Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str. 28.

urovnil situaci a zabránil dalšímu krveprolití. Procitá do nelehkosti reality podobně jako Lomův Václav, nikoliv ovšem tak, že by zahodil své ideály, tužby, přání a začal vládnout nekompromisní trestající rukou. Tento kníže se staví k realitě vyzbrojen právě bohatstvím svých dřívějších snů, přání a nápadů, i když si uvědomuje, že proměnit je ve skutečnost se mu asi těžko podaří.

Ústřední situací druhého jednání je příchod německého vyslance, jenž po porážce českého knížectví spojenými bavorskými a saskými vojsky žádá slib věrnosti a uzavření dohody o placení tributu. Tomu předchází rozhněvané projevy Boleslava a Drahomíry, nesouhlasících s Václavovým úmyslem a burčujících ostatní k boji. K jejich výzvám se přidávají jen vladykové Prut a Horel, kníže má však situaci pevně v rukou – bratrovi řekne: „Nedovolím, abys byl obětí své zaslepené náruživosti, Boleslave, jsi ještě příliš nerozvážný na vůdcovské činy, tobě přísluší poslouchat!“²²⁶ Vzteklého a vzpouzejícího se Boleslava nechává pak odvést strážemi, Drahomíru posílá na Budeč. Další vzbouřence se rozhodne nepotrestat: „Tobě, kníže Prute, jehož prudké lásky k naší domovině dovedu si vážit, pro ni také všechno odpouštět, přeji nerušený odchod i celou svobodu.“²²⁷ Václavovo přesvědčivé a uvážlivé jednání tyto muže i Boleslava ohromí, zároveň však popudí – právě oni budou později strůjci jeho vraždy. Václav apeluje na nutnost vzájemné podpory a na jednotu, jejíž absence byla hlavním důvodem prohry ve válce s „Němci“. Prosí přítomné: „...nedejte zahynouti naší české budoucnosti...“²²⁸ V tom okamžiku padne na Václavovu postavu sluneční svit, což komentuje Přibyslava: „Vidím kolem Václavovy hlavy zář, která povede české věky!“²²⁹ Podobnou zář bude vidět v závěru hry na těle umírajícího knížete.

Stav, který po porážce německými vojsky vznikl, hodnotí kníže takto: „Nacházíme se nad propastí; nyní nelze zdvíhati v ruce meč na nějakou odvetu, zde třeba obejítí sráz jen nesmírnou trpělivostí. Také v trpělivosti je síla a hrdinnost...“²³⁰

Václav se nesetká s Jindřichem ani Arnulfem, na Pražský hrad přichází jen vyslanec, komunikující poněkud povýšenecky. Knížetem a vladykou Proškem je ale odkázán do příslušných mezí. Hovoří pak o nutnosti poplatku říši: „Ostatně vzhledem k úrodným krajům českého knížete zde není pochyby, který z obou národů zůstává potřebnějším.“²³¹ Logiku to má poněkud zvláštní, ale lze ji připustit v intencích libovůle vítěze, jednajícího s poraženým. V této scéně nedojde k nějakému podstatnějšímu obratu, který v jiných dramatech přinese Jindřichova fascinace Václavem, ve výsledku pak nabídnutí protisluzby; kníže se zde opravdu dostal do role poraženého a tento stav těžce, i když nikoli beznadějně přijímá.

226 Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str. 47.

227 Tamtéž, str.48.

228 Tamtéž.

229 Tamtéž, str.44.

230 Tamtéž, str.43.

231 Tamtéž, str. 53.

Jako příčinu porážky označuje roztržštěnost v zemi: „Kdybychom bývali po příkladě našeho sousedstva se slučovali takovou zásadní svorností... jako oni, nebyli bychom tak bědně museli prohrát celou tu naši spravedlivou obranu...“²³² A dodává smutnou předpověď: „Když jsem přistoupil na mír v těžkých obětech, věděl jsem již tehdy, že tato oběť nebude tou nejvyšší, kterou musí český kmen přinést sám sobě za své vykoupené bytí...“²³³ Dále kriticky rozebírá soudobé poměry: „...my se příliš hrozně dovedeme rozechvět a zmítat, nevěřit si, tlouci jednu svou haluz o druhou, až otrásá se celý kořen našeho božského určení narůstati vzhůru do výše...“²³⁴ Předpovídá, že pokud se představitelé moci v knížectví, tedy vladykové, nesjednotí, bude se stát „drobit dále... až do svého zániku...“ a v obavě formulované s lichotkou i výčitkou tlumočí slova budoucího cizího poutníka, procházejícího někdejšími Čechami: „Tady jednou kořenil takový úžasně slibný český kmen, jehož květný pel mohl přispěti k zúrodnění celého lidstva... Podivno, že tak zcela k zapomenutí uschl!“²³⁵ Podobně laděných výroků se vyskytuje v textu nemálo. Chce jimi Preissova pohladit publikum své doby, ba se mu přímo vlichotit? Nebo – například slovy „Běda zemi, ve které není studnice moudrosti, odvahy a lásky, aby zní mohlo čerpati potomstvo vlastní živou vodu...“²³⁶, mu uděluje napomenutí? Některé repliky jsou ale až příliš pozitivní: „jeho [„českého člověka“] srdce je již takové od přírody, že tíhne statečně za pravdou...“²³⁷ nebo obyvatelé českého knížectví jsou „nejpilnější a nejčistší to lid na širším světě“.²³⁸

Nedostatek respektu některých vladyků je knížeti mnohonásobně vynahrazen vztahem se sestrou Přibyslavou. Hovoří spolu s hlubokou něhou a láskyplnou úctou, spojují je i společné zážitky z dětství a raného mládí. Jsou k sobě velmi otevření a plní pochopení. K vzájemnému souznění přispívá i podobnost jejich charakteru a vlastností – upřímnost, jemnost, laskavost, obětavost. Oba jsou, i přes různé těžkosti, šťastnými, milujícími lidmi a pokoj svého nitra dokáží kolem sebe šířit. Václav se svěřuje „Přibce“, jak jí říká, se svým rozhodnutím neoženit se.

Přibyslava se velmi snaží smířit Boleslava s bratrem a rozmluvit mu jeho nenávistný postoj, je však příkře odmítána. Boleslavova nespokojenost, vnitřní neklid a neukotvenost výmluvně kontrastuje s harmoničností Václava a jeho sestry. Boleslav je někdy ve své žárlivosti až dětinsky a budí svou nevyzrálostí soucit. Pohrdá také ženami - o své manželce prohlašuje: „Ona je tak roztomile prostičká, že nic důležitějšího nechápe nad svoje děti“.²³⁹

232 Preissova, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str.43.

233 Tamtéž, str.53.

234 Tamtéž, str.73.

235 Tamtéž, str. 75.

236 Tamtéž.

237 Tamtéž, str.76.

238 Tamtéž, str. 177.

239 Tamtéž,, str. 110.

Tím více okouzluje Václavovo přátelství a rovné, častěji však rytířsky uctivé a něžné jednání se ženami, a to i nižšího původu. Touto láskyplností a úctou se kníže – v souladu s podáním legend – podobá Kristu: jakkoli je situace žen ve společnosti jeho doby nesouměřitelná s postavením mužů, nebrání mu v tom, aby jednal se ženami důstojně. Je příznačné, že právě spisovatelka přiřkla postavě sv. Václava tento chvályhodný rozměr. Dokládá jej například scéna setkání s dcerou bývalého dvorníka Tůnka Bílou. Kníže s ní zapřede hovor a ona mu pak ukazuje obraz Kaina a Ábela, který Václav kdysi maloval v budečské škole: „... poznala jsem najednou, že tato Abelova oběť je tvoji vlastní obětí a musela jsem před ní pokleknout...“²⁴⁰ I v této replice se setkáváme s předzvěstí Václavova skonu.

Právě v Tůnkově domě se koná zemské svolání, na němž dává kníže hlasovat o důvěře ve svůj způsob vlády. V případě, že by většina přítomných vyjádřila nesouhlas, Václav by se trůnu vzdal. Tato nebývalá otevřenost k diskusi, ve středověku těžko takovýmto způsobem myslitelná, má být dalším Václavovým kladem ukazujícím, že na své moci nelpí. Na sněmu je nakonec knížeti vyjádřena podpora a je podniknut i významný krok ke sjednocení země – Radslav se vzdá své moci. Proti se staví Boleslav a kníže Prut – „... svobodným a volným ať zůstane každý vládce na svém!“²⁴¹ Svolání vладыků končí slavnostně – pokleknutím přítomných a Václavovou modlitbou: „Nedej zahynouti, Pane, naší české budoucnosti!“²⁴²

Jeden z vладыků - Horel - zamýšlel Václava cestou na sněm zavraždit, jeho střely však zabily jen Podivenova koně. K tomuto činu se lech Václavovi s prosbou o odpuštění přizná a v rozhovoru s ním se rozhodne pro křesťanství. Stane se tak ráno po slavnosti v Boleslavi - těsně před tím, než je kníže bratrem napaden.

Zmíněný Tůnek, vůči Václavovi rezervovaný a později, když se nedočkal svého mocenského vzestupu, dokonce plný nenávisti, knížete charakterizuje: „Lidé na něm vynáší, že je skromný a bratrský ke každému prostému – ale já ti povídám, ... že on je hrdý, přehlížející a nepřístupný... já ti vždycky před ním ztrácím celou svou jistotu“.²⁴³ Tento moment spolu s několika dalšími považují za velmi zdařilé. Knížete v nich negativně popisují jeho odpůrci, takže ve výsledku jde o charakteristiku pozitivní.

V následujícím dějství pokračují Václavovi nepřátelé v líčení záporů jeho vlády, mnohem spíše však v sobě každý z nich živí osobní zášť a vzpomínku na nějakou (většinou domnělou) křivdu. Boleslav je vysloveně plný nenávisti, zapšklý a zahořklý. Bratrovo rozhodnutí přijet na hostinu vysvětluje svým společníkům jako jeho slabost: „Znám toho příčinu – bojí se mne, má přede mnou strach!“²⁴⁴

240 Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str.67.

241 Tamtéž, str. 77.

242 Tamtéž, str. 112.

243 Tamtéž, str. 59.

244 Tamtéž, str. 81.

Když Václavovi po příjezdu provolávají lidé slávu, rozkáže Boleslav až s tragikomickou průzračností: „Zavřete ta okna, nelze to hulákání déle poslouchat...“²⁴⁵

Uvedeným provoláváním slávy, ale třeba i zpěvem potulných hudebníků je naznačováno, že Václav je „lidem“ oblíben a ctěn. Vladyka Prut bezděky přizná, že i jeho poddaní sympatizují s Václavem: „...lid, který nás, své nejpoctivější obránce, teď všude chce zapírat a dovolávat se jen moci pražského knížete...“²⁴⁶

Návrh zavraždit Václava vysloví jako první právě Prut. Ostatní potom hovoří o způsobu provedení tohoto činu. Svě síly nabízejí Hněvsa a Tyra, připomínající zkušenost, již načerpali při Ludmilině vraždě. To ale Boleslav odmítá s tím, že „jen vašeň silného činu“²⁴⁷ dovedl by uznat za vhodnou. Konkrétní plán Václavova usmrcení tedy vyřčen není. Tůnek radí zbavit se nejdříve jeho družiny, k čemuž už Hněvsa podnikl některé kroky tím, že Václavovy muže ubytoval v odlehle části paláce. Navrhuje ještě, aby byl kníže nějak vyprovokován a aby pak případně „zabití“ v hádce působilo věrohodněji. Aniž by tedy došlo k určitější domluvě, Tyra a Hněvsa ostatní ujišťují, že pro každý případ budou připraveni u nádvoří v přístěnku klíčníka.

Velký prostor je věnován expozici předtuch blížících se zlých činů a obav o Václavův život. Hovoří o nich zvláště Přibyslava s matkou, která se již vrátila z Budče jako žena hluboce litující svého krvavého činu, moudrá a pokorná, což Boleslav glosuje jízlivými poznámkami. Obě ženy měly zlé sny a pojmu neurčité podezření, v němž je utvrzuje přítomnost Hněvsy, Tyry a dalších Václavových nepřátel. Boleslav na bratra chorobně žárlí a této své emoci dává průchod štíplavými invektivami. Přibyslava pak zvolá: „Jak jej Bolesta nenávidí, matko, chvěji se zde hroznou úzkostí!“ „Bože Slitovniče! Jaká trýzeň bičuje mé srdce...“, vykřikne Drahomíra.²⁴⁸

Do Boleslavi konečně přichází Václav, jako by nic netušil - září radostí, je plný optimismu, srší množstvím plánů a zvelebitelských činů, setká se však s příkrým odmítnutím: „Kdepak teď máme mysliti na nějaké parády... My táhneme v samém žebráctví... I ty... klášterní stánky pro sirotky a choré... připadají nazbyt...“²⁴⁹ Václav vladykovi klidně připomene jeho „hřejivý plášť a spolehlivou obuv“. Kolčan se podrážděně ohradí, ale kníže jen decentně podotkne: „Prokvétá ti již hlava jíním, vladyko Kolčane, nemohu se s tebou o nic přiti a nechtěl bych také všem ostatním zde kalit dobrou náladu...“²⁵⁰ Poté připíjí bratrovi, zveřejňuje své rozhodnutí neoženit se a ustanovuje Boleslavova syna svým nástupcem. Shrnuje pak stručně dosavadní dějiny přemyslovského rodu a pronáší za něj

245 Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str. 86.

246 Tamtéž, str. 91.

247 Tamtéž, str. 95.

248 Tamtéž, str. 96.

249 Tamtéž, str. 97.

250 Tamtéž.

modlitbu – vše jazykem poetickým a vznešeným: „...nech v plnosti zrát jeho klasům – a kdyby některý z nich již vysílením byl zmítán větrům na pospas, pak dej svým neobsáhlým soucitem zkosit celý jeho kořen jedním rázem, aby jméno Přemyslovců nikdy nepropadlo v prohlubeň ponížení...“²⁵¹ Na dvou místech tohoto monologu varuje tiše vladyka Prut Boleslava, aby se nenechal odvést od svého úmyslu „žádným kouzlem řeči“, navzdory tomu však „v trpném pohnutí“ Boleslav prohlásí: „Rozumíš svému rodu... Běda každému, kdo by tobě dnes v mém domě nepřál jako Přemyslovců!“²⁵²

Všechny výstupy pátého dějství jsou velmi krátké, rychlé, dramatické. Túnek, který radí, jak se na vraždu připravit, používá alibistických vyjádření jako: „...řekl bych, aby se zůstalo tady někde v tomhle bezinkovém houští a zcela v blízkosti knížete Boleslava“²⁵³. V závěru scény se ale ode všeho distancuje a jde spát. Jeden z vrahů Tyra, a to je první dosti výmluvná a konkrétní charakteristika, která se v hlavním textu hry nachází, definuje násilí jako rozkoš: „Už jako dítě, kdy jsem lezl sotva po zemi, bylo prý mi nejmilejší hračkou nějaké to holoubě nebo kuřátko pochytit a zadržnout tomu krček...“²⁵⁴ Tím se podobá svému jmenovci – surovců z Tylova dramatu. Oba jako by ani nebyli při smyslech, jako by pro ně násilí na druhých bylo jedinou formou komunikace a zároveň i požitkem. Tyrovi se ale v Krvavých křtinách dostane charakterizace skrze vyprávění o jeho dřívějším životě, který zásadně ovlivnil jeho stávající situaci. To v dramatu Preissově nenalezneme, takže její Tyra zůstává plochou, nepřiliš propracovanou postavou.

Boleslav, přestože je Prutem k vraždě podněcován, s činem váhá: „Ale mně je na prahu toho nového dne podivno...“²⁵⁵ Vladyka ho vydírá připomínkou jeho včerejšího zjhnutí, a Boleslav, zasažen, slibuje dodržet společnou úmluvu. Prutovou touhou, ba smyslem života je navrátit zemi nezávislost a vrátit moc zpět do rukou jednotlivých vladyků; k Václavovi cítí silnou antipatii, ale sám ho zabít nemůže, protože má z boje chromé ruce. Tato situace je velmi zajímavá, paradoxní – navrhovatel a nekompromisní propagátor atentátu nemůže k jeho vykonání použít vlastní rukou. O to víc se zaměří na slovní boj – nejen proti knížeti, ale i k získání Boleslava jako svého nástroje. Tato tragikomická skutečnost – že iniciátor a strůjce vraždy ji nemůže fyzicky provést – však není v dramatu jako tragikomická pojímána, nijak se nehodnotí a je chápána jako danost.

„...Podivene, neslyšíš tam... na poli ozvy skřivana?“ táže se Václav, chystající se na jitřní. Důvěrník odvětí: „... připadá mi jen, jakoby zde nějaká vrátka skřípala.“²⁵⁶ I z těchto stručných replik lze soudit na poetičnost knížete a silný smysl pro realitu sluhy

251 Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str.96.

252 Tamtéž, str.98.

253 Tamtéž, str.100.

254 Tamtéž.

255 Tamtéž, str.101.

256 Tamtéž, str.102.

Podivena.²⁵⁷ Kníže pak krátce zmíní vidinu, kterou měl minulé noci: nacházel se „na vysoké hoře, na svém nejmilejším koni, v plné zbroji a se svou korouhví“ a stál „na stráži všech svých krajů“.²⁵⁸ Jedná se o proroctví o věčné Václavově vládě, jež bude znovu a přesněji vyřčeno v samém závěru dramatu. Z výbavy, v níž ho autorka „na vysokou horu“ umisťuje, je patrné, že jej – v souladu s tradovanou, nikoli však původní představou – vidí jako rytíře. Tak jej ostatně charakterizuje v celé této divadelní hře.

Václav se pak odebere na nádvoří ke kostelu. Bratr na něj zaútočí nejprve slovně, on se ale odvolá na důvěru, kterou v něj skládají obyvatelé knížectví: „Lid to ve svém srdci nejlépe rozpozná, jak oddaně a nekonečně jej miloval a jemu věrně chtěl sloužit jeho kníže Václav!“²⁵⁹ Poté už se na něj Boleslav vrhá. Kníže ránu odrazí, vyrve bratrovi meč a srazí ho k zemi. Vtom vyskočí oba vrazi z houštiny. Boleslav, jenž se náhle cítí bezpečněji, vykřikne: „...běda tomu, kdo se mi postaví do cesty! Teď bude rozkazovat železná pěst jiného Přemyslovce!“²⁶⁰ Václav sepne ruce, „jas jej obestře“: „...a mne ponech, Pane, moji korouhev a můj věrný štít, nedej zahynouti, Pane, naši české budoucnosti.“²⁶¹ Z dálky se pak ozve Svatováclavský chorál. Následuje ještě „tradiční výstup“, jež lze dle scénických poznámek vynechat: na nádvoří přibíhají Přibyslava a Drahomíra a vrhají se k Václavovi, ten ještě z posledních sil řekne: „...nechvějte se... já bdím a budu vždycky věrně bdít na stráži...“²⁶² Opět se ozve chorál a opona padá. Preissová nechává jako jediná Václava k ženám a dalším shromážděným ještě promluvit. Je to gesto smířlivé, ženské.

Postavy tohoto dramatu nejsou extrémní ve svých vnitřních bojích, i když výraznými emocemi se tu – zvláště v případě Boleslava – také nešetří. Charaktery jsou prokreslené a mají pro své činy i rozhodnutí vnitřní motivace, zdají se však být právě v těchto svých motivacích poněkud odhadnutelní, prohlédnutelní.

Kníže si uvědomuje různé politické i jiné problémy v zemi, nehrouť se však pod jejich tíhou. Je schopen o nich uvažovat sám, ale otevírá je i širší diskusi. Pokud je však přesvědčen o správnosti svého postoje, prosadí jej i proti vůli některých členů sněmu. Trefností i závažností své argumentace však získává na svou stranu nejen většinu dramatických postav, ale i čtenáře.

Preissové Václav je dobrý vládce – věcný, se smyslem pro realitu. Nechybí mu však ani fantazie a touha tvořit, zvelebovat knížectví, související s jeho bohatým vnitřním životem. Svě poslání panovat chápe nesmírně zodpovědně – často hledí do budoucnosti a doufá, že jeho státnické činy dlouhodobějšího charakteru se ukáží jako oprávněné, správné.

257 Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929, str. 103.

258 Tamtéž, str. 104.

259 Tamtéž, str. 111.

260 Tamtéž.

261 Tamtéž, str. 114.

262 Tamtéž, str. 113.

Kromě politických aspektů v tomto díle Gabriela Preissová originálně představuje knížete Václava jako muže plného něhy a pochopení, jako muže, který si žen váží, má k nim úctu a je kdykoliv schopen vystoupit na jejich obranu. Vidí je jako rytíře, který má ženy rád, a vzhledem k čistotě srdce a cudnosti, pro něž se rozhodl, je jeho láska duchovní, prostá touhy po fyzickém naplnění. Kníže, který dokáže být něžný a jemný, zároveň je ale schopen rázně a nesmlouvavě zasáhnout, svými kvalitami ostatní mužské postavy hry výrazně převyšuje. Lze namítnout, že Václav je příliš dobrý a jeho protivníci zase příliš propadlí ctižádostivosti, pomstychtivosti a dalším negativním emocím. Při celkovém pohledu na toto drama se opravdu neubráníme dojmu určité černobílosti a statickosti ve výstavbě některých charakterů. Zároveň ale - odmyslíme-li si na okamžik zákonitosti a pravidla dramatické tvorby – vyvstane otázka, jak jinak než „černobíle“ mohla (a může) vypadat koexistence člověka upřímně usilujícího o svatost s lidmi velmi průměrného charakteru.

Je velmi těžké rozhodnout, zda je postava knížete v tomto díle dramatická. Spíše vyvolává dojem, metaforicky řečeno, zakotveného korábu, který přes bouře, představované státnickými těžkostmi i úklady odpůrců, zůstává stabilní. Je ve svém rozhodnutí pro víru a v jeho stálém naplňování z vnějšího pohledu třeba i statický; při řešení problémů, s nimiž je konfrontován, se však navenek projevuje velmi dramaticky – rázně, pevně, přesvědčivě. Václavova víra je v interpretaci Preissové silně propojena s očekáváním národního blaha v budoucnosti. Nejedná se tedy o „čistou“ náboženskou víru, jejíž dramatická by při Václavově angažovanosti byla nepopíratelná, ale též o touhu po státotvorném úspěchu. A právě to staví knížete do pózy tak trochu sošné.

Autorka také Václava charakterizuje jako radostnou bytost, pro níž například klání není konkurenčním bojem, ale bezelstnou, potěšující hrou. Kníže je pro ni gejírem dobrých, nikoli však laciných slov, postojů a činů, tryskajícím z hlubin jeho nitra. V některých pasážích nás ale může zarazit až nasládlost textu i skutečnost, že se kníže chová k Boleslavovi i v situacích, kdy to není nutné, s přílišnou převahou jako jeho starší bratr. I přesto je Preissové sv. Václav sympatickým mužem výjimečných kvalit, člověkem do nepohody.

Jazyk dramatu se někdy až zahlcuje poetickým, ba nasládlým výrazivem a dramatická také často nadužívá ukazovacích zájmen. Celkově však tyto skutečnosti výsledný pozitivní dojem ze hry nepozmění. Zajímavě působí uplatnění zdrobnělin – zvláště u jmen Příbyslava-Příbka či Boleslav-Bolesta. Jedná se o jev ve svatováclavské dramatice velmi ojedinělý, evokující rodinnou, přátelskou atmosféru.

Kníže opuštěn svým národem

Drama Jaroslava Durycha „Svatý Václav – Kvas na Boleslavi“ existuje ve dvou verzích. První, rozsáhlejší, vyšla roku 1925, druhá, v mnohém stručnější, pod zkráceným názvem „Kvas na Boleslavi“ byla vydána roku 1929. Oba texty se dělí do tří dějství a dále na jednotlivé výstupy. Jsou psány prózou.

V obou verzích vystupují tytéž postavy – Václav, Boleslav, jejich sestra Přibyslava, kněžna Charvatů, Drahomír, boleslavský kněz Pavel, pražský kněz Krastěj, dále vladyka Hněvsa, sluhové Česta a Tyra, zbrojnoš Podiven (v novější verzi označen také jako sluha). Epizodními postavami jsou pak zbrojnoši, sbor panen, služebnictvo a lid. Drama se odehrává 27. a 28. září „v roce smrti svatého Václava“ na hradě Boleslavi – jednota místa a času je tedy dodržena, stejně i děje, byť se postavy často vracejí svým vyprávěním do minulosti a evokují různé dřívější události. Oba bratři jsou svobodní, Václav tedy není zván na křtiny, ale na pouť ke sv. Kosmovi a Damiánovi, jimž je zasvěcen boleslavský kostel. V textu je mnoho nedořečeného, zamlčeného - více než z jednotlivých replik se dozvídáme z toho, co je mezi řádky.

Scénické poznámky jsou velmi stručné – první dějství otevírá rubrika „Palác na hradě boleslavském. V pozadí výklenek s okny. Na stěně zbraně.“²⁶³, druhé pak jen nápis „Palác při kvase“²⁶⁴. Třetí dějství se odehrává na nádvoří a v dalších exteriérech boleslavského „hradu“.

V tomto rozboru se budu věnovat především první verzi hry, kterou – i přes její rozsáhlost – považuji za dramaticky sevřenější a ve výstavbě konfliktu přesvědčivější. Zmíním se ale také o podstatných změnách, jež byly ve druhé verzi provedeny.

V první části dramatu před Václavovým příjezdem hovoří Hněvsa postupně s knězem Pavlem, Čestou, Tyrou i Boleslavem a snaží se Boleslavovi vnutit myšlenku, že je potřeba zbavit se pražského knížete. Vladyka Hněvsa mluví posměšně a zlomyslně, svými slovy provokuje, manipuluje, dělá záhadné zámlky a vychutnává si skrytý smysl své řeči. Chytá za slovo a v dialogu si připravuje pro partnera nepříjemnou pointu. Terčem jeho, ale později i Boleslavových mluvních manipulací se stává kněz Pavel, nejistý člověk s nepřiznanou ctižádostí, vlastně dosti ubohý, nedůstojný. Poté, co Hněvsa a později i Tyra a Česta po celý výstup převraceli jeho odpovědi, se ho Česta otáže: „Co nám radiš, otče Pavle, máme nechat tyto zbraně rezavět?“²⁶⁵ Předstírá tím jednak, že chápe Pavla jako autoritu (byť o opaku toho byl kněz přesvědčován po celou scénu), chce ho tím však i kompromitovat, neboť tímto dotazem

263 Durych, Jaroslav: Svatý Václav aneb Kvas na Boleslavi, Ladislav Kuncič, Praha 1925, str.11.

264 Tamtéž, str.40.

265 Tamtéž, str.13.

evokuje plán, jenž Hněvsa spolu s Čestou a Tyrou chystají. Za touto provokativní otázkou však následuje oznámení: „Odpoledne bude klání.“²⁶⁶ Všechny asociace, které Česta vyvolal a chtěl vyvolat, náhle neguje, čímž přivádí Pavla do rozpaků a vytváří tak atmosféru naprosté nejistoty – co je řečeno, je vzápětí zcela změněno a ten, kdo uvěřil, nechal se „nachytat“, je ponechán svému osudu. Tento princip používá Hněvsa i jeho sluhové v různých obměnách v celé hře. Ani Boleslavovi však není tento způsob komunikace cizí. Drzími slovy a nadávkami až šikanuje Hněvsu, ten ovšem využije každý okamžik k provokaci pod maskou úcty a oddanosti:

Boleslav: Jest všecko dobře připraveno?

Hněvsa: Ano, pane!

Boleslav: Vždyť nevíš k čemu! Lotře!

Hněvsa: Prosím, pane!

Boleslav: Měl bych ti dát vyrvat jazyk! Hade! Poslyš!

Hněvsa: Prosím, pane!

Boleslav: Mlč již a poslouvej! Slyšíš!

Hněvsa: (ukloní se)

Boleslav.: Slyšíš, či neslyšíš?

Hněvsa: Prosím, pane!²⁶⁷

Podobně zachází kníže i s knězem Pavlem. Ten jeho agresivní dikci však není schopen opětovat.

Pavel: Kníže, tito vladykové mne chtěli odsud...

Boleslav. Proč přicházíš? Poslal jsem pro tebe?

Pavel: Mám odejít?

Boleslav: Odchází někdo před knížetem bez jeho pokynu?

Pavel: Jsem kněz a –

Boleslav: Knězi, mlč!

Pavel: Musím jít do chrámu.

Boleslav: Tak proč mi lezeš sem? Jsem já tvým sluhou nebo ty jsi sluhou mým?

Pavel: Jsem sluhou Božím.

Boleslav: Lháři!²⁶⁸

Je otázkou, zda Boleslav touto diskreditací partnera v dialogu naznačuje pohrdání svými sluhy, ventiluje jen špatnou náladu či demonstruje svou převahu. Je také možné, že svým „siláctvím“ a drsným nadhledem zakrývá nenávist k Václavovi, s níž pravděpodobně těžce bojuje - nebo si ji nechce ani připustit a o to víc jej svírá. Některé dialogy jsou až absurdní, uzavírají „obět“ do bezvýchodné pasti.

Česta a Hněvsa začnou pak různými narážkami a kličkami naznačovat, že chtějí, aby se Boleslav stal pražským knížetem.

266 Durych, Jaroslav: Svatý Václav aneb Kvas na Boleslavi, Ladislav Kuncíř, Praha 1925, str.14.

267 Tamtéž, str.15-16.

268 Tamtéž, str.17-18.

Ten odvěti: „Taková láska a věrnost, jako jest vaše, jest mi ohavná. Co máte proti knížeti Václavovi?“ Hněvsa řekne: „Jest tvým bratrem a kníže nemá míti bratrů...“ „To je rada dobrá, dej ji dnes také mému bratrovi...“²⁶⁹ opáčí Boleslav. Podobně je oslovi i Drahomiř: „Nestačí vám můj syn Boleslav tak, jak jest? Zdá se vám malým? Proč ho dráždíte?“²⁷⁰ Hněvsa sám se k ní po chvíli obrátí s prosbou, evokující její dřívější čin: „Kněžno matko, která znáš tak dobře vražedná hnutí lidského srdce... Přemluv knížete Václava..., ať se vzdá panství pražského, nebo ať je alespoň vymění za kamenný hrad Boleslavův!“²⁷¹ Poté shrnuje Boleslavovy kvality: „...zabil a zabije mnoho mužů, ale přivede národ ke slávě.“²⁷²

Příchozí Přibyslava zjišťuje, že její lidé i ona jsou na Boleslavově hradě hlídáni, a cítí nejistotu: „... zdá se mi chmurným tvůj hrad a temní jsou lidé kolem tebe...“²⁷³ Boleslav chová k sestře zvláštní vztah a sdělí jí toto vyznání: „Žel, podléhám někdy vzteku a stydím se za to, že se ti musím přiznat, Přibyslavo! ... Ty jsi moje sestra, ale jsi tak krásná, že kdybych byl tvou sestrou, musil bych tě strašně nenávidět.“²⁷⁴

Na hrad zatím dorazilo i Václavovo dvorstvo. Vztah bratrů se z prvního rozhovoru zdá být alespoň z Václavovy strany velmi rovnocenný, partnerský. Hněvsa jim ale drze skáče do řeči a nachází ve slovech knížete podtexty (samotným mluvčím nezamýšlené), na něž hlasitě odpovídá. Václav, přestože ho vladyka očividně uráží, reaguje s přehledem a elegancí. Ostatně hned na počátku výstupu sám otevře téma vlády: „A tebe, Boleslave, rád bych slyšel mluvit jako knížete a soudce, kdyby ti nastal veliký úkol – abys spravoval českou zemi.“²⁷⁵ Do toho se vmísí Česta se svou předem ohlašovanou provokací – žalobou na Boleslava ve věci zabití kmeta při stavbě hradu – Václav se ovšem vyprovokovat nedá. Je s podivem, že sluhové Česta a Tyra samozřejmě zasahují do rozhovoru knížat a jsou svým pánem – tedy Boleslavem – napomenuti jen zřídka. Jako by Boleslav nechtěl nebo se neodvažoval odkázat je do příslušných mezí. Možná se také obává, že by ho neuposlechli a že by tím ztratil veškerý respekt, jenž se snaží před Václavem ukazovat. Podiven pronese repliku, přesně vystihující danou situaci: „Nezdá se, pane, že by Boleslav sám byl zde jediným pánem!“²⁷⁶ Hněvsa vzápětí nadhodí téma přítomnosti Němců v Čechách:

Hněvsa: „Mnoho jich [Němců] zůstalo po válce v české zemi-“

Václav: „Poněvadž jsme byli poraženi.“

Hněvsa: „Kdo byl poražen?“

Václav: „Kdo byl poražen? Ptejte se Boha!“

269 Durych, Jaroslav: o.c., str.18.

270 Tamtéž, str.19.

271 Tamtéž, str.20.

272 Tamtéž, str.20.

273 Tamtéž, str.21.

274 Tamtéž, str.26-27.

275 Tamtéž, str.23.

276 Tamtéž, str.30.

Tyra: „Boha!“

Václav: „Sebe se neptejte! Sami byste neřekli pravdu!“²⁷⁷

Je zvláštní – na rozdíl od jiných her, zvláště Preissové, že na tomto místě nezazní od nikoho z přítomných opačný názor na konflikt s „Němci“, nikdo nenabídne pohled z jiné strany, ani se Václava nezastane. To, že kníže musí sám obhajovat své činy, k nimž ho nejednou vedla krajní nouze způsobená laxností domnělých příznivců, že je sám nucen hovořit o svých zásluhách a bránit se tak pohanění, je výrazným rysem jeho charakteru v tomto díle. Václav pak obsírněji vyjádří své pocity z této války: „...Šetřil jsem lidí. Zradili mne v poli, odpírali mi poslušnost a věrnost, spojovali se s mými nepřáteli. Odpouštěl jsem jim. Mnoho šibenic jsem strhl, málo jsem jich narazil na kůl. A tento lid mne chce soudit. Ty také, Boleslave?“²⁷⁸ Boleslav však napadá Václava dále: „Sám se přiznáváš k porážce a zapomínáš, že ta vzpomínka dráždí vztek všeho lidu.“ Václav se ospravedlňuje otázkou: „Proti Němcům či proti mně? Mám s nimi zase bojovat sám a opuštěn ode všech?“²⁷⁹ Václava se konečně zastane Přibyslava, nabízející pochopení a podporu: „... ty jsi jediný zachránil českou čest, když jsi byl zrazen a napaden se dvou stran!...Kdybychom se my dva sami bránit měli, ať již mečem nebo modlitbou, nesměl bys říci, že tě opustili všichni a že ti nezůstal již nikdo!“²⁸⁰ Oba bratři se k jejím slovům vyjádří po svém – Václav: „Sestro, tvá slova jsou krásná, jako by volala smrt!“ Boleslav: „Věru, kdyby nevycházela z úst naší sestry, smrt by přivolala.“²⁸¹ Poté Boleslav náhle zmírní tón řeči: „... nejsme prokleti, abychom se potmě rdousili... lepší jest trochu trpkosti před kvasem než po kvas!“²⁸² Václav na to naváže prosbou ke svatým Kosmovi a Damiánovi za „českou říši“ a pokračuje metaforickým přirovnáním, jež je zároveň proroctvím událostí příštího rána: „Divčíně srdci sluší květ, srdci knížecímu sluší rána mečem a někdy mu sluší nejlépe, je-li rozšlápnuto na schodech nebo na nádvoří...“²⁸³

Václav pak – těsně předtím, než Boleslavovi jako hostiteli odevzdá svůj meč – prosí bratra: „Pomoz mi dobýti věrnosti a poslušnosti. Věrnosti jsem viděl málo, poslušnost nikdy.“ Boleslav na tuto žádost nereaguje. Výstup dále pokračuje výměnou krátkých replik, které, byť jen načaté, naznačují mnohé. Podiven se otáže: „Pane, dlouho se zdržíš tuto?“, Václav: „Do večera.“, Podiven: „Most jest zdvižen.“²⁸⁴ Česta po odchodu obou naléhá na Boleslava, aby si ponechal zbraň a ukryl ji pod pláštěm. Kníže ho odhání, ale je jeho pobídkami nahlodán. Hněvsa, působící i skrze Čestu a Tyru, je

277 Durych, J.: o.c., str.31.

278 Tamtéž.

279 Tamtéž, str.34.

280 Tamtéž, str.35.

281 Tamtéž.

282 Tamtéž.

283 Tamtéž, str.38.

284 Tamtéž, str.36.

znalcem Boleslavovy povahy a jeho slabostí, jichž dokonale využívá k cíli, který je možná cílem jich obou. Jeho vykonání by se ale Boleslav – nebýt těchto podněcováčů – pravděpodobně ubránil. Dějství končí Boleslavovým souhlasem s vraždou.

Na hostině na počátku druhého dějství Krastěj vypráví, jak německý král vzdal čest a úctu Václavovi na říšském sněmu – tato událost, jak patrně z údivu přítomných, v Boleslavově okolí není známa. Když však přejde první vlna překvapení a obdivu, otáže se Boleslav: „A proč král Jindřich, když se před tebou pokořil, nepropustil národ náš ze služebnosti?...“, po chvíli dodává: „Šťasten jsi prostřed naší hanby a prostřed našich běd, když tebe se nedotknou!“²⁸⁵ Na toto obvinění je Václav nucen reagovat opět výčtem svých činů: „Nebojoval jsem před vámi? Scházal jsem v jediné bitvě? Ušetřil jsem si jedinou noc, jedinou hřivnu, jedinou ovci?... Nevěděl jsem, s kým dříve bojovat, koho dříve trestati. ...Honil jsem lupiče a na sněmích se proti mně bouřilo; stavěl jsem chrám a nikdo nepomáhal; modlil jsem se tajně a usilovalo se o mou svobodu a o můj život...“²⁸⁶ Václav je v tomto dramatu zobrazen jako osamělý „běžec“, jako člověk opuštěný, nepřijatý, nepochopený. Dodá ještě: „Mně na mém životě nezáleželo a nechlubil jsem se, ani když mně zůstalo vítězství a českému národu porážka.“²⁸⁷ Tato replika, rezonující svou provokativností jak mezi dramatickými osobami, tak jistě mezi mnohými diváky/čtenáři, odkazuje k Durychovu typickému stylu i formě komunikace, již je právě provokace.

Drahomír se pak Václavovi vyznává: „Mnoho zla jsem zavinila v zemi a pro mne jsi musil vésti boje a války.“²⁸⁸ Na to Václav odpoví – ve srovnání s dramaty jiných autorů – velmi neobvykle: „Ne, matko, statečně jsi bojovala a trestala; a běda mi pro mou prchlivost, že jsem dal sluch tvým nepřítelům!“²⁸⁹

Poté se odehraje velmi citlivý, něžný rozhovor o Přibyslavině manželství s knížetem Charvatů – žena o sobě říká, že v době zasnub byla ještě „dítětem mezi pláčem a smíchem“²⁹⁰, a o lásce svého chotě: „Nevím, čím jsem si ji zasloužila, na mně jest jen, abych za ni děkovala!“²⁹¹ Poté osvětlí fungování jejich vztahu: „Viděla jsem ženicha, roztouženého, ale pevného jako v nebezpečí. Posléze mne zapřísáhl: Budeš mojí chotí, krásou mé země, matkou mého lidu, hvězdou, květem a radostí. A já budu chránit panenství tvého těla i duše podle tvé vůle. To byla naše smlouva. A kníže Charvatů ji zachoval.“²⁹² Čistotu hodnotí dramatik i v jiných svých dílech velmi vysoko. Hněvsa, byť zprvu poněkud zaskočen, začne zlehčovat

285 Durych, J.: o.c., str.38.

286 Tamtéž, str.43.

287 Tamtéž.

288 Tamtéž, str.43-44.

289 Tamtéž, str.45.

290 Tamtéž.

291 Tamtéž, str.47.

292 Tamtéž, str.48.

Přibyslavin stav a ironickými poznámkami atmosféru hostiny systematicky znepríjemňovat. Václav pak vyzývá Boleslava na souboj „pro čest ženy a pro čest české země“. Před odchodem k turnaji řekne Boleslav krutě Přibyslavě: „Nemám sestry, jako kníže Charvatů nemá ženy!“²⁹³

Boleslav se rozhodne Hněvsu potrestat, vtom však vchází do síně posel a vladykovi se podaří uniknout. Mezi přítomnými zavládne stísněná atmosféra. Drahomiř se ujišťuje o síle a oddanosti svých lidí a doufá ve včasný příchod Václavova doprovodu. Přibyslava se rozhodne hrad opustit; bratrovi ještě předtím řekne: „Proto jest srdce tvé čisté a vznešené, abys spojil českou říši. Posmívají se nám, ale jejich děti tobě budou žehnatí...“²⁹⁴ Proroctví o budoucí světově slávě vložil autor do úst dívky s panenskou duší i tělem. Jakoby jen ona mohla nahlédnout věci „mezi nebem a zemí“.

Když oba bratři osamějí, Boleslav se za sestřinu urážku omlouvá i Václavovi. Zdá se, že se oba smířili a Boleslav upustil od dřívějších vražedných úmyslů. Poté se i Václav chystá k odjezdu, je však bratrem přemluven, aby zůstal. Nic v části tohoto výstupu nenaznačuje, že by Boleslav bratra zdržoval s úmyslem připravit ho o život. Jen o několik replik později však vidíme, že je tomu naopak – poté, co Václav vyšel ze síně, Boleslav o vraždě znovu vážně přemýšlí. Je obdivuhodné, jak autor na mnoha místech dramatu pracuje s paradoxy a dramatickou ironií. Nikdo si v Boleslavi nemůže být ničím jist.

Dialogy, jež se odehrály během druhého dějství, zvláště pasáže o bojích proti Němcům, Václavově osamocení i Přibyslavině panenství, jsou ve druhé verzi textu výrazně zkráceny, část o válce s Jindřichem je téměř úplně vynechána. Místo ní přijde Hněvsu se zlomyslnou připomínkou události, kdy Václavova budoucí nevěsta byla svedena jeho sluhou, konkrétně přítomným Podivenem. Kníže je tehdy nepotrestal a naopak je oddal. Šlo ovšem o léčku a, jak z Hněvsových narážek vyplývá, sám se na ní zřejmě podílel. Vskutku ho těší, může-li někoho ponížit nebo přivést do rozpaků. Činí tak úspěšně i v další části dramatu.

Třetí dějství se odehrává v noci a celé je vyplněno přípravou zločinu Hněvsou, Čestou a Tyrou. Boleslav přichází s úmyslem potrestat Hněvsu smrtí, na pomoc vladykovi ovšem přibíhají sluhové. Ten pak cílevědomým proslovem knížete umlčí: „Ty se hněváš, že jsme uhodli tvé přání a že jsme myslili s tebou a nespali s tebou?... Tvé přání jest naším přáním, nespíš-li ty, nespíme my, tvoje hoře nás zžírá. Nemyslí si, že jsi jako tvůj bratr a že jeho řeč bude řečí tvojí! Tvůj život jest naším životem... Proto jsme tu, aby vražda byla mstěna na našich hlavách a ne na tvojí! A ty se hněváš na Hněvsu, že ti pomáhá myslit na tvůj cíl a že si odnese kletbu, abys ty odnesl slávu!“²⁹⁵ Tento monolog připomíná prapodivnou variaci na modlitbu v Getsemane, kde není útěchou přijetí tíživé, ovšem

293 Durych, J.: o.c., str.48.

294 Tamtéž, str.50.

295 Tamtéž, str.52.

díky Boží přítomnosti přece jen nikoli beznadějně reality „Ne má, ale tvá vůle se staň“, nýbrž vemlouvavá a lstivá nabídka naprosté podpory a bezvýhradné oddanosti. Ba vykonání příslušného činu vlastníma rukama, projeví-li kníže třeba jen nepatrný náznak souhlasu. Jde tedy o ďábelsky lákavou nabídku. Boleslav ji ale nepřijímá. Pokušitel tedy vytahuje další trumf: „Nejvíce tě mrzí, že znám věci, o kterých nemluvíš...“²⁹⁶ A chytře bagatelizuje zvrácenost myšlenek knížete vytvořením dojmu, že podobně uvažují všichni, dokonce že ony hrůzné činy od něj očekávají: „A věru, že by se nenašel nikdo, kdo by se dnes večer nedivil, kdyby slyšel, že kníže Boleslav volně propustil svého bratra Václava do Prahy.“²⁹⁷ Ten svodům stále odolává a je Hněvsovými slovy pobouřen: „... já jsem tedy vyhlášen za vůdce všech těchto věrných zrádců po všech koutech vlasti!“²⁹⁸ Hněvsa ovšem síť lstivých narážek dále zaplétá: „... kníže, jako jsi ty, nesmíš rušit dané slovo... To, které jsi dal sám sobě! Že Václava zajmeš! To slovo také platí, třeba jsi ho nevyřkl před svědky!“²⁹⁹ A dodává: „... země si žádá tebe za knížete a tvá čest to žádá také.“³⁰⁰ Boleslav se vzepne k břitké odpovědi: „Zrádci nesluší se mluvit o cti!“³⁰¹ Nahrál tím však spíše Hněvsovi „na smeč“ : „Koho jsem zradil? Tebe ne! ... a Václavovi jsem věrnost nepřisahal! Ty jsi chtěl zradit sebe i nás! Ty jsi chtěl sebe i nás dát pod jeho jho, abys utekl před svým strachem!“³⁰² Poté jasně míří k věci: „Ptáš se, jakou chceme odměnu?... Čin sám jest odměnou.“³⁰³ Boleslav se otáže, jaký čin, načež Hněvsa praví: „Kníže, upadl jsi do našich rukou.“ Boleslav podotkne: „Vím, mohli byste mne zabít.“ „Ale pak by nás zabil Václav. Z toho bychom ničeho neměli.“, řekne Hněvsa záhadně. Boleslav se ptá: „Ale co chcete činit zítra...? Nebudete takto stát kolem mne do smrti.“³⁰⁴ Teprve z této repliky se čtenář dozvídá, že Boleslav je opravdu fyzicky držen v zajetí. Nabízí vyděračům milost a možnost beztrestného úniku z hradu, oni se ale jeho návrhu vysmějí, pochválí zdar svého celodenního počínání, díky němuž se jim podařilo vyštvať Přibyslavu a její ozbrojence a zakončují své resumé prohlášením: „Český kníže nemůže strpět knížat vedle sebe. Musíš celé země dobýt.“³⁰⁵ Boleslav odvětlí bezelstně: „Václav jí už dobyl a jen smrt mu ji může vyrvat.“³⁰⁶ Na což – přesně míře na cíl – zareaguje Hněvsa: „Ano, jen smrt! – Až budeš český prapor třímat v ruce, co ti bude záležeti na této chvíli! Vládni, kníže!“³⁰⁷ Poté rychlou výměnou víceznačných replik dovedou Boleslava k tomu, že se znovu zmíní o smrti, má na mysli však svou vlastní. Jeho slova jsou ale úmyslně vyložena zcela opačně a obratem se začne mluvit o skonu Václavově a dokonce i o odstranění Drahomíry a Přibyslavy. Když se proti tomu kníže ohradí, uchýlí se Hněvsa k dalšímu triku, v němž se dotkne Boleslavova slabého místa: „Díky Bohu, že jsi

296 Durych, J.: o.c., str.60.

297 Tamtéž, str.77.

298 Tamtéž.

299 Tamtéž.

300 Tamtéž, str.78.

301-307 Tamtéž.

mlád a svoboden, že po tvém boku není ženy a že se dosud nemusíme stydět za tebe před tvou chotí! Nejsi ženy hoden!...³⁰⁸ Vykalkulovaným smíchem se otírá i o budoucí Boleslavovy děti tak, že kníže až v úzkosti vykřikne: „Žel, nemohu o pomoc volat k ženám a muži po víně těžce spí.“³⁰⁹

Po chvíli přichází Pavel, jemuž Hněvsa přikazuje zvonit na jitřní, ale i zamknout chrám a nepouštět nikoho, dokud se neozve Boleslavův hlas. Až do konce výstupu pak pokračuje Hněvsa v překrucování předchozích Boleslavových slov a nehorázně knížete vydírá. Později mu odebere meč a rozkáže: „Često! Nehlídej již kněžny matky Drahomíry, Tyro, pojd', ... uprchneme z tohoto hradu, kterého Václav dobyl na knížeti, který zbaběle selhal! Škoda bylo by našich životů pro jeho bázlivé oči, za jeho bázlivé srdce!“³¹⁰

Dialog pokračuje rychlou výměnou replik, která vrcholí Hněvsovým prohlášením: „Budeme svědčit proti tobě, že jsi chtěl bratra zavraždit, ale že jsi se bál!“³¹¹

Po chvíli všichni zaslechnou, že někdo přichází. Kníže pateticky zvolá: „Konec jest vaší moci! Noc minula a slunce vychází! Jděte do stínu, který vás záhy pohltí!“³¹² Hněvsa, Česta a Tyra se skutečně ukryjí. Boleslav volá matku (jako poslední „pojistku“ před činem, který se chystá spáchat), ta však usnula. To je velmi symbolické – celá léta od Ludmilina zavraždění, jak sdělovala Přibyslavě, jí nebylo dáno klidného a hlubokého spánku, náhle v něj však upadne. Jakoby Hněvsovy intriky měly až nadpřirozenou působnost.

Boleslav tedy vychází svému bratru vstříc – osvobozen od vmlouvačů, jež ze sebe setřásl, ale zároveň s vědomím, že to, co bylo Hněvsou vysloveno, opravdu ve svém nitru cítil. Zůstává v něm i myšlenka, že je třeba tento svůj – dost možná i bezděčný pocit – proměnit v čin. Na Václavovy díky za pohostinství odpoví bratr: „Dnes chci tě lépe pozdravit!“ Tasí meč a tne. Václav zachytí jeho ruku, povalí ho na zem a šlápne na něho: „ale tebe pozdrav Bůh, bratře!“³¹³ Na Václava se pak vrhá trojice lačných vrahů, zatímco Boleslav laje svému meči. Je to scénka tragikomická, i když spíše hořká. Především proto, že v tuto chvíli – v Hněvsově logice – prohrál Boleslav boj o svou autonomii, o věrnost svému rozhodnutí. Na druhé straně se ovšem neposkvřnil bratrovou krví – tj. tím, že nedostal svému přání, byť proto, že se mu to fyzicky nepodařilo, se definitivně stal tím, čím po velkou část hry byl – obětí lstivých vrahů, nikoli strůjcem zločinu. Proto se v závěru hry dokáže povznést nad posedlost mocí i potrestat ty, kdo ho svedli. Přichozímu Pavlovi nařizuje kníže: „Dbej, aby chrám byl vždy otevřen a nikdy se nezavíral před pronásledovanými.“³¹⁴, což nemůže vyznívat jinak než navýsost pokrytecky. Zděšenému

308 Durych, J.: o.c., str. 79.

309 Tamtéž.

310 Tamtéž. str. 80.

311-312 Tamtéž.

313 Tamtéž, str. 81-82.

314 Tamtéž, str. 82.

Krastějovi ocituje Boleslav bratrova slova: „Říkal: Srdci knížecímu sluší rána mečem.“³¹⁵ Kněz však odpoví více než výmluvně: „...ale já nevidím nikde na celém těle rány mečem!“³¹⁶ Zatímco Krastěj trvá na tom, aby se přítomní spolu s ním modlili za zavražděného Václava, taktizují vrazi spolu s Boleslavem a předhánějí se v návrzích, koho ze zneprátených vrstev v celé zemi odstranit dřív. Nakonec kníže přivolí k bratrovu pohřbu a chápe se jeho meče a praporu, když před tím všechny ujistil o tom, že na jeho zbrani není poskvrny. To je jakýmsi dovršením tragikomičnosti jeho pokusu o Václavovo zavraždění, z jehož nezdaru v tuto chvíli udělal „ctnost“.

Hněvsa, ale i Tyra a Česta horlivě Boleslava před shromážděným lidem podporují – lichotí mu a provolávají mu slávu. Nový kníže postupně nabývá jistoty, kladně hodnotí Václavovu vládu, promlouvá ke shromážděným s plným vědomím svého majestátu a přikročí i k soudu. Hraje tak divadlo, které vrazi – asi opilí svým úspěchem – neprohlédnou. Boleslav se táže přítomných na jména vrahů. Pak se obrátí k Hněvsovi se slovy: „Tento meč neposkvrnil se krví knížete Václava, neposkvrní se ani krví tvou!“ Hněvsa poděkuje za milost a Česta a Tyra slibují knížeti věrně sloužit.³¹⁷ Ten však vyhláší vysokou odměnu pro ty, kdo je zabijí. Tento čin prohlásí kníže za „dnešní cíl“.³¹⁸

V souvislosti s iniciátory vraždy podotýkám, že – jakkoli intrikovali s nesmírným nasazením – pro jejich počínání nelze v dramatu najít odpovídající motivaci. Hněvsa říká, že jedinou odměnou je mu „čin“ sám. Znamená to tedy, že jej stravuje nenávisť k Václavovi, jehož touží zabít proto, aby se ho zbavil? Nebo má tak silnou potřebu fyzicky realizovat svou agresi – jen pro ni samu? Dále se nabízí ctižádost, ať už ve smyslu naděje na získání mocensky výhodného postu po nastolení Boleslava, nebo touhy ovládnout jej, chytře jej donutit provést zločin a dokázat si tak velikost své moci nad ostatními. Nic z toho ale není v dramatu vysloveno ani naznačeno. Přesto útoky Hněvsy a jeho sluhů na Boleslavovu psychiku působí velmi věrohodně. Snad je to způsobeno zvláštním, děsivým tajemstvím, které skrývají, nebo „čistotou“ zla, které v sobě nesou.

Závěrečným výstupem hry je scéna s knězem Pavlem. Boleslav se vrací k jejich včerejší rozmluvě a vyznává: „Jenom jediný byl smrti hoden, jen jediný smrti neučinil hanbu a to byl můj bratr!“ Odvrátí se a pronese finální slova dramatu: „Bratře, který jsi zahynul pro nás! Václave! Nedej zahynouti nám!“³¹⁹ V novější verzi pak nacházíme repliku, kterou Boleslav vzkřikne s Václavovým praporcem v ruce: „Kníže Václav odešel. Prapor jeho nám zůstal. – A teď – najděme čest!“³²⁰

315 Durych, J.: o.c., str.82.

316 Tamtéž.

317-318 Tamtéž, str.85.

319 Tamtéž, str.86.

320 Tamtéž, str.87.

V závěru dramatu, ač se přihodila hrůzná událost, převládne pocit zvláštního smíru, dokonce uspokojení. Jako by se stalo něco, co se stát mělo.

Jedním z témat tohoto dramatu je hledání vnitřní ryzosti, opravdovosti. Té už Václav dosáhl. Boleslav, zmítán vnitřními boji, soulad mezi myšlenkami, citovými hnutími a činy teprve hledá. Přiblíží se k němu bolestně při pokusu o bratrovu vraždu. Zda opravdu nalezne po potrestání vrahů smíření a vnitřní pokoj, není řečeno, ale vkrádá se dojem, že Václav musel zemřít, aby byla jeho bratrovi dána šance najít sám sebe a směřovat k naplňování smyslu své existence. Zahynul jako světec a mučedník, a stal se tak zastáncem české země na nebesích. I z této skutečnosti může plynout dojem smíru v závěru díla.

Základním pocitem, evokovaným v tomto dramatu, je tajemství, záhadnost, nejistota, strach. Jeho protipól tvoří důvěřivá láska, oddanost, něha a odhodlání k oběti. Vyjadřovacím prostředkem obou těchto kontrastních světů je patos.

Václavovu otázku: „Kdo koho opustil, zda já český národ, nebo český národ mne?“ lze chápat nejen v přímé souvislosti s touto hrou, ale obecněji jako výzvu či bolestný povzdech nad soudobými interpretacemi světcova poselství i praktikováním svatováclavského kultu v autorově době.

Boleslav budující

Divadelní hra Milana Jariše „Boleslav I.“ z roku 1953, odměněná státní cenou I. stupně, usiluje o to „vzbudit u každého příslušníka našich národů pocit hrdosti nad velikostí a slávou, se kterou před tisíciletím vstoupil jeho vlastní národ na jeviště dějin“, a sice „v nesmiřitelném boji proti německé říši a papežské diplomacii“.³²¹ Snaží se zároveň zobrazit knížete Boleslava, jak vysvětluje dramatik, jako „budovatele a organizátora prvního českého státu a prvního českého vojska...“, který se nesměl zastavit a také nezastavil před žádnou překážkou a který řešil úkoly, kladené naň dobou, podle způsobů své doby“.³²² Drama vychází z historizujících interpretací Zdeňka Nejedlého a v nemalé míře zrcadlí i Jarišovy prožitky z období II. světové války, promítnuté do zobrazení „Němců“ jakožto agresorů, násilníků, lstivců a zrádných prospěchářů. Václav je pro něj bázlivým, přizpůsobivým člověkem, který sice má ideály, ale zcela postrádá praktický vhled do situací, před něž je postaven, a navíc je bezvýhradně oddán „německému“ císaři.

Hra je psána veršem s téměř pravidelným rýmem a to střídavým, sdruženým i obkročným. Rozdělena je do pěti dějství a odehrává se mezi lety 927 až 939.

321 Jariš, Milan: Boleslav I., Československý spisovatel, Praha 1957, str.43.

322 Tamtéž, str.11.

V první části dramatu jsme svědky putování zubožených lidí, jež vyhnal z jejich půdy lech Slavník. Doufají nalézt obživu u Boleslava. Tím autor načrtává bolestnou situaci v knížectví, rozděleném mezi lechy, kde není pro právo a spravedlnost místa. Jejich garantem je pouze Boleslav. Vzápětí se z vyprávění o úspěšné, i když velmi obtížné honbě na kance dozvídáme také o Boleslavově vytrvalosti a statečnosti, což graduje i tímto hrdým prohlášením: „... kanec, což, to je jen kus němé tváře,/ tu každý u nás štve a zabíjí.../ Já bych však chtěl jedenkrát na císaře,/ a jemu šlápnout nohou na šiji!...“³²³

O několik výstupů později sděluje Drahomíra, že vyslala svou jízdu na pomoc Stodoranům – Boleslav jí radí oznámit tento čin Václavovi, aby i on sebral vojsko a pomohl ohroženému kmeni. Zatím však komplot ve složení mnich – řezenský kněz – muž v kápi zorganizuje jednak vraždu kněžny Ludmily, jednak rozšíření fámy, že vrahy najala Drahomíra. Oznámení této konstrukce knížeti je dramatikovi příležitostí ukázat Václava jako člověka velmi rozkolísaného, nezralého, který na jedné straně tvrdí, že by se rád vzdal trůnu, aby mohl cele sloužit Bohu a žít křesťanství naplno, zároveň ale na zprávu o babiččině smrti reaguje návrhem zabít matku. Od toho ho však lehce odradí kněz, mající s Václavem jiné plány. A kníže ve své bezelstné důvěřivosti znovu manipulaci podléhá. Jejím hlavním strůjcem je vmlouvavý kněz, lichotící, ale i vytvářející atmosféru strachu, který vyvíjí intenzivní nátlak na různé postavy – nejsilněji na knížete Václava – ve snaze vnutit jim vlastní vizi i její urychlené naplnění činem. Tento kněz je vyděračským intrikánem budícím hrůzu tím, že jde-li o jeho prospěch, nemá žádné zábrany. I v souvislosti s touto postavou se dramatik snaží o náznak psychologizace. Poté, co kněz vydíráním donutí klíčnicka Hlubku k plnění svých temných rozkazů, pronese: „Ty, Pane, víš: ne k vlastní slávě,/ ale k tvé je, co činím právě./... Jak divoký a barbarský to lid!/ Milují, žijí ve svých chýších,/ a mluv jim stokrát o smrtelných hříších,/ nedokážeš je přece probudit./ Dál v své hříšné o tělesno péči/ svítívá u řek plno nahých těl,/ dále je báby bylinami léčí./ Dál je jim slunce víc než spasitel.“³²⁴

Tato slova ale působí nepřírozně a typizovaně a ani při nejlepší vůli je nelze považovat za vhled do knězova nitra. Jde mnohem spíše o další masku, kterou si kněz nasazuje sám před sebou i před Bohem, neschopen sebekriticky reflektovat své uvažování a postoje. S tím ovšem dramatik nijak npracuje, takže jeho charakteristiku kněze bychom nejspíše mohli interpretovat jako deklaraci názoru na křesťanství, které je podle Jariše především mocenskou záležitostí, nástrojem k ovládnutí naivních a důvěřivých a bojem proti přirozeným hodnotám.

Smlouva s Jindřichem byla uzavřena již v prehistorii dramatu a v tomto textu je popisována jako velmi ponižující a výhodná jednostranně pro „císaře“. Je především dílem „německých“ kněží, rozkládajících knížectví zevnitř. Její existenci hodnotí i Václav velmi

323 Jariš, M.: o.c., str. 15-16.

324 Tamtéž, str. 32.

kriticky a z tohoto soudu nevyjímá ani sebe. Věta o tom, že „k císaři lezl po bříše“, však zůstane jeho ojedinělým doznáním.

Poté, co je Drahomíra vypuzena na Budeč, odesílá kněz do říše zprávu, která je vůči Václavovi silně dramaticky ironická a potvrzuje Drahomířino i Boleslavovo podezření vůči knězi: „Vše, císaři, je v Čechách připraveno, / a není, kdo by myslel na odpor. / Na tebe čeká vše, co knížecí je: / na tvoji patu Václavova šíje / a na tvé měšce stříbro českých hor!“³²⁵

Drahomíra je autorem líčena jako milující a chápavá matka, v jejímž srdci není místo pro zášť, nepřátelství či nespravedlnost, žena, která trpělivě unese každou křivdu a bezpráví, jež se jí dostane, a trpěnými příkořími nezahořkne. Ze sporu a nelásky mezi oběma svými syny viní sebe: „... Trestejte mou vinu! / Nenaučila jsem vás milovat!“³²⁶

Když pak později přichází ke knížeti řezenský kněz s návrhem zasáhnout proti Boleslavovi, který začal shromažďovat vojsko, a vyhrožuje Jindřichovým útokem na Čechy, otáže se Václav ironicky: „A v tom mu svatá církev nezabrání?“³²⁷ Když se mu dostane negativní odpovědi, spravedlivě se rozhorlí: „Nám tedy církev je jen přísnou paní / a císaři je služkou? Ne! To ne!“³²⁸ A posléze se proti „německému“ hedonismu v náboženském životě takto vymezí: „Vy, vy se vírou jenom holedbáte / a zradíte, když zkouška udeří. / Však v Čechách, uvěři-li věci svaté, / pak na život a na smrt uvěři!“³²⁹ Tento vzlet a odhodlání však nemá u Jarišova Václava dlouhého trvání.

Už v dějství následujícím se totiž projeví jako nepraktický a zbabělý, z císařského poselstva na smrt vyděšený člověk, ochotný ponížít se a poklonkovat, aniž by na něj byl vyvíjen tomu odpovídající tlak. Václav má představu o ráji na zemi, byť velmi povšechnou, není ale schopen realisticky zvážit okolnosti, v nichž se ocitá, a vznikající problémy řešit. Z úst různých postav a později i z jeho vlastních zaznívá zoufalství nad katastrofální situací v knížectví: „... Mocní jsou jen leši / a v zemi spáleniště, zmatek, hlad...“³³⁰ Václav pak doznává: „Těžké jak smrt, a možná ještě těžší / je přiznání, že nedobře jsem vládl...“³³¹ Jedním dechem ale trvá na tom, že podřízenost Jindřichovi byla nutným a pozitivním krokem. Václav císaři bezvýhradně důvěřuje a není ochoten, ba snad ani schopen nahlédnout, že Jindřich a jeho lidé, zvláště „němečtí“ kněží, jej zneužívají k dosažení vlastního mocenského prospěchu.

Zároveň Václavovi chybí smysl pro čest a alespoň náznak zdravé hrdosti. Kníže je smutnou obětí oddané, až extrémní důvěřivosti,

325 Jariš, M.: o.c., str. 69.

326 Tamtéž, str. 44.

327 Tamtéž, str. 63.

328 Tamtéž.

329 Tamtéž, str. 64.

330 Tamtéž, str. 73.

331 Tamtéž.

na níž lpí jako na základní konstantě své vlády a jež přímo zapříčiní i jeho smrt. Vída svůj neúspěch, nabízí knížecí trůn bratrovi a pokorně jej prosí o pomoc. Jejich dialog však přeruší vstup „německého“ poselstva s oznámením Jindřichovy smrti, Ottova nástupu na císařský stolec a s rozkazem vyslat vojsko k boji proti kmenu Luticů. Václav se chce tomuto poselství, mimochodem dosti drze formulovanému, podřídit, Boleslav však vyslance vyhání a rozlícen bratrovým poniženectvím jej poté, co se odebral do chrámu, uvnitř zavraždí. Tento čin je dramatikem načasován a okolnosti k němu směřující nastaveny tak, že vyznívá jednoznačně kladně, jako jediné možné řešení bídné politické situace v zemi – odstranění špatného vládce, vrhajícího ty, kdo mu byli svěřeni, do záhuby.

Ze všech výstupů, v nichž figuruje Boleslav, ční autorova touha zobrazit jej sice jako prudkého, ale navýsost spravedlivého a statečného muže, který zcela samozřejmě používá síly, když je potřeba jí použít, i laskavého slova, když je to namístě. Jarišův Boleslav je vystaven jako ideál vojevůdce, pracanta, manžela i vladaře, který odhaluje a trestá zradu, mstí nevinné a tvrdě zasahuje proti všem, kdo mají kořistnické úmysly či dychtí po nadvládě. Šablonovitost jeho postavy, místy až směšnou, posilují i pasáže, kdy se ohání bičem po líných dělnících, drzých vyslancích i prospěchářských kněžích.

Zdá se, jakoby dramatik vybral z legend a jejich pozdějších zpracování ty nejtýpizovanější pozitivní motivy, týkající se ovšem Václava, a přisoudil je – bohužel bez jakékoli alespoň trochu věrohodné psychologizace a motivace – Boleslavovi. Opak jeho hrdinství, moudrých postojů a spravedlivých činů přiřkl Václavovi, kterého nechává před bratrovými výhružkami ustoupit bez zápasu do chrámu, kde nalezne smrt. Skleslost z vykonaného činu rychle vystřídá „divoká radost“ z narození jeho syna.

V pátém dějství líčí autor události, zasazené do nočního tábora „Durynků“, který je důmyslně přepaden Boleslavovým vojskem. Zároveň se dozvídáme i o připravované zradě některých lechů, nesouhlasících s dlouhotrvající válkou. Kníže v pravou chvíli odhalí jejich záměry a svou pádnou pravici je ztrestá. Zajátého „durynského“ vůdce pak posílá zpět k císaři se vzkazem. „Až setkáme se příště, / bude to u vás. Tam rozhodnem boj! / A tam, nad tvého hradu spáleništěm / budeme spolu jednat o pokoj.“³³² Drama končí příchodem lecha Bečky se „slovenskými“ bojovníky a provoláním radosti nad slovanskou vzájemností.

Pro kostýmy a scénu navrhuje dramatik styl, který by se dal označit za pseudoromantický popisný realismus – vyzývá inscenátory k inspiraci u Mikoláše Alše a zároveň přichází i s vlastní představou: Boleslav je silným mužem střední postavy do ruda rusých vlasů, jež má v mládí „svinuty do ruličků“, Drahomíra se pyšní vysokou postavou a plavými či rusými vlasy a Václav je vyššího vzrůstu než jeho bratr a má světlé vlasy. Zajímavé je, že v souvislosti se vzhledem knížete se autor odvolává na Kosmovu

332 Jariš, M.: o.c., str. 100.

kroniku; v záležitostech týkajících se jeho charakteru, postojů nebo skutků tak nečiní.

Jednotlivá dějství se odehrávají poblíž Boleslavova sídla na „návrší porostlém lipami a duby, mezi nimiž je starý obětní kámen“³³³, na tvrzi knížete Václava v síni, „roubené z mohutných dubových trámů“³³⁴, na Boleslavově sídle, zčásti kamenném, zčásti dřevěném, na jehož nádvoří stojí rotunda, a v lese v táboře Durynků. Scénické poznámky jsou poměrně stručné, ale hojné, a popisují zvláště akce vystupujících postav.

Hra Milana Jariše „Boleslav I.“, již autor nazývá historickým dramatem, je mnohem spíše fikcí a variací na historické motivy vybrané a sestavené tak, aby vytvořily účelovou demonstraci politicky zabarvené interpretace událostí počátku 10. století. Tato dramatikova konstrukce a její záměrnost je však průhledná a velmi naivní. Prostotu, ba jalovost textu posiluje i pravidelnost rýmovaných veršů, které vyžadují přesnost, trefnost formulací i básnickou zkratku, jimiž ovšem dramatik nedisponuje.

Je ale třeba dodat, že skrze text hry promlouvá Jarišova víra, která se zdá být velmi autentická, že z Boleslavovy neohroženosti a jeho hrdinství se zrodil svobodný československý národ. Dramatik neskřívá nad Boleslavovým zakladatelským dílem svou hrdost a neostýchá se je tímto divadelním kusem oslavit. Logicky proto musí konkurent válčícího knížete – jeho bratr Václav – zcela ustoupit do pozadí.

Princ z pohádky

Hra Věry Eliáškové „Kniže Václav“ z konce 90. let je specifická jednak svým zaměřením na dětské či mladé publikum, jednak určením pro loutkové divadlo. Autorka vychází z Kristiánovy legendy, zná ale také novodobé výklady Václavova příběhu a netají se sympatií k jeho osobnosti. Tvořivě uplatňuje také vlastní fantazii.

Toto drama je tvořeno jedenadvaceti obrazy, orámovanými vyprávěním Václavova důvěrníka Podivena, který se po letech strávených v exilu vrací do Čech, aby pomstil smrt svého pána. Zpřítomňuje a komentuje události Václavova života počínaje skonem jeho otce Vratislava až k boleslavské vraždě. Hra má velmi blízko k pohádkovému příběhu, což podporuje i charakteristika postav, jež jsou nekomplikované a jednoznačně kladné či záporné.

Mezi postavy velmi pozitivní – vedle hlavního hrdiny dramatu knížete Václava – patří především kněz Pavel, líčený jako moudrý rádce a laskavý duchovní vůdce, schopný i rázného, otcovsky přísného jednání. Spravedlivá, odpouštějící a milující je také kněžna Ludmila. Z dalších charakterů vyniká svým smyslem pro fair-play

333 Jariš, M.: o.c., str. 13.

334 Tamtéž, str. 30.

vладыka Radoslav. Průvodce příběhem Podiven je rovněž kladným hrdinou – věrným Václavovým společníkem, jehož radám či varování však kníže příliš nenaslouchá. Boleslav jedná zákeřně a podle, je plný nenávisti a závisti a nepřístupný žádným klidovým řešením napjatého vztahu s bratrem. Lechové – jde o neindividualizované postavy představované komparesem – žehrají na všechny Václavovy činy, jízlivě je komentují a za všech okolností jsou nespokojeni. Sami s realizovatelnými a smysluplnými návrhy nepřicházejí.

Drahomíra se zpočátku velmi energicky staví proti Václavovi a spolu s lechy jej uráží a zlehčuje jeho záměry. Později ale prohlédne (na Budči, podobně jako v ostatních dramatech) a dokáže pak ocenit kvalitu jeho politicko-spoločenského působení. Přiznává, že Václav je jiný než ona i lidé, jimiž byla obklopena, respektuje jej však a je potěšena výsledky jeho vladařských počinů.

Hlavní charakter dramatu – knížete Václava – se autorka snaží vykreslit jako člověka dobrého a výsostně lidského, který není nijak odtažitý a ani se nevznáší ve světě ideálů. Svě křesťanství duchovně i činně praktikuje a nechybí mu vzlet ani smysl pro realitu. Toto úsilí Eliáškové, aby Václav působil dojmem zcela normálního člověka a nikoli čítankového symbolu, je někdy až příliš zřetelné a jeho výsledkem je v některých scénách nepřirozenost Václavových replik. Jeho charakteristiku vkládá autorka i do hlavního textu – Podiven o knížeti říká, že byl „svatým mužem“, ale i „rváčem a prudšasem“. V souladu s podáním legendy se Václav do vládnutí nehrne, směřuje spíše k duchovnímu povolání. Jakmile je ale korunován, chopí se svého úkolu zodpovědně a energicky. Vyvolává dojem sympatického, zdravě sebevědomého mladého muže, jehož lidskost prohlubuje i zkušenost s utrpením.

Velmi originálně a zajímavě pojednává autorka vztah knížete s „císařem“ Jindřichem, který je uchvácen Václavovým rytířským umem. Poté, co se mu podařilo porazit bavorského vládce Arnulfa, přichází mladého nástupce trůnu osobně korunovat na knížete. Tento jednoznačně kladný pohled na „císařovu“ roli ve Václavově příběhu je v kontextu svatováclavské dramatiky ojedinělý a neopírá se o pravděpodobnou, dosud známou historickou skutečnost. Václavovo nastolení se pochopitelně setkává s jedovatými reakcemi přítomných lechů a vzápětí přijíždí se svým vojskem i Radoslav, aby vyjádřil nespokojenost nad rozvráceností země a obnovováním pohanských praktik, k nimž docházelo v době Drahomířina regentství. Odmítá také podřídit se Václavovi jako novému pražskému knížeti. Ten navrhne souboj muže proti muži, nad jeho hlavou se objeví kříž a Radoslav uzná Václava jako svrchovaného vládce. V této i v mnoha dalších scénách se setkáme s nemalým a někdy až příliš vybičovaným patosem, který ale – vnímáme-li dílo především jako pohádkovou hru – není vysloveně rušivý.

Netradiční a přesvědčivě zpracovaný je i motiv Václavova výběru budoucí choti, který má vysloveně pohádkový charakter. Na knížecí tvrzi se koná ples, na němž si má Václav vybrat svou nastávající. Zúčastněné tanečnice působí ale dosti podivně, což nebrání

Boleslavovi, aby s nimi vehementně flirtoval, kníže však znechuceně ze síně odchází. V kostele, kam se odebral, se setkává s krásnou dívkou, rovněž nespokojenou s atmosférou plesu, do níž se zamiluje a požádá ji o ruku. Tato scénická zkratka působí něžně a v intencích pohádky samozřejmě. Když se však Václavova snoubenka, stodoranská princezna, ubírá s družinou ze své země do Prahy, je přepadena lupiči a zavražděna. Kníže už pak jinou choť nehledá.

Scénické poznámky jsou poměrně četné. Popisují především požadovanou akci či způsob sdělení a nasměrování jednotlivých replik.

Na několika místech hry (například v modlitbě za zemřelého Vratislava) jsou citovány autentické liturgické texty, což posiluje závažnost těchto pasáží a zvyšuje literární kvalitu díla.

Věra Eliášková pohlíží na knížete Václava velmi ženskýma, mateřskýma očima. V celé hře je spíše než mužem stále chlapcem, i když neobyčejně moudrým a psychicky vospělým. Čtenář (intenzivněji asi čtenářka) se pak snadno identifikuje s rolí milující opory, která byla knížeti v dramatu upřena smrtí snoubenky, vraždou babičky a i tím, že Drahomíra svou mateřskou roli příliš neplnila. Kněz Pavel a společník Podiven se sice jako rádci i průvodci osvědčí, ve Václavově blízkosti však chybí ženská laskavost, pochopení, přijetí.

Autorka vytvořila příběh, který má velmi rychlý spád a je plný zvratů. Dynamicky v něm střídá situace i prostředí a daří se jí pomocí zkratky vyjádřit poměrně složité dějové posuny, epizody a různorodé situace.

U vědomí křivd, jichž se svatým, katolické církvi i křesťanství obecně ve 20. století dostávalo, usiluje dramatička o obraz světce, který by byl sdělný a věrohodný a získal by sympatii i těch diváků, již stojí mimo církve, respektive neidentifikují se s křesťanstvím. Jakkoli transparentnost tohoto záměru poněkud problematizuje kvalitu díla, jedná se o počín originální, statečný a sympatický.

V. Závěr

Kníže Václav, věčný panovník české země, pro mnohé ale možná především bronzový jezdec z jednoho pražského náměstí, po dlouhou dobu přitahoval a dosud láká umělce – mezi nimi i dramatiky – k vytvoření díla zobrazujícího, ale vždy také interpretujícího jeho osobnost. Míra i způsob porozumění této historické postavě a její výklad úzce souvisí s náboženskými i politickými postoji dramatiků, stejně jako s jejich historiografickou poučeností, respektive ochotou či záměrem brát historická fakta v potaz. Zrcadlí zároveň i ovzduší doby, v níž texty vznikaly.

Svatý Václav se v českém dramatu 19. a 20. století dočkal různých zobrazení – od hrdiny, který spravedlivě a moudře vládne, až k neschopnému, mnohdy naivnímu, ba hloupému muži, jenž panuje jen proto, že je starší než jeho bratr. Václavovo vladařské nenadání či nevoli panovat pak autoři přičítají jeho intenzivnímu náboženskému životu, nejednou karikovanému jako pobožnůstkářství, nebo je chápou jako plod jeho spolupráce s „německými“ kněžími. Kníže je totiž, jakkoli sehrál významnou roli jako státník, zobrazován především jako představitel křesťanství, respektive katolicismu (byť tento termín byl v 10. století bezpředmětný) a vnímání těchto systémů se v 19. a 20. století pohybuje od hluboké úcty a živé angažovanosti přes formální přináležitost, případně nezáměr k pohrdavému glosování nebo až k zanícenému odporu a žlučovitému odmítání. Výklad křesťanství, jak jej autoři vkládají postavě sv. Václava do úst nebo jak jej dokumentují činy, které ho nechají vykonat, závisí na jejich osobní zkušenosti i obeznámenosti s tímto náboženstvím.

V příběhu interpretací Václavova života se můžeme dočíst také o dějinách moderního českého myšlení a o jeho politických a filosofických tendencích.

Výklady světcovy osobnosti podírají dramatici repertoárem skutků, postojů a výroků, jež vybrali z historických nebo pseudohistorických pramenů či vytvořili z vlastní fantazie. Zobrazit ovšem osobnost sv. Václava věrohodně, neschematicky, tedy jako člověka, který o autenticitu své víry, svého lidství tvrdě bojoval, nebylo ani pro ty, kteří si vysloveně přáli jej takto ztvárnit, nijak jednoduché. Všichni ale nezamýšleli, jak již bylo naznačeno, dát knížeti tyto rysy; mnohým se totiž stal synonymem pasivity, úzkostné servility a prostřednosti.

Jaký tedy je sv. Václav jako dramatická osoba v českých hrách 19. a 20. století?

Ze synopse hry „Bratrovrah“ **Karla Hynka Máchy** se o knížeti Václavu příliš nedozvídáme. Autor spíše jen naznačí, že světec je opakem svého rozervaného, vnitřními rozpory sžíraného bratra a připomíná svými postoji i násilnou smrtí Ábela ze starozákonního příběhu, který je v dramatu citován. Těžiště díla, pokud je existující útržky dovolují rozpoznat, spočívá v zpřítomňování Boleslavovy trýzně před vykonáním vražedného činu i po něm, kdy se dostaví

mučivé výčitky i beznaděj. Boleslav získal moc, po níž toužil, ale místo uspokojení a štěstí, jichž doufal nabýt, je pohlcen děsem a prázdnotou. Máchovu synopsi lze pro tuto bezvýchodnost považovat za pokus o vytvoření tragédie.

Důraz na politický rozměr konfliktu mezi bratry i jejich matkou klade v dramatu „Krvavé křtiny aneb Drahomíra a její synové“ **Josef Kajetán Tyl**. Jde o hluboký rozpor, vyvolaný úmyslem pomstít „bratrské“ kmeny, jenž však zakaluje ctižádostivost, touha po osobní prestiži a zalíbení v násilí mnoha jeho propagátorů. Proti této koncepci stojí kníže Václav usilující o šetrné, nikoli ovšem zbabělé řešení politické krize a prosazující uplatnění sil v pozitivně zaměřených počinech. Výrazným kladem tohoto díla je výstavba charakterů – všechny postavy disponují obrovskou vnitřní silou, což jim dodává hlubokou dramatičnost a napětí. Dokonale autor pracuje také s gradací, timingem i dramatickou ironií. V postavě sv. Václava spojuje energii s uvážlivostí, vášeň s ochotou k sebereflexi, hlubokou víru, projevující se v modlitbě, slovech i činech, s rozhodností a vůlí jednat. Tylův Václav je fascinující, velkolepou a krásnou postavou českého dramatu. Tím více, čím houževnatěji mu ostatní charaktery této hry nedovolují těšit se z vlastních úspěchů, když je i jeho samotného podrobují neustálé a velmi tvrdé kritice. Plnost výrazu, vášeň i vertikála, přítomné v tomto díle, jsou v dějinách českého dramatu zcela ojedinělé.

Historické drama „Bratři“ **Jaroslava Vrchlického** je velmi cenné jednak jazykově, jednak tím, že do václavské látky vnáší nový motiv, ovlivňující konflikt obou bratrů – žárlivost. Boleslav, nesouhlasící s Václavovou politickou koncepcí, začne bratra navíc podezřívát z přílišné náklonnosti ke své choti, což se pak stane hlavní příčinou vraždy. Zajímavou postavou tohoto díla je Radslav, který vždy znovu zvažuje aktuální situaci a staví se na stranu práva třeba i proti Drahomíře, přestože k ní chová náklonnost. Dramatik také exponuje téma moci a síly, jež Boleslav považuje a priori za zásluhu. Vrchlického Václav je především velkorysým a uvážlivým mužem, ale i citlivým a chápavým ochráncem, odhodlaným trestat bezpráví.

František Langer se ve svém díle pokusil vylíčit sv. Václava také jako dobrého a statečného muže, který je schopen nesmlouvavě zasáhnout, když je třeba. Zároveň mu ale přičkl hluboký vnitřní rozpor, jakousi rozpolcenost. Způsobuje ji jeho touha po vybudování spravedlivé, na křesťanských principech založené říše, kde bude vládnout „láskou a dobrotou“. Přitom je ale postaven před konflikt s „Němci“, který se rozhodne řešit vojensky. Jakkoli jde o válku obrannou, její vedení se stane hlavním Drahomířiným argumentem proti Václavovi, jehož nenávidí a přeje si sesadit jej z trůnu. Matka knížeti vyčítá, že se použitím násilí zpronevěřil své víře i sám sobě a nemá už tedy právo hlásat křesťanské zásady ani ovlivňovat směřování knížectví. Využije každé příležitosti k podlamování jeho sebedůvěry a k vydírání. To sice Václava nezlomí, ani nepromění v bolestinského slabocha, ale silné pochybnosti o sobě samém v něm tento nátlak, tato manipulace zanechá. V závěru dramatu Václav

přijímá svou smrt jako trest za to, že zradil své zásady. Tím se vlastně hlásí ke klasicistickým hrdinům, protože – podobně jako pro ně – má i pro Langerova Václava větší váhu jeho názor na sebe, byť implantovaný matkou, než odpuštění a přijetí všemohoucího Boha. Langerova „tragédie“ je pozoruhodná z hlediska jazyka i struktury. Cenný je i pokus dynamizovat postavu sv. Václava uvedenou vnitřní rozpolceností. Kvalitu díla však problematizuje nevěrohodnost postavy Drahomíry, jejíž vyhocená nenávist není dostatečně motivována.

Dílo „Boleslav Ukrutný“ **Františka Zavřela** je co do formy velmi jednoduché a ani obsahově nesděluje nic vysloveně hodnotného. Jde spíše o soupis prohlášení několika názorových skupin, mezi nimiž vyniká Drahomíra, prosazující návrat k pohanské živelnosti. Václav se utápí v pasivitě a zasněnosti a imperativ svého křesťanství chápe jako hledání smíření za každou cenu. Boleslav se zprvu výrazně neprojevuje, postupně v něm však zraje idea být nadčlověkem, kterou v závěru sdělí lidu a vyzve jej „v boj“. Cena tohoto kusu je především historická, neboť toto dílo dokumentuje bolestný zmatek doby, v níž vzniklo.

Drama **Stanislava Loma** chce vyprávět Václavův příběh tak, jak jej všichni znají. Jednoduše, zřetelně, dynamicky. Charaktery jsou v tomto díle schematické, jejich motivace očekávatelné a nekomplikované. Dramatik se snaží jazykově i vizuálně (v detailních scénických poznámkách o vzhledu postav) silně zapůsobit a vyvolat vzrušení. Knížete chce líčit jako hrdinu, ale ve výsledku je jeho Václav spíše siláckým, ale i bolestínským zbrklounem bez moudrosti a zakořeněnosti ve víře. Vše doplňuje až nesnesitelný patos.

Gabriela Preissová ve svém dramatu podtrhuje Václavovy rytířské ctnosti a posiluje v charakterizaci knížete něhu a radostnost. Její Václav dokáže být přísný i velkorysý, v obou těchto pólech se však projevuje jako milující člověk, jemuž je cizí jakákoli zášť. K ženám bez ohledu na jejich postavení se chová uctivě a přátelsky a respektuje jejich důstojnost. I tím nesmírně převyšuje ostatní mužské postavy dramatu. Nechybí mu smysl pro realitu, ale má i touhu tvořit, využívat vlastní fantazii. Václavovy postoje, činy i promluvy čtenáře natolik zaujmou a odzbrojí, že téměř přehlédne určitou schematicnost jeho charakteru. Ta je velmi zřetelná u některých dalších postav, které jsou v motivacích svých činů značně odhadnutelné. Určité pasáže textu působí poněkud naivně a nasládle.

Postava sv. Václava, jak ji vytvořil **Jaroslav Durych**, je obdařena bohatým vnitřním životem a až mystickými hlubinami. Kníže je statečný bojovník i pevný vládce, ve svém hrdinství tichý a neokázalý. Zvykl si na to, že v nejtěžších chvílích a v dobách ohrožení zůstává sám, opuštěn téměř ode všech. Durychův Václav je výjimečným člověkem hluboce zakotveným ve víře, plným něhy a lidskosti. Čas dramatu tvoří pouhý jeden den, který z velké části vyplňují přípravy na vraždu. Jako výrazné téma vystupuje z textu hry i manipulace a otázka lidské důstojnosti.

Milan Jariš líčí knížete Václava jako bázlivého a přizpůsobivého naivku, který se nad problémy samostatně nezamýšlí a nekriticky

podléhá svým „německým“ rádcům. Boleslav, dramatikův favorit, je naopak mužem velmi rozumným, zdravě sebevědomým, spravedlivým a statečným. Tato hra je variací na historické motivy, inspirované výklady Zdeňka Nejedlého. Naivitu a „dořečenost“ textu posiluje i pravidelnost nekvalitních rýmovaných veršů.

Věra Eliášková charakterizuje knížete Václava ve svém scénáři pro loutkové divadlo jako sympatického mladíka, jenž je statečným rytířem, dobrým vládcem, ale i obyčejným člověkem, toužícím po lásce. Její hra má velmi blízko k pohádkovému příběhu a obsahuje i jemu odpovídající patos.

Jak již bylo řečeno, divadelní autoři, podobně jako i historikové, vyprávějí skrze Václavův osud svůj vlastní příběh, který je zároveň osobitým obrazem myšlenkového světa jich samých i doby, v níž žijí. Jde tedy o díla dynamická, nebo naopak statická, o hry plné paradoxů, nebo zjednodušeného referování, o hry výsostně dramatické a živoucí i texty, kterým se nedaří sdělit nic podstatného.

Mezi uvedenými dramatickými díly vyniká originalitou a snahou o vnitřní dynamizaci hlavní postavy hra Františka Langerova. Velmi osobitě také líčí osobnost knížete Gabriela Preissova, obohacující její rozměr o něhu a veselost srdce. S dramatem osamělosti i vyspělé víry, která je odevzdaná a aktivní zároveň, ale i touhou po vnitřní ryzosti přichází ve svém prokomponovaném díle Jaroslav Durych. Vrcholnou dramatičnost, tvořenou průběžně gradovaným konfliktem, vnitřní energií postav, ale i vědomím transcendence, které postavy dynamizuje, nabízí ve starých, ale stále dobrých „Krvavých křtinách“ Josef Kajetán Tyl.

Svatý Václav, už pro dobu, v níž žil, zůstane pro badatele, toužícího po historické pravdě, tajemstvím. Je potěšující a pozoruhodné, že osobnost tohoto světce – panovníka zaujala mnohé umělce a inspirovala je k pokusu tajemství jeho bytosti ani ne tak poodhalit, jako spíše nastínit, dotvořit a ukázat tak, co všechno se pod tímto závojem dávného věku mohlo skrývat.

Prameny a literatura

Bartoš, F. M.: *Kníže Václav svatý v dějinách a v legendě*, ČIN, Praha 1929.

Bible, český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha 1993.

Kol. autorů: *Dějiny zemí Koruny české I.*, Paseka, Praha 1992.

Durych, Jaroslav: *Svatý Václav aneb Kvas na Boleslavi*, Ladislav Kuncíř, Praha 1925.

Durych, Jaroslav: *Kvas na Boleslavi*, Ladislav Kuncíř, Praha 1929.

Eliášková, Věra: *Kníže Václav*. Volné listy umístěny v Divadelním ústavu pod sg. P2167.

Hájek z Libočan, Václav: *Kronika česká*, Odeon, Praha 1986.

Hořínek, Zdeněk: *Světec jako dramatický hrdina*, in: *Divadelní revue*, Praha 1997.

Hora, Petr: *Toulky českou minulostí*, Práce, Praha 1985.

Hošna, Jiří: *Druhý život svatého Václava*, ISV, Praha 1997.

Hošna, Jiří: *Kníže Václav v obrazu legend*, Univerzita Karlova, Praha 1986.

Jariš, Milan: *Boleslav I.*, Československý spisovatel, Praha 1957.

Kopecký, Jan: *Tylovy Krvavé křtiny*, in: Tyl, J.K.: *Krvavé křtiny*, Orbis, Praha 1956.

Kosmova kronika česká, Melantrich., Praha 1950.

Králík, Oldřich: *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, Vyšehrad, Praha 1969.

Langer, František: *Svatý Václav*, Vínice, Praha 1912.

Linda, Josef: *Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav*, Elk, Praha 1949.

Lom, Stanislav: *Svatý Václav*, L. Mazáč, Praha 1935.

Mácha, Karel Hynek: *Bratrovrah aneb Václav a Boleslav*, in: *Básně-Dramatické zlomky* (ed. František Krčma), Fr. Borový, Praha 1928.

- Obrasová, P.; Vlk, J.: Maior Gloria, Paseka, Praha-Litomyšl, 1994.
- Pekař, Josef: O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990.
- Placák, Petr: Svatováclavské milénium, Babylon, Praha 2002.
- Podiven: Češi v dějinách nové doby, Academia, Praha 2003.
- Preissová, Gabriela: Svatý Václav, Praha 1929.
- Rak, Jiří: Bývali Čechové, Nakladatelství H&H, Jinočany 1994.
- Sajíc, Jan: O českém dramatu svatováclavském, in: Nové české divadlo 1928-29, Aventium 1929.
- Stloukal, Karel: Sv. Václav a Svatováclavská idea v našich dějinách, Politický klub Československé národní demokracie, Praha 1929.
- Šalda, F. X.: Poznámky, Šaldův zápisník 1929-30, Československý spisovatel, Praha 1991.
- Třeštík, Čechura, Pechar: Králové a knížata zemí Koruny české, Rybka Publishers, Praha 2001.
- Třeštík, Dušan: Počátky Přemyslovců, Lidové noviny, Praha 1997.
- Tyl, Josef Kajetán: Krvavé křtiny, Orbis, Praha 1956.
- Vlček, Emanuel: Osudy českých patronů, Zvon, Praha 1995.
- Vrchlický, Jaroslav: Bratři, Rodina, Praha 1931.
- Všeobecná encyklopedie, Diderot, Praha 1999.
- Kol. autorů: Základní pojmy divadla, Libri & Národní divadlo, Praha 2004.
- Zavřel, František: Boleslav Ukrutný, Praha 1919.